

Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap 2

bron

Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap 2. Cyriel Buysse Genootschap, Gent 1986

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_med006198601_01/colofon.php

© 2014 dbnl

Inleiding

De tweede aflevering van de Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap volgt een jaar na de publikatie van het eerste nummer, dat op zeer positieve reacties werd onthaald. Aan onze inmiddels gegroeide ledenkring bieden we nu een uitgebreider nummer aan met een gevarieerde inhoud.

In de twee meest omvangrijke bijdragen staat de vroege, d.i. naturalistische periode in het werk van Cyriel Buysse centraal. Wij verheugen er ons over hier een uitvoerige studie te mogen publiceren van dr. Romain Debbaut, die een originele en stimulerende nieuwe visie op Buysse's zgn. 'hyper-romantische tetralogie' naar voren brengt. Romain Debbaut doctoreerde in 1978 aan de Katholieke Universiteit Leuven met een proefschrift over het Nederlandse naturalisme en laat in 1987 een boek over dit onderwerp verschijnen. Eerder al zijn artikelen van hem opgenomen in Vlaamse, Franse en Poolse tijdschriften; enkele ervan komen hierna nog ter sprake onder 'Boeken en artikelen' in de rubriek Kroniek.

Luc Verreyt stond een hoofdstuk af van zijn licentiaatsverhandeling (Rijksuniversiteit Gent, 1983) over het vroeg-naturalistische werk van Buysse, een bijdrage die wordt gevolgd door de publikatie van het onvoltooid gebleven Franse drama van Buysse, Henri Léautour. Er is van dit werk slechts één handschrift bewaard, zodat de tekst hier moest worden afgedrukt in een nog niet persklaar gemaakte versie, waarin schrijf- en spelfouten niet gecorrigeerd zijn. Maar we meenden dat het toneelstuk ook in deze vorm interessant materiaal biedt voor de studie van Buysse's vroegste werk.

Verder vindt de lezer nog achtergrondinformatie over de roman De schandpaal en aanvullende gegevens voor de biografie van Rosalie Loveling, naast een aantal brieven van Buysse zelf.

Graag willen we hier onze oproep herhalen tot allen die een bijdrage kunnen leveren aan deze Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap: hun medewerking aan een van de volgende afleveringen zal ten zeerste worden gewaardeerd.

DE REDACTIE

Rosalie Loveling: enkele aanvullende gegevens^(*) **door A. van Elslander**

Op 19 maart 1984 was het 150 jaar geleden dat Rosalie Loveling te Nevele werd geboren, een herdenking die zover ons bekend vrijwel onopgemerkt is gebleven. Het kan niet onze bedoeling zijn dat hier te betreuren, te meer daar deze opmerkelijke figuur uit onze Zuidnederlandse letteren van de 19de eeuw op 30 oktober 1975, naar aanleiding van de honderdste verjaring van haar overlijden⁽¹⁾, te Sint-Amandsberg, waar ze ook begraven ligt, plechtig werd herdacht met de inrichting van een smaakvolle tentoonstelling⁽²⁾. De gelegenheidsrede die ik toen heb uitgesproken werd gepubliceerd in het Jaarboek van 'De Oost-Oudburg'⁽³⁾. Van deze tekst had ik de 'Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde' de primeur gegeven in haar vergadering van 21 mei 1975⁽⁴⁾. Het was trouwens niet de eerste maal dat ik in dat genootschap aandacht had gevraagd voor Rosalie Loveling. Op 16 oktober 1968 hield ik er een lezing die echter

- (*) Uitgangspunt van deze bijdrage was een lezing gehouden voor de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde te Gent op 19 december 1984.
- (1) Rosalie Loveling overleed te Nevele op 4 mei 1875. Haar neef Cyriel Buysse, de oudste zoon van haar zuster Pauline, was toen leerling in de vierde klas van de 'section professionnelle' van het Gentse atheneum en zou pas op 20 september van dat jaar zestien worden. Naar het getuigenis van Mevr. A. de Keyser-Buysse had haar broer Cyriel een grote bewondering voor zijn tante Rosalie 'pour sa finesse et son calme aristocratique', aldus in haar 'préface' bij het werk van Hélène Piette, *Les soeurs Loveling. Rosalie et Virginie deux grandes figures féminines des lettres flamandes*, Bruxelles, 1942 (*Collection Nationale*, 19), p. 7.
- (2) Deze tentoonstelling, ingericht door de goede zorgen van Mevr. en Dr. M. Gysseling, die ook de Catalogus samenstelden, kende een groot succes en werd door meer dan tweeduizend personen bezocht.
- (3) A. van Elslander, Rosalie Loveling herdacht, in *Jaarboek van de Heemkundige Kring De Oost-Oudburg*, XIII (1976), pp. 76-87, ook als overdruk.
- (4) Cf. *Jaarboek van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 1976, p. 102.

niet in de *Verslagen en Mededelingen* werd opgenomen, omdat die in grote trekken overeenkwam met mijn notitie over de schrijfster die kort daarop in het *Nationaal Biografisch Woordenboek* werd gepubliceerd⁽⁵⁾. Uit 1973 dagtekent de bloemlezing die ik onder de titel *Niets is ons onbeduidend*, uit de gedichten van Rosalie en Virginie Loveling in de reeks *Poëtisch Erfdeel der Nederlanden* liet verschijnen. Ze bevat 19 stukken van Rosalie en 25 van Virginie en werd in 1975 en 1978 herdrukt⁽⁶⁾. In het laatste jaar werd aan het geboortehuis van de gezusters, thans Langemunt 9 te Nevele, een gedenkplaat onthuld⁽⁷⁾ en publiceerde Jozef van de Castele ‘Nevelse brieven van de gezusters Loveling’⁽⁸⁾, in feite vier brieven van Virginie en zeven fragmenten van brieven, waaronder één van Rosalie, een keuze dus uit de ‘Nevelse’ brieven van de gezusters aan hun neef Paul Fredericq: elf van Rosalie en een kleine zestig van Virginie, alle in de Gentse Universiteitsbibliotheek⁽⁹⁾.

Van de elf brieven van Rosalie die in de nalatenschap Paul Fredericq berusten, is de oudste gedagtekend 14 september 1868, de jongste 31 augustus 1874⁽¹⁰⁾. Rosalie houdt haar neef op de

- (5) *Nationaal Biografisch Woordenboek*, d. 3, (Brussel 1968), kol. 514-522. Over onze academielezing, die door een levendige discussie werd gevolgd waaraan de collega's Herreman, Lissens, Aerts, Foncke en Gilliams deelnamen: *Jaarboek Academie*, 1969, pp. 129-131.
- (6) Rosalie en Virginie Loveling, *Niets is ons onbeduidend*. Verzameld en ingeleid door A. van Elslander, Hasselt: eerste druk november 1973; tweede druk januari 1975; derde druk april 1978.
- (7) De onthulling van deze gedenkplaat, een opdracht van V.T.B.-V.A.B. aan beeldhouwer Maurits Witdouch, had plaats op 13 mei 1978. Voorzitter wijlen Jozef van Overstraeten sprak de feestrede uit. In zijn ruime garage had Antoine Janssens, conservator van het museum Rietgaverstede, een gelegenheidstentoonstelling ingericht. Zie over dat alles J. Luysaert, Herdenking van Rosalie en Virginie Loveling te Nevele op 13 mei 1978, in *Driemaandelijks berichtenblad van de heemkundige kring Het Land van Nevele*, 9e jg., afl. 2 (juni 1978), pp. 85-86, waar ook een reproductie van de gedenkplaat is opgenomen.
- (8) *Ibidem*, 9e jg., afl. 1 (maart 1978), pp. 19-31.
- (9) Een volledige opgave van al deze brieven in de onuitgegeven Gentse licentie-verhandeling van Carine D'Hont, *Paul Fredericq (1850-1920). Biografie en inventaris van de briefwisseling tot 1883* (Promotor: Prof. Dr. A. Deprez).
- (10) We hopen later op deze correspondentie terug te komen, vermelden hier enkel dat er in de brief van 11 januari 1871 o.m. sprake is van de toen elfjarige Cyriel Buysse die, na de dorpsschool te Nevele te hebben bezocht (zie hierover het stukje *Pa-ij's, V.W.*, d. 5, pp. 855-861), leerling was geworden aan de Stedelijke hoofdschool voor jongelingen in de Onderstraat te Gent en toen inwoonde bij dokter Cesar Fredericq, halfbroer van zijn moeder en vader van Paul Fredericq, aan wie Rosalie schrijft:

Wij hebben hier (d.i. ten huize van Cesar Fredericq, Groot Gewad, 4) allen Cyrille veranderd en verbeterd gevonden. Het doet hem goed in de stad te zijn en zich in enen anderen kring verplaatst te zien, hoe grooter hij wordt hoe meer hij dat zal gevoelen.

Louis Buysse zal echter in de zomer van 1875 zijn oudste zoon naar Nevele laten terugkeren om in het familiebedrijf te worden opgeleid. Dan is zijn tante Rosalie echter al overleden. Cf. noot (1).

hoogte van de gebeurtenissen in Nevele en in Gent - vanaf september 1874 zal Virginie deze taak van haar overnemen -, want in die jaren verblijft Fredericq, afgezien van de vakantiemaanden, niet bij zijn familie in Gent: van oktober 1867 af is hij student aan de 'Ecole normale des humanités' te Luik, waar hij in augustus 1871 het diploma van geaggregeerd leraar van het middelbaar onderwijs van de hogere graad behaalt. Einde oktober van dat jaar wordt hij leraar aan het gemeentelijk college te Mechelen en op 26 september 1872 aan het koninklijk atheneum te Aarlen. Hij bereidt in die tijd een speciaal doctoraat in de geschiedkundige wetenschappen voor. Zijn verhandeling *Essai sur le rôle politique et social des ducs de Bourgogne dans les Pays-Bas* wordt op 14 maart 1875 bij de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren van de Gentse Rijksuniversiteit ingestuurd en op 19 juni geeft hij er zijn openbare les. Tussen deze twee data in overlijdt Rosalie Loveling. Begin mei verblijft Fredericq nog te Aarlen. De begrafenis op het kerkhof van Sint-Amandsberg, op 7 mei, heeft hij dan ook niet bijgewoond, maar hij kwam later naar Nevele voor de lijkdienst, op 20 mei.

Na de begrafenis bleef Virginie nog een paar dagen in Gent en vond bij haar terugkeer in Nevele, op 10 mei, onder 'een ontelbare massa brieven' van deelneming ook die van Paul Fredericq. Ze schreef hem de dag daarop een uitvoerige brief met nadere bijzonderheden over Rosalies laatste ogenblikken⁽¹¹⁾. Diezelfde elfde mei schreef zij een even uitvoerige Franse brief aan de familie Huet te Parijs⁽¹²⁾. We laten dit ontroerende document hier in zijn geheel volgen.

(11) De tekst van de brief bij J. van de Castele, *a.art.*, pp. 23-24.

(12) Deze brief eveneens in de nalatenschap Paul Fredericq in de Gentse Universiteitsbibliotheek. Hij is gericht tot Adèle en Edouard Huet, zuster en broer van Mathilde (eig. Bathilde-Olive), de reeds in 1865 overleden echtgenote van Cesar en moeder van Paul Fredericq. Zoals uit de brief blijkt was Adèle Huet de zondag te voren, d.i. op 2 mei, dus twee dagen voor het overlijden van Rosalie, te Nevele op bezoek geweest.

Nevele 11 Mai 1875

Mes chers et bons amis, j'ai là devant moi votre lettre que mon frère m'a laissé emporter et que je compte mettre auprès des innombrables marques d'affection qui nous affluent de toutes parts. En revanche je lui ai demandé la permission de prendre sur moi le soin de vous donner quelques détails sur les derniers moments de Rosalie.

Le dimanche vous l'avez vue, Mlle Huet, je ne dois donc pas vous dire comment elle était, vous l'avez vue enjouée, résignée, ayant bonne mine et pleine de courage. La nuit elle fut prise de douleurs insupportables à la jambe, qui était ouverte depuis cinq semaines et présentait une plaie horrible. Elle ne ferma pas l'oeil; le matin sa jambe était toute bleue, je compris avec un serrement de coeur indicible que c'était la gangrène. Elle était très agitée et se mit à sangloter pendant une heure, ce n'est pas le chagrin moral, me dit-elle, c'est la douleur physique qui m'arrache des cris. Après elle trembla de tous ses membres. Maintenant, c'est l'agonie qui commence, me dit-elle. Elle n'avait point de repos: sans cesse nous devions la sortir du lit et l'y remettre. Puis elle divaguait par moments: deux agonies, disait-elle, une à la jambe et une ici, en indiquant sa poitrine. Vers le soir, je lui avais fait prendre un peu de bouillon, ne me donne plus rien, pour me ranimer, me dit-elle, je veux mourir; et puis: je n'ai plus la force de crier, toi tu dois crier très-haut combien je souffre à la jambe, crie donc, me disait-elle. Elle prononçait sans cesse le mot agonie, que veut-elle dire? demandait la fille qui ne comprenait pas ce mot, et elle répondit, cela veut dire *mourir*, Mietjen. Elle tenait ma main dans les siennes qui étaient froides et marbrées, ne me quitte pas, disait-elle, je ne vois plus. Pourtant ses yeux étaient très-clairs, mais ses paupières se fermaient de temps en temps. A minuit elle nous dit à la fille et moi - nous étions seules auprès d'elle, tenez c'est ainsi qu'on place les gens qui sont à l'agonie, maintenant ne bouge plus. Toutes les fenêtres étaient ouvertes c'était une tiède nuit étoilée, nous entendions le coassement des grenouilles. Tout à coup vers une heure et demie du matin elle cessa de parler, le coeur s'était arrêté, elle ne fit aucun mouvement et

nous nous demandions si tout était fini. Maman dormait, je n'osais pas troubler son sommeil, j'ai attendu jusqu'au matin pour lui annoncer la nouvelle fatale. Maman est très-raisonnable, agitée et inquiète dans les petites choses, elle conserve son calme dans les grands malheurs. Tous les membres de la famille sont dans l'affliction. Trois discours ont été prononcés sur sa tombe, je regrette que vous ne compreniez pas le néerlandais, je voudrais vous envoyer celui de Mr. Heremans, qui est un vrai chef-d'oeuvre. Je vous envoie le numéro du Journal de Gand⁽¹³⁾ où vous trouverez au moins quelque chose sur elle. Conservez-le en souvenir de celle qui vous portait des sentiments bien-affectueux. Vous rappelez-vous le diner du 1 Septembre dernier, Monsieur Edouard? Je la vois encore marchant à votre bras, je me rappelle aussi tous les égards que vous et tous eûtes pour elle ce jour-là et je saisis cette occasion pour vous en témoigner ma reconnaissance.

- (13) De merkwaardige tekst die, zover we weten, nooit werd gereproduceerd, verdient aan de vergetelheid te worden ontruk. Met de initialen J.V. is vermoedelijk Julius Vuylsteke bedoeld. De tekst is in ieder geval afkomstig van iemand die goed vertrouwd is met het oeuvre van Rosalie Loveling, dat hij voortreffelijk karakteriseert. Virginie Loveling heeft er een knipsel van bewaard. Hij luidt:

Vendredi dernier a eu lieu au cimetière de Mont-St-Amand, l'enterrement de Mlle Rosalie Loveling, poète néerlandais. Une foule considérable d'amis et de littérateurs, accourus des principales villes flamandes, ont conduit la défunte à sa dernière demeure pour lui rendre l'honneur suprême.

M. le professeur Heremans a retracé d'une voix émue et en termes éloquents les brillantes qualités de coeur et d'esprit de ce poète naïf, qui illustra la littérature néerlandaise de plusieurs chefs-d'oeuvre.

Les écrits de Mlle R. Loveling sont peu nombreux; elle publia en Hollande en 1870, avec sa soeur Virginie un recueil de poésies, et plus tard un autre recueil de nouvelles, ce dernier imprimé à Gand.

Ce qui caractérise surtout les oeuvres de Mlle R. Loveling, ce sont les idées naïves, touchantes, un choix de détails qui trahit un esprit observateur peu commun, et la forme exquise de l'expression. Ses vers sont empreints d'une douce mélancolie. Tout le monde connaît: *Te Gemoet gaan*, *Het Geschenk*, *Het Lied des Blinden*, *Het oudste Kind*, *Het Huisje in de Duinen*, que les enfants de non écoles communales récitent à ravir. Sa pièce de vers: *Vader en Moeder* est considérée par un des critiques les plus autorisés et les plus sévères comme supérieure au poème renommé de Tollens: *De Echtscheiding*. Comme prosateur Mlle R. Loveling n'était pas moins remarquable; parmi ses nouvelles, *Meester Huyghe*, qui parut dans le *Nederlandsch Museum*, est un chef-d'oeuvre.

La littérature néerlandaise se ressentira longtemps de la perte cruelle de Mlle Loveling, une des femmes les plus instruites, et qui parlait presque toutes les langues modernes de l'Europe.

J.V.

J'ai suivi le corbillard qui l'emportait en voiture avec Charles et Léon. C'est moi aussi qui l'ai ensevelie⁽¹⁴⁾ avec l'aide de la fille.

Mes chers amis, conservez-moi votre amitié, elle m'est nécessaire. Je pense que les détails que je vous ai donnés vous intéresseront, je me suis fait violence pour vous écrire, je suis très ébranlée de cette perte et ni le temps ni l'absence n'obscurciront son souvenir dans mon coeur.

Amitiés de Maman.

Virginie Loveling.

Het A.M.V.C. te Antwerpen bezit een negental brieven van Rosalie Loveling, gericht tot de Groningse onderwijzer en 'bloemlezer' Lubbertus Leopold (1838-1916)⁽¹⁵⁾, die in zijn anthologie *Uit Zuid-Nederland. Vlaamsche verzen en versjes* (Groningen 1868) aan de gedichten van het zusterpaar een prominente plaats heeft gegeven.

In zijn bijdrage 'Gezelle tussen Fr. de Cort en L. Leopold, een doxologische studie' (1971) heeft R.F. Lissens⁽¹⁶⁾ laten zien hoe Leopold er nooit zou in geslaagd zijn deze bloemlezing uit Zuid-nederlandse dichters samen te stellen indien Frans de Cort (1834-1878) hem daarbij niet op de meest efficiënte wijze had gehol-

- (14) Virginie Loveling bedoelde met 'ensevelie' vermoedelijk 'afleggen' in de betekenis '(van een lijk) het reinigen en met het doodsgewaad bekleden, gewoonlijk tevens van het bed afnemen'; cf. Van Dale, 11e druk. i.v., 13, p. 94; in de brief aan Paul Fredericq:

In eens hield zij op van spreken, haar hart stond stil en zij ademde niet meer, een halve minuut te voor had zij gezegd 'geen vreemde mensen bij mij'. Was het eene allusie aan eene belofte die ik haar had gedaan geene vreemde handen aan haar te laten komen. Ik heb haar zelve *afgelegd* (curs. V.E.) met behulp van de meid, ik ben gelukkig moed en gezondheid genoeg gehad te hebben zulks te doen.

Naar het oordeel van een collega uit de Faculteit Geneeskunde van de R.U.G. is de directe doodsoorzaak van Rosalie Loveling vermoedelijk een coronairtrombose, in verband met diabetes, zoals blijkt uit de vermelding van het bestaan van gangreen van een been.

- (15) Zie zijn Levensbericht door J.A. Leopold in de *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden...*, 1917-1918, Leiden, 1918, pp. 99-113.
 (16) In *Gezelliana*, 2e jg. (1971), pp. 37-79.

pen. Lissens steunde o.m. op de briefwisseling De Cort-Leopold die in het A.M.V.C. wordt bewaard. Deze zet in met een brief van Leopold van 6 november 1866 en wordt afgesloten met een brief van De Cort van 17 februari 1876. De Cort overlijdt een kleine twee jaar later. Reeds in een brief van 9 april 1867 - dus na vijf maanden correspondentie - wijst De Cort onder de Zuid-nederlandse dichters die voor een bloemlezing in aanmerking komen, op de gezusters Loveling, die reeds van 1855 af met gedichten aan het *Nederduitsch Letterkundig Jaarboekje* hadden meegewerkt, maar toen nog geen dichtbundel hadden gepubliceerd. In diezelfde maand april 1867 zal Leopold, op huwelijksreis naar Parijs, in Brussel het gezin De Cort en ook Dautzenberg, De Corts schoonvader, Hiel, Van Droogenbroeck en Dodd ontmoeten. Dan rijpt bij hem het plan een bloemlezing samen te stellen die enkel werk van Zuidnederlandse dichters zou bevatten. In een brief, te dateren tussen 19 september en 9 november 1867, duikt dan voor het eerst de naam van Gezelle op, van wie uiteindelijk niet minder dan zeven stukken zullen opgenomen worden, alle afkomstig uit de bundel *Gedichten, Gezangen en Gebeden* (1862), die De Cort aan Leopold had opgestuurd. De zeer uitvoerige, ongunstige beoordeling van deze bundel door Heremans in het *Nederduitsch Maandschrift* in 1863 was Leopold bekend, maar heeft hem niet belet de poëzie van Gezelle te waarderen. Toch blijkt uit meer dan een passus uit hun briefwisseling dat hij de bewondering van De Cort voor de poëzie van de gezusters Loveling deelt en deze dichters in ieder geval boven Gezelle plaatst. Hij zal dan ook op de suggestie van De Cort ingaan en er E.B. ter Horst, sedert het overlijden van zijn zwager J.B. Wolters in 1860 eigenaar van de firma, weten van te overtuigen een bundeltje *Gedichten* van R. en V. Loveling in zijn fonds op te nemen. Het verschijnt in 1870 in heel klein formaat met een kort Nawoord van Leopold, dat in de tweede uitgave (1877) niet meer voorkomt. Het luidt als volgt:

De Gedichten van ROSALIE en VIRGINIE LOVELING (geboren en woonachtig te Nevele in Oost-Vlaanderen) hebben in Zuid-Nederland eenen welverdienden naam: verschillende kunstrechtters spraken hunne ingenomenheid met die verzen krachtig uit.

Velen hebben de produkten dezer twee gezusters eene eervolle plaats zien bekleeden in onderscheiden bloemlezingen, in Noord- en Zuid-Nederland verschenen, en ze bewonderd om hunne eenvoudige en toch veelal zoo welsprekende vormen, hunnen doorgaans zoo rijken inhoud.

Daarom zal menig zoowel Noord- als Zuid-Nederlander de in allerlei dichtbundels verspreide verzen met genoegen in één bandje vereenigd zien.

Dat de firma Wolters tot de uitgave er van besloot, zullen, hoop ik, velen haar met mij dank weten.

Groningen, Maart 1870

L. LEOPOLD

Aan de publikatie van de *Gedichten* is een correspondentie tussen de gezusters en de heer Leopold voorafgegaan die respectievelijk te Antwerpen in het A.M.V.C. (voor de brieven van R. (en V.) Loveling) en te Gent in de Universiteitsbibliotheek (voor de brieven van Leopold) berust⁽¹⁷⁾.

De eerste brief, geschreven in de sierlijke, calligrafische hand van Rosalie, maar namens 'R. en V. Loveling', is een antwoord op de circulaire die Leopold langs Frans de Cort om had laten rondsturen. Hij moge hier volgen:

Wel Edele Heer,

In antwoord op Uwen geëerden omzendbrief, ons door den heer Decort toegestuurd zenden wij U rechtstreeks eenige onzer gedichtjes. Indien Gij liever eene keus uit een grooter getal zoudt doen, hoeft gij slechts de jaargangen te doorbladeren van het nederduitsch letterkundig Jaarboek, uitgegeven te Gent door den heer Rens. Te beginnen van 1857.

Aanvaard, weledele Heer, de uitdrukking onzer bijzondere hoogachting.

R. en V. Loveling
 Nevele 8 October 1867.
 (Oost-Vlaanderen).

Van de gezusters Loveling nam Leopold de volgende stukken op: Vader en Moeder (Rosalie), Een zomerscha zondag (Virginie), Grootmoeders portret (Virginie), Moeders krankheid (Rosalie) De gouden bruiloft (Rosalie), De inhaling van den pastoor (Virginie), Het weeskind (Rosalie), Het liedje mijner kindschheid (Virginie), In 't lof (Virginie) en Het huisjen in de duinen (Rosalie).

De volgende brieven (1869-1872) van Rosalie, telkens ook in de naam van Virginie, hebben betrekking op de editie van de *Gedichten*, waarvan de heer Leopold de verzorging, ook de verbetering van de proeven, voor zijn rekening nam. Er is sprake van het honorarium, van presentemplaren, van het contract met de uitgever, het opsturen van het manuscript van de *Gedichten*, en, na de publikatie van het bundeltje, van een geschenkja dat ze hem 'uit vriendschap aanbieden' en van een boekje dat ze van hem ontvangen; van 'de brieven van de heeren Hasebroeck en Ten Kate, aan den Heer ter Horst over (hun) bundeltje geschreven' en over hun kennismaking met Potgieter en zijn zuster, het laatste in een brief van 19 november 1871, waarin ook deze passus:

Gij vraagt ons of wij nog versjes maken. Wij hebben ons niet veel meer daar mede bezig gehouden, maar hebben het eens beproefd eenige novellen te schrijven. Die liggen vergeten en onuitgegeven in een schuif.

Hierop moet Leopold pogingen in het werk hebben gesteld om ook *Novellen* van de gezusters Loveling bij Wolters uit te geven, wat echter niet is gebeurd: ze verschenen te Gent bij Ad. Hoste in 1874 met een inleiding van J. Herenrans. In de brieven van 20 januari, 17 maart en 10 oktober 1872 is er sprake van een

pakje (vermoedelijk het manuscript van *Novellen*) dat naar Groningen werd gezonden en maanden later naar Nevele werd teruggestuurd. In de brief van 10 oktober 1872, die ook de laatste is van Rosalie aan Leopold, deze vrij pessimistische uitlating:

Dit jaar hebben wij zelf anders niet veel dan eenige korte dichtstukjes gemaakt. Het vlaamsch verliest in Belgie meer en meer veld, indien men er de eigenlijke flaminganten uitzondert, en deze zijn zeer klein in getal, kan men zeggen dat de moedertaal letterlijk uit allen omgang en alle briefwisseling gebannen is, ook worden de vlaamsche boeken enkel door de vlaamsche letterkundigen en de lagere klassen gelezen; met de hollandsche litteratuur is men ten volle onbekend; een werk zal in Holland eersen algemeenen bijval vinden zonder dat er hier iemand, tenzij de flaminganten, den titel van kent. In de scholen wordt het vlaamsch ook zeer weinig geacht en bijna niet geleerd...

De bundel *Novellen* van 1874, die dus nog tijdens het leven van Rosalie werd uitgegeven, bevat vijf stukken van deze laatste, waarvan het bekende *Meester Huyghe* een klein meesterwerkje in zijn genre is te noemen, en vijf novellen en drie kleine schetsen van Virginie. Drie andere novellen van Rosalie werden opgenomen in de *Nieuwe Novellen* van R. en V. Loveling uit 1876. Ze werden geschreven tussen december 1874 en maart 1875, toen Rosalie reeds zwaar ziek was. Ten slotte bevat de bundel *Polydoor & Theodoor en andere novellen en schetsen* van R. en V. Loveling (Gent 1883), behalve deze langere novelle van Virginie, nog negen stukken van Rosalie. M. Basse karakteriseerde ze als ‘een reeks kortere stukken, soms van verhalenden, meestal van betoogenden aard. Ze zien er uit als “kronieken” of feuilletons voor een of ander dagblad bestemd, soms ook doen ze denken aan opstellen uit *den Hollandschen Spectator* van Justus van Effen, of uit *Waarheid en Droomen* van Jonathan...’⁽¹⁸⁾.

Helemaal in de lijn van deze stukken is de nooit uitgegeven tekst *Het meesterschap* die, samen met andere manuscripten van

Rosalie, in de Gentse universiteitsbibliotheek wordt bewaard. Het ‘meesterschap’ waarvan hier sprake is, is dat van de man over de vrouw. De schrijfster reageert er op het bekende essay *On the Subjection of Women* (1869) van John Stuart Mill (1806-1873):

Gelukkiglijk is de vrouw niet zoo zeer te beklagen als de heer Stuart Mill het schijnt te gelooven, en moet zij de deugden der slavin zoo als: de verdraagzaamheid, het geduld, de volharding, de zachtmoedigheid, de vleierij en de onderwerping, niet zoo zeer oefenen als hij het wel denkt, wil zij zich eenige verzachting in den noodlottiger toestand verschaffen, waarin de maatschappij haar heeft geplaatst.

Wanneer de wetgever in het Burgerlijk Wetboek neder schreef dat de vrouw aan den man moest gehoorzamen, dat zij hem moest beminnen en volgen, gaf hij hier door geenszins een bewijs zijner zucht naar overheersching en dwingelandij; hij toonde enkel zijne zwakke zijde aan: zijne ijdelheid en de vrouw heeft aldra begrepen wat nut zij uit dit klein gebrek voor zichzelf kon trekken...

Uit de voorbeelden die de schrijfster daarna aanhaalt om haar zienswijze toe te lichten blijkt onmiddellijk dat ze niet in de eerste plaats de vrouw uit de lagere standen op het oog heeft, wat trouwens helemaal in overeenstemming is met Rosalies meer aristocratische aard, waar ook Virginie het in haar ‘Biografie’ over heeft⁽¹⁹⁾.

Het manuscript draagt onderaan het jaartal 1874, van de hand van Virginie Loveling, die aldaar ook de aantekening aanbracht: ‘Handschrift van Rosalie Loveling uit te geven nog niet verschenen einde 1897’. Ook na dat jaar is het niet meer tot een uitgave gekomen.

Evenals haar zuster heeft Rosalie Loveling ook vertaalwerk geleverd, onder meer het verhaal *Trina* van Klaus Groth, dat ze, met gebruikmaking van de Deense vertaling, van het Platduits in het Nederlands heeft overgebracht. In het tweede deel van zijn grondige studie *Vlaamse en Nederduitse Literatuur in de 19de*

eeuw (Gent 1985) heeft Ludo Simons deze vertaling, verschenen in 1864, uitvoerig besproken. Hij komt er tot de conclusie dat ze ‘ondanks al de arbeid die eraan besteed is, én taalkundig én stilistisch een zeer matig werkstuk is’⁽²⁰⁾ en deelt aldaar ook interessante, deels onbekende bijzonderheden mee over de contacten van de gezusters met Klaus Groth, voor wie ze een grote bewondering hadden die in enkele nog onuitgegeven Duitse brieven van Rosalie tot uiting komt. Zo heeft ze het in een brief van 16 januari 1868 over ‘den berühmten Dichter, den ich so werth halte’ en over de ‘Aufrichtige Freundschaft’, ‘tiefe Achtung’ en ‘lebhaftige Bewunderung’ die het zusterpaar hem toedraagt⁽²¹⁾. De persoonlijke kennismaking met Groth had jaren te voren plaats gehad, einde augustus 1861 namelijk, toen de Platduitse dichter, in gezelschap van C. Hansen, aan de gezusters te Nevele een bezoek had gebracht. Toen was Hansen blijkbaar op Rosalie verliefd geworden, getuige een passus uit diens onuitgegeven dagboek in datum van 31 december 1861, door Ludo Simons geciteerd:

Te N[evele] staat het maar heel aardig. R[osalie] heeft mij geschreven dat onze inborst niet overeenkomt. V[irginie] neemt de mogelijkheid van eenen terugkeer aan (...) Ik vrees dat ik te N[evele] deerlijk bedrogen ben!⁽²²⁾

Een zware ontgoocheling voor Hansen, die echter verder met de gezusters in contact is gebleven. Hansen als pretendent van Rosalie, het brengt ook wat kleur in het beeld dat we ons van het leven van de twee intellectueel zeer ontwikkelde jongedames kunnen vormen. Hun bestaan in het zeer landelijke Nevele moeten we ons in ieder geval ook niet te saai of eentonig voorstellen: het werd regelmatig onderbroken door reizen in binnen- en buiten-land en bezoeken aan de familieleden in Gent, hun halfbroer dok-

ter Cesar Fredericq en zijn gezin, waar Rosalie en Virginie trouwens na het overlijden van hun vader enkele jaren hadden verbleven. Dat overlijden van Herman Anton Loveling, op 21 juli 1846, wordt in de Gentse dagbladen van toen meegedeeld: ‘décédé subitement’ heet het in de *Messenger de Gand* van 23 juli, ‘schielyk overleden’ in de *Gazette van Gent* en de *Gentsche Mercurius* van 24 juli. Het klinkt nogal vaag. Duidelijker zijn een vijftal brieven waarvan de kopieën in het Register van de uitgaande briefwisseling 1846-1852 van Nevele⁽²³⁾ voorkomen. In drie brieven, gedagtekend 21 juli 1846 en respectievelijk geadresseerd aan de Procureur des Konings te Gent, aan de arrondissements-commissaris te Gent en aan de vrederechter te Nevele, deelt burgemeester Loontjens, ongeveer in dezelfde bewoordingen, als ‘événement extraordinaire’ mee dat op diezelfde dag en wel ‘ce matin vers les 9 heures l'on a trouvé suspendu à un arbre, au bout de son jardin le Sr Herman Antoine Loveling, âgé de 39 ans, Epoux de dame Marie Comparé, Echevin de ma commune’ en voegt daar nog aan toe: ‘Le rapport de la visite et autopsie du cadavre, que j'ai l'honneur de vous faire parvenir par la présente, dressé par le médecin Van Peteghem de Landeghem et l'officier de santé Mr Vré, de Nevele, le tout en ma présence, constate d'une manière satisfaisante, la cause de la mort du prénommé Loveling’.

Er zijn nog twee brieven, gedagtekend van twee dagen later: de eerste aan de Brigadier van de Rijkswacht te Aalter, die blijkbaar van het ‘événement extraordinaire’ op de hoogte was gebracht en daarvan bevestiging verlangde, de tweede aan de Procureur des Konings te Gent die aansluit bij de vorige brief van 21 juli. Hij luidt als volgt:

Nevele le 23 Juillet 1846
 A Mr. Le Procureur du Roi
 à Gand

Événement Extr^{re}

N° 101

Mr.

Comme suite à ma lettre du 21 de ce mois N° 97, j'ai l'honneur de vous informer que jusqu'ici l'on ne peut attribuer aucune cause à l'acte de désespoir que l'échevin Loveling vient de commettre, si ce n'est qu'il s'adonnait à la boisson à tel point que depuis plusieurs mois it paraissait avoir l'esprit dérangé.

Veillez agréer Mr. Le Procureur du Roi l'assurance de ma considération distinguée.

(get.) Loontjens

Inderdaad een ‘événement extraordinaire’, in de eerste plaats voor de toen reeds vijfenvijftigjarige Marie Comparé - ze was vijftien jaar ouder dan haar tweede echtgenoot - en voor de drie nog minderjarige dochters uit haar huwelijk met Herman Anton Loveling, die dan respectievelijk veertien (Pauline), twaalf (Rosalie) en tien jaar (Virginie) zijn. De tragische gebeurtenis verklaart wellicht ook waarom Marie Comparé, wanneer ze na een betrekkelijk kort verblijf te Gent bij haar oudere zoon Cesar Fredericq weer naar Nevele komt wonen, in de Lange Munt een nieuwe woning met tuin gaat betrekken, schuin tegenover de vroegere gelegen. De zelfmoord van hun vader - en hiermee bevinden we ons weer op specifiek literair terrein - kan ook een bijkomende verklaring bieden voor de opvallende plaats die de doodsgedachte zowel in het oeuvre van Rosalie als in dat van Virginie bekleedt.

Bijlage **Het meesterschap**

Indien een mensch uit een ander werelddeel, ten volle onbekend met onze instellingen, de beschaafde europeesche landen moest komen bezoeken, en toevallig het burgerlijk wetboek in handen kreeg, en op de formuul viel, die het jong meisje bij haar huwelijk voorgelezen wordt, zou hij waarlijk gelooven dat de europeesche vrouw eene soort van slavin is, aan wie de wet niet het minste recht toekent; hij zou moeten denken, dat zij in diepe vernedering gedompeld ligt, door haren man overheerscht en in bedwang gehouden wordt zoo lang zij leeft, en den minste zijner wenken hoeft gade te slaan om hem in alles te eeren en te dienen.

En zoo daarna die vreemdeling het boek: *The subjection of Women*, door J. Stuart Mill begon te lezen, zou zijn hart niet breken van medelij voor de verachte, miskende vrouw, die heel haar leven in afhankelijkheid en onderdanigheid doorbrengt onder het waakzaam oog van haren dwingeland-echtgenoot, dien de schrijver aan eenen slavenmeester vergelijkt, en zou hij niet de verontwaardiging des engelschen voorstaanders van de miskende helft der menschheid deelen en vinden dat het uur gekomen is waarop de vrouw moet opstaan tegen zoo veel onderdrukking en geweldenarij van zijden des mans wiens slachtoffer zij tot nu toe is geweest?

De reiziger zou het hoofd vol hebben van de woorden: dwingelandij, willekeurigheid, macht, geweld, gebod, verdrukking, die de heer Stuart Mill gebruikt waar hij van den man spreekt, en van de woorden: martelarij, gehoorzaamheid, onderwerping, wettelijke slavernij, die de schrijver bezigt telkens het de vrouw geldt.

Die vreemdeling zou waarlijk in zijn land kunnen terugkeeren met de overtuiging dat de europeesche beschaafde vrouw een erger lot heeft dan dat der vrouwen van zekere wilde volksstammen, die gedwongen zijn den man op de jagd te volgen om zijn zwaar gerief te dragen en het geschoten wild naar huis te slepen.

Gelukkiglijk is de vrouw niet zoo zeer te beklagen als de heer Stuart Mill het schijnt te gelooven, en moet zij de deugden der slavin zoo als: de verdraagzaamheid, het geduld, de volharding, de zachtmoedig-

heid[,] de vleierij en de onderwerping, niet zoo zeer oefenen als hij het wel denkt, wil zij zich eenige verzachting in den noodlottiger toestand verschaffen, waarin de maatschappij haar heeft geplaatst.

Wanneer de wetgever in het Burgerlijk Wetboek neder schreef dat de vrouw aan den man moest gehoorzamen, dat zij hem moest beminnen en volgen, gaf hij hier door geenszins een bewijs zijner zucht naar overheersching en dwingelandij; hij toonde enkel zijne zwakke zijde aan: zijne ijdelheid en de vrouw heeft aldra begrepen wat nut zij uit dit klein gebrek voor zichzelf kon trekken.

De man vergt van het meisje dat hij tot vrouw neemt eene aaner-kenning van zijn meesterschap over haar, zijne eigenliefde voelt zich door die kinderachtigheid in de huwelijksformuul geleid, en het meisje van achttien jaar, zonder ondervinding en dikwijls zonder verstand, alleen door haar vrouwelijk instinkt geleid, weet de ziel van den man te doorgronden: zij zal niet terugschrikken voor die belofte van volkomene gehoorzaamheid, zij weet dat het maar woorden zijn; ook om zijne ijdelheid te bevredigen noemt zij hem van op haren bruiloftdag tot op den dag harer gouden bruiloft *haren heer en meester*, nochtans doet zij dit enkel onder de onuitgesproken voorwaarde, dat hij zich met dien eeretitel zal tevreden houden. Zij gunt hem gaarne die kleine zelfvoldoening, omdat zij er haar voordeel weet uit te trekken. Zij begrijpt dat hare macht des te grooter is, als zij die kan verborgen houden.

De man houdt zich tevreden met den schijn, de ware heer en meester in een huisgezin dat is de vrouw, en het zij te harer eer gezegd: zij bewijst over 't algemeen dat zij er de bekwaamheid toe bezit, en als wij hier beweren dat zij meester is willen wij geenszins hierdoor te kennen geven dat zij haren man onder de voeten trapt en hem ongelukkig maakt.

Zij is meester, en de man laat haar begaan. Alzoo is het, en wat meer is, alzoo is het goed: de man gehoorzaamt aan zijne vrouw, de broeder aan zijne zuster en de grootvader aan zijn kleindochtertje, wanneer hare ouders dood zijn en zij bij hem inwoont.

De vrouw gaat op eene zeer behendige wijs te werk. Zij schijnt in alles den man te raadplegen, en weet de zaken zoo in te richten[,] dat hij ten laatste gelooft dat alles in huis en buiten huis naar zijnen wil geschiedt. Zij gaat zelden recht naar haar doel, zij verkiest bij voorkeur de omwegen en kronkelingen, en daar waar zij werkelijk gebiedt, kan

zij den schijn aannemen van enkel eenen bescheiden raad te geven en de zaak waarover er gehandeld wordt geheel en al aan het oordeel haars echtgenoots over te laten.

In den grond is zij het op wie alles rust, van wie alles goed gevonden of afgekeurd wordt. Iets waarin haar meesterschap voor al uitschijnt is in de opvoeding der kinderen; hier aan heeft de man niets te zeggen en hier is hij dikwijls in tegenstrijd(ig) met de moeder; ook daar de zaak zoo belangrijk is, want de opvoeding beslist niet zelden over geheel de toekomst der zonen, gaat de man den strijd aan met zijne vrouw, maar zij volhardt in haar besluit en de knapen zoo wel als de meisjes gaan naar de school die zij verkozen heeft. De vader ziet het met droefheid, doch hij is moede van strijden en geeft ten laatste toe om den vrede in zijn huis te bewaren, zegt hij. Later ook volgen hare kinderen de loopbaan die zij hun aangeduid heeft.

Zie eene troep van arme landverhuizers naar den vreemde trekken, en spreek de zwervende familie aan, gij zult aanstonds gewaar worden dat het de vrouw is, die het vaderland heeft willen verlaten, en dat het de man is die *haar* volgt.

Het is de kleine winkelierster, niet haar echtgenoot, die berekent of het beter en voordeeliger voor het huisgezin ware den oudsten zoon die in 't lot gevallen is, vrij te koopen of hem zelf te laten opgaan.

Het is de eigenaar-kruidenier niet, het is zijne vrouw die beslist of zij haren ouden gevel met het ouderwetsch uithangbord zal blijven behouden, of wel heel de voorzijde van haar huis doen afslaan en de kleine vensters door groote spiegelruiten doen vervangen.

Beschouw den opkomende fabrikant of bouwkundige[,] alle jaren groeit zijne fortuin merklijk aan, en alle jaren ziet gij hem zijne levenswijz veranderen en zijne uitgaven vermeerderen, naarmate zijn inkomen verhoogt. Die man bekreunt zich niet veel over hetgeen er gebeurt; het is zijne vrouw die zegt wanneer het oogenblik gekomen is om eene loge in het opera te huren, zich een buitengoed te koopen, en die beslist wanneer het gewin groot genoeg is om haar toe te laten koets en paarden te voeren.

Er zijn voorzeker menigvuldige uitzonderingen aan dezen regel en eenieder kent mans die meester zijn en hunne vrouw onderdrukken, doch zulks bewijst niets. Zoo iemand beweerde dat de man grooter is dan de vrouw en meer lichaamskracht bezit, zou wellicht de barbiersvrouw van nevens uwe deur dit betwisten en meenep u van het tegen-

overgestelde te overtuigen door zich nevens haren echtgenoot te plaatsen die een hoofd kleiner is dan zij, en al haalde zij nog twintig kleine mannetjes die een vrouw hebben van zes voet hoog, het zou niettemin waar blijven dat gij gelijk hebt, en de algemeene regel is dat de man hooger van gestalte is dan de vrouw en haar aan lichaamskracht overtreft

De man laat vrijwillig al de lasten des levens, buiten die zijner eigenlijke bediening, al de verantwoordelijkheid en al het gezag aan zijne vrouw over; dit komt omdat zijn geest zich niet zoo goed tot den engen kring zou kunnen beperken waarin de vrouw leeft en werkt. Er is als het ware zelfs eens zekere geestesbekrompenheid toe noodig om zich altijd binnen de palen der familiebelangen te kunnen houden. De man ziet alles in het groot. In politiek denkt hij aan de belangen des lands, de vrouw heeft enkel de toekomst harer zonen voor oogen, en sluit zich aan de partij aan waarvan zij het grooter voordeel voor hen verwacht. De man bekommert zich om den vooruitgang en de welvaart der menscheid, de vrouw enkel om den voorspoed harer familie; zij is er wel wezenlijk de schutsgeest van, het middenpunt waarrond alles draait, de meester die alles gadeslaat en in orde houdt.

De reden van het meesterschap der vrouw is dus zeer licht om begrijpen en het is verwonderlijk hoe de man er eene vernedering in ziet te bekennen dat zijne vrouw aan het hoofd van alles is. Hij lijdt er niet door[,] geheel zijn leven als eenen minderjarige behandeld te worden, maar hij zou er door lijden mocht hij den schijn van het oppergezag niet bewaren en wendt alle moeite aan om te tonnen dat hij de baas is. Beide echtgenooten komen hier in goed overeen, de man neemt gaarne den schijn van het bevel aan en de vrouw dien der onderwerping, ook laat zij geene gelegenheid voorbij gaan zonder te verzekeren dat haar man volkomen meester is in zijn huis en het alzoo zijn moet.

De man doet studiën die gestadig zijne aandacht van zijnen huiselijken kring aftrekken; hij dringt diep in den schoot der aarde om zich rekenschap te geven van de stof waarvan zij gemaakt is, en de veranderingen die zij heeft ondergaan. Zijne weetgierigheid bepaalt zich zelfs niet tot de dwaalster die hij bewoont en waaraan hij vastgeketend is: hij bestudeert de plekken in de zon en peilt de holte der bergen die hij op de maan ontwaart. Hij zoekt met het groot oog van den teleskop in de diepten van het luchtruim, en ontdekt planeten, en nebuleuzen, en staartsterren! Die man is niet geschikt om meester te zijn; hij heeft

geene de minste behoefte naar heerschappij. Hoe zonderling dat hij zoo aan den schijn houdt?

De vrouw maakt gewoonlijk geen misbruik van hare macht, daarom kan de man er zich zoo goed in schikken. Hij voelt geenen dwang, niet meer dan de oude heer die in eens vreemde stad den weg niet weet en door het vijftienjarig dochttertje zijns vriends naar zijne bestemming wordt geleid. Wanneer gij ze arm in arm ziet voortwandelen nu eens rechts dan eens links inslaan, dan dw(a)ars over de groots markt trekken, zou het u dunken dat die oude heer gaat waar hij wil en het meisje hem volgt, en nochtans het is het kind dat hem leidt en den weg toont, en hij volgt haar en voelt geenen dwang.

De vrouw laat haren man in veel dingen volkomene vrijheid: hij gaat regelmatig naar kiesgezelschappen en maatschappijen waar zij geenen toegang heeft, dit is geene reden vindt zij om hem te huis te houden. Hij heeft vermaken die zij niet delen kan, zij benijdt hem die niet. Zij laat hem op jacht gaan en verzorgt dikwijls zelve zijne honden en b[e]reidt hem zijne weitasch. Zij zelve zou niet geneigd zijn vrouwenkringen in te richten waaruit de mannen gesloten zijn; maar zij begrijpt heel goed dat zijne natuur van de hare verschillend is, en dat het hem zou ongelukkig maken, moest zij hem dwingen uitsluitelijk in den familie en vriendenkring te verkeeren waartoe haar leven zich beperkt. Zij weet dat zij daarmee genoeg heeft, hij niet.

Het jok dat de vrouw den man oplegt is dus licht om dragen en zij ontlast hem over 't algemeen meer dan zij hem hindert door haar meesterschap. Zij voelt dat zij het met verstand van zaken uitoefent en laat het zich niet ontrukken.

Waar is de echtgenoot die zou durven komen zeggen: ik heb zes of zeven mijner vrienden uitgenoodigd die zondag met ons zullen komen middagmalen? En waar is de vriend die de uitnoodiging zou durven aanvaarden als die niet door de vrouw bekrachtigd wordt? Mr Bruin dorst toch niet in de Camera Obscura.

De man zal er echter niets tegen hebben als zijne vrouw hem meldt dat er verscheide vrienden van hunnen oudsten zoon, die met hem op de Hoogeschool zijn[,] den dag met de familie buiten komen overbrengen, zonder hem vooraf geraadpleegd te hebben of het hem gelegen kwam; hij vindt het zeer natuurlijk dat zijne vrouw uitnoodigingen doet en de jongelingen die verwacht worden, hebben niet eens gewenscht dat mijnheer ook bij de uitnoodiging zou tegenwoordig zijn geweest.

De vrouw zegt tot hare kennissen: Komt *mij* bezoeken; de man zegt tot de zijne: komt *ons* bezoeken. En degene zijner vrienden van wien de vrouw niet houdt zullen er niet dikwijls komen, zij weet ze heel gauw uit haar huis te vervreemden, maar als het gebeurt dat haar man eene antipathie tegen de eene of andere dame harer kennis heeft, en deze laat blijken, en beweert dat het eene kwaadspreekster is, zijne vrouw bekreunt er zich weinig over en de vriendin ook, al wordt ze gewaar dat Mijnheer haar niet opzoekt.

Zij komt immers voor u niet, zij komt voor mij, spreekt de huisvrouw en indien haar gezelschap u niet aangenaam is, kunt gij weg gaan, en de man vindt dat zij gelijk heeft en weet niets tegen haar gezegde in te brengen.

Het is waar dat gewoonlijk alle plannen en voorstellen van den man komen[,] want de vrouw heeft van hare natuur weinig initiatif, maar plannen en ontwerpen maken is geen bewijs van meesterschap. Het is de vrouw aan wie het voorstel onderworpen wordt, zij is het, die het onderzoekt en aanneemt of verwerpt, volgens het haar aanstaat of mishaaft, maar daar het wel dikwijls aangenomen en uitgevoerd wordt, zoo kan zij licht aan den man doen gelooven dat hij het is wiens wil geschiedt.

Waar is de man die zou durven eene piano koopjes voor zijn dochttertje, een rijpaard voor zijnen zoon of eenen billard voor zijn eigen vermaak zonder vooraf de toestemming zijner vrouw verkregen te hebben? En waar zullen degene, die zoo als de heer Stuart Mill beweren dat de echtgenoot over alles wat de vrouw bezit mag beschikken, den man vinden, die verre van de goederen zijner vrouw te verkoopes, het wagen zou een enkel perceel van zijnen eigenen akker, of nog min, eene reeks boomes, tot zelfs eenen enkelen eik te koop te veilen, zonder dat zij hem zulks heeft toegelaten?

En de vrouw, wat durf[t] de vrouw niet? Gij staat op het punt van uit te gaan, gij hebt nog de eene en andere kleinigheid op te teekenen of te verrichten alear gij vertrekt. Drie menschen wachten ongeduldig dat gij heen gaat, en aanzien elkaar met geheimzinnige blikken, maar verbergen u hare ongeduld, dit zijn: uwe vrouw, de naaister en uw vierjarig meisje. Er moet iets gebeuren binst uwe afwezigheid, maar gij weet het niet.

Nauwelijks hebt gij de deur achter u toetrokken of zij beginnen te glimlachen. O, het kind is zoo gelukkig, de naaister gaat hem ooringen

insteken! Ze is bang[,] zegt de moeder, want het dunkt haar dat zij dat jong hartje voelt kloppen, doe het gauw, het is maar een kwade oogenblik. Maar de kleine zegt dat ze niet bang is, ze heeft te veel lust om oorbellen te dragen gelijk mama en eene groote juffer te zijn, en toen de naaister hare kinderhuid doorboorde[,] heeft dat meisje van vier jaar wilskracht genoeg over zich zelve om eene traan weg te pinken die de smart haar in het oog drijft, en hare moeder aan het lachen, en te zeggen: het doet geen zeer.

Ja, moeder, gij durft wel veel, gij durft het engelenkopje van uw kind verminken, in vaders afwezigheid en als hij te huis komt en het kleine meisje met de gloeiende noren en hare twee handjes aan de ringen bevindt om ze te ondersteunen, want het is als hing er een steen aan ieder oor zoo zwaar schijnt dat in den eerste, dan ontvlamt hij in toorn, en werp[t] moeder harde verwijten toe omdat zij dit zonder zijne toestemming gedoogd heeft, zij die wist wat hij van zulke gruwzame sieraden denkt, zij die hem zoo dikwijls heeft hooren zeggen dat dit de beschaafde vrouw met de wilde gelijk stelt en dat zijn dochttertje nooit ooringen zou dragen, en de kleine, die hij tot zich roept om haar te troosten meenende dat men haar misdaan en mishandeld heeft, loopt heen, uit vrees dat vader de ringen zou uitdoen en de wonde laten genezen.

Ja, zijne gramschap kent geene palen, hij doet bittere verwijten aan zijne vrouw en deze weent en snikt, maar het einde van dit alles is dat de toorn van den man ophoudt en de tranen der moeder gedroogd worden, en dat het kind heel zijn leven zijne oorbellen behoudt.

Gij meent dat gij meester zift omdat gij u niet zelden aan uwe gramschap overlaat en opstand doet als er iets gebeurt dat u tegen gaat, maar dit is geen teeken van krachtdadigheid, het is een bewijs van zwakheid. Het zijn de hulpeloozen en de onderdrukten die tegen hun lot opstaan; zie de kinderen, zie Polen hoe hun toorn soms uit-breekt en hoe zij zich verweren. Alzoo gaat het met den man; hij schre[e]uwt en tiert als hij zich ergens wil tegen verzetten en zijne vrouw schreit en beeft bij het gerucht dat hij maakt, maar hij verkrijgt niets, wat zij wil moet geschieden.

De vrouw is er in gelukt den man te doen gelooven, dat zij hem tracht te behagen, en dit gaat toch wel heel ver. Indien zijne ijde[l]heid hem niet verblindde zou hij aldra gewaar worden dat de vrouw zich aan hem niet gelegen laat; dit bewijst haar kostuum. De mannen heb-

ben goed zeggen dat het van slechten smaak is, dat de vrouwen zich leelijk maken en misvormen door hunne ongerijmde kleedij en hunne valsche haren, zij mogen op alle wijze haar het belachelijke eener nieuwe mode tonnen, de vrouwen bekommeren er zich niet in, zij zullen zelfs medelachen, en u uitlachen want zij zullen zeggen: wel, hoe kunt gij ons daarvoor misprijzen, wij doen het enkel om u te behagen. En de man voelt zich geveleid en gelooft haar, maar zoo hij haar eens vroeg hare krullen daar te laten en een eenvoudig kleed te dragen om hem te behagen, dan zou hij eens zien hoe weinig men zich om hem bekreunt daar waar er kwestie van opschik is.

Het is de schuld niet van de vrouw te willen heerschee, het is hare natuur. Wanneer het gebeurt dat de rollen omgekeerd zijn en de man wezenlijk meester is, en alle dingen naar zijnen wil inricht[.] dan is zijne vrouw diep ongelukkig, zij voelt alle oogenblikken dat zij eenen dwingeland heeft, zij kan aan haren toestand niet gewoon worden, en klaagt gestadig over haar lot. Ook wordt de echtgenoot voor zijne wreede handelwijs ten haren opzichte misprezen en verfoeid van allen die hem kennen. De man die wil meester zijn drijft het ook te ver; hij zou zijne vrouw niet ten minste vermaak gunnen als zij dat vermaak buiten huis en zonder hem zou moeten genieten.

De mannen oefenen over het algemeen eenen grooten invloed uit op het hart en den geest der vrouwen die in hunne omgeving verkeeren omdat deze het overwicht van hunne geestesgaven over de hare gevoelen en aanerkennen, maar de mannen houden gewoonlijk maar oppervlakkige gesprekken met jonge vrouwen en jonge meisjes, alsof zij het der moeite niet waard achtten over ergens een ernstig of belangrijk onderwerp met haar te spreken. O, vaders van familie, hierin misdoet gij veel. De vrouw luistert zoo gaarne naar u omdat zij uit uwe woorden zoo veel leeren kan, en gij hebt er alle belang bij de jonge harten te vormen die rond u kloppen, de gevoelens die er in ontkiemen als zoo vele ranken te leiden en vast te vlechten, en den geest der vrouw te versterken, haar brein te verlichten, en haren gezich[ts]kring uit te breiden, haar wat honger te leeren blikken en wat dieper te doen denken om van haar eene degelijke huisvrouw(en) te maken. Gij hebt ongelijk de jonge meisjes met minachting te aanschouwen en te verwaarloozen, want gij kunt hunne opvoeding maken en hebt er gestadig de gelegenheid toe. Gij moet niet uit het oog verliezen dat zij het zijn aan wie uwe zonen later zullen gehoorzamen.

Gehoorzamen? Dat woord klinkt misschien wel wat barsch en stroef, maar er is er geen ander daar waar kwestie van meesterschap is. Overigens de man heeft niet te klagen want hij zelf kiest zijn meester, en zou hem gewoonlijk voor niets ter wereld willen missen.

1874.

Rosalie Loveling

Eindnoten:

- (17) Wij hopen op deze correspondentie terug te komen bij een onderzoek naar de receptie van de *Gedichten*.
- (18) Maurits Basse, *Het Aandeel der Vrouw in de Nederlandsche Letterkunde*, d. 2 (Gent 1921), p. 118.
- (19) A. van Elslander, *De 'Biografie' van Virginie Loveling*, (Gent 1963), p. 14, r. 120-121.
- (20) L. Simons, *a.w.*, p. 236.
- (21) *Ibid.*, p. 227. In een brief van 18 oktober uit datzelfde jaar o.a. deze merkwaardige uitlating, aangehaald door L. Simons, p. 237: 'Von unserer Litteratur sage ich Ihnen nichts, denn es lässt sick nicht viel Gutes von ihr sagen'.
- (22) *Ibid.*, p. 224, noot 62bis.
- (23) Thans te Gent in het Rijksarchief.

Cyriel Buysse. Brieven aan familieleden
II Augusts en Albert Buysse
uitgegeven door A. van Elslander en A.M. Musschoot

In de reeks brieven en documenten die we ons voorgenomen hebben te publiceren in de *Mededelingen* van het Cyriel Buysse Genootschap, is onze keuze voor deze aflevering gevallen op de brieven die Buysse stuurde aan zijn oom Auguste en diens zoon Albert Buysse. Het gaat om acht brieven, in het bezit van Mevr. barones Maddy Buysse.

Vijf van de acht brieven hebben betrekking op Buysse's reizen en ervaringen in Amerika. Ze bevatten interessante achtergrondinformatie in verband met de romans en de talrijke novellen, verhalen en opstellen die geïnspireerd zijn door Buysse's verblijven in Amerika. Daarom vatten we de feitelijke gegevens over deze reizen hier nog even samen. Buysse is vier maal in Amerika geweest, en verbleef er alles samen twee jaar⁽¹⁾.

De eerste reis naar Amerika, zogezegd voor zaken maar in feite een gevolg van wat zijn zuster Alice de Keyser-Buysse veel later 'un écart amoureux' heeft genoemd, bracht Buysse in september 1886 naar New York, waarna hij zich vestigde te Detroit in de staat Michigan. In het verhaal 'Hongersnood' waar hij dit laatste zelf mededeelt⁽²⁾, vernemen we ook dat hij in die periode

- (1) Gegevens verstrekt door Buysse zelf in een brief van 19 maart 1911 aan H. van Puymbroeck; geciteerd in A. van Elslander, *Cyriel Buysse. Uit zijn leven en zijn werk*, I, Antwerpen 1960, p. 29. Het beeld van Amerika in Buysse's werk werd onderzocht in de licentieverhandeling van Annik de Vogelaere, *Cyriel Buysse en Amerika*, Gent, 1984.
- (2) De tweede der 'Twee herinneringen uit Amerika', *Verzameld werk*, d. 4, p. 98.

zijn neef Eduard opzocht, die een juwelenwinkel had. Dit blijkt echter niet in Detroit te zijn geweest, zoals we tot dusver heb-ben aangenomen, maar wel te South Bend in de staat Indiana - een staat waar de herinnering ‘Dogfish’⁽³⁾ gesitueerd is. Neef Eduard wordt eveneens vermeld in het verhaal ‘Free lunch’, geschreven in september 1888, d.i. kort na de ‘Twee herinneringen uit Amerika’, die gedateerd zijn in juli van datzelfde jaar⁽⁴⁾. De jonge Cyriel, dan net 27 geworden, hield het te Detroit niet langer dan vier maanden vol. Hij was in januari 1887 al te Nevele terug.

Pas vier jaar later zou hij opnieuw naar Amerika gaan, en dan wel voor langere perioden. In 1891 en 1892 verbleef hij in New York, gedurende een periode van ‘meer dan 1 jaar’, zoals hij aan Van Puymbroeck schreef, een verblijf dat werd onderbroken door een ‘korte terugkomst’ in België. De preciezere datering van dit tweede en derde verblijf kan worden afgeleid uit Buysse's correspondentie⁽⁵⁾. Hij vertrok in mei 1891 en kwam vrij spoedig, d.i. half juni, terug (= tweede verblijf); waarna hij ‘wegens zijn zaken’ tijdelijk te Antwerpen verbleef. Hij vertrok opnieuw naar New York op 8 augustus van datzelfde jaar 1891, en was op 14 maart 1892 in België terug (= derde verblijf). Er volgde nog een vierde verblijf, van 19-20 december 1892 tot 5 maart 1893.

Zijn tweede verblijf, mei-juni 1891, moest hem in staat stellen prospectie te verrichten voor een mogelijke inplanting van een cichoreifabriek, met als vennoot Charles Haesaert uit Ledeborg bij Gent. Cichorei was een produkt dat in Amerika dan nog onbekend was. De fabriek ‘Haesaert & Buysse’ werd opgericht in Jersey City, Sussex street 35, waar de produktie startte op 15 oktober 1891. De hierna volgende brieven uit Amerika hebben betrekking op de derde reis (brieven 1 en 2) en de vierde reis

- (3) De eerste der ‘Twee herinneringen uit Amerika’, *Verz. werk*, d. 4, p. 84. op de achterkant van de foto van neef Eduards ‘Jeweler-Store’, in het bezit van mevr. Maddy Buysse, is het adres genoteerd: Washington Street no 131 te South Bend, Indiana. De foto is afgedrukt (met de foutieve situering te Detroit) in het herdenkingsalbum *Cyriel Buysse 1859/1932*, Gent, 1982, p. 22.
- (4) *Verz. werk*, d. 4, p. 114.122.
- (5) Zie A. van Elslander, *Cyriel Buysse*, I, p. 29.

(brieven 3 en 4). Voor zijn brief van 4 januari 1893 (br. 3) maakte Buysse gebruik van het briefpapier van de nieuwe firma, met de opdrukken ‘Established 1870 / The World Chicory Company / Belgium, / England, / America’ en ‘Haesaert & Buysse’.

De inplanting van een ‘succursale’ van de cichoreifabriek te Nevele liep, ondanks de hoopvolle berichten van de jonge Cyriel aan diens oom Auguste, op een mislukking uit. De Amerikaanse fabriek moest worden geliquideerd. Intussen had Buysse ook met familiale en amoureuze problemen af te rekenen. Aan zijn broer Arthur schreef hij op 24 februari 1892 dat hij niet naar Nevele terug zou keren: ‘J’ai pris la ferme résolution de créer de misère plutôt que de retomber sous la tyrannie du père’⁽⁶⁾ - een beslissing die hij niet heeft kunnen uitvoeren, want in maart 1892 verstuurdde hij al brieven vanuit Nevele. Verder zien we ook dat de ontluikende idylle tussen Cyriel Buysse en Rosa Rooses, dochter van de bekende Antwerpse criticus en kunsthistoricus Max Rooses, tot een hoogtepunt kwam tijdens de negen maanden tussen Buysse derde en vierde (= laatste reis in. Hij had het meisje ontmoet op 14 juli 1891 (tussen twee reizen in) en stuurde op 9 juni 1892 een tweede - afgewezen - huwelijksaanzoek aan vader Rooses. Als hij - nu definitief - naar Europa terugkwam werd hij meteen ingeschakeld in de actualiteit van het literaire leven. Begin maart 1893 informeerde hij al bij zijn vriend Emmanuel de Bom hoe de zaken stonden met *Van Nu en Straks*; het tijdschrift zou inderdaad nog diezelfde maand voor het eerst verschijnen.

Wie was nu oom Auguste Buysse, en waarom stuurde Cyriel Buysse hem - in het Frans - deze berichten over zijn vorderingen als zakenman? Het gaat om Augustin Buysse, groot-industrieel, geboren te Nevele op 12 januari 1832 en overleden te Gent op 8 maart 1920 in zijn woning aan het Arteveldeplein⁽⁷⁾. Augustin

- (6) Geciteerd naar het herdenkingsalbum *Cyriel Buysse 1859/1932*, p. 30. De brieven van Cyriel Buysse aan zijn broer Arthur zullen in een latere aflevering van de *Mededelingen* worden gepubliceerd.
- (7) Volgens de registers van de Burgerlijke Stand te Gent. Met dank aan dr. J. Decavele, die ons deze gegevens bezorgde.

Buysse was de jongere broer van Cyriels vader, Louis Buysse (Nevele 1830-1901 en huwde twee maal: eerst met Emma Henriette Marie Thérèse Hauff (1835-1865), een nicht van de Duitse schrijver en dichter Wilhelm Hauff (1802-1827). Uit dit eerste huwelijk had Augustin Buysse twee kinderen: de latere schilder Georges⁽⁸⁾ en een dochter. Na het overlijden van Emma Hauff⁽⁹⁾ huwde Augustin Buysse een tweede keer, op 26 december 1868, met Silvie Emilie Ghislains Aubry, te Gosselies. Zij was een Waalse, wat de algehele verfransing van het gezin verklaart. In dit tweede huwelijk had Augustin Buysse vier kinderen, drie dochters en een zoon, nl. Albert (Gent, 13.11.1872-11.1.1908), aan wie de hier volgende brief 4 gericht is.

Waarom nu deze brieven aan oom Auguste? Deze had zich, na zijn vertrek uit Nevels, in Gent weten op te werken tot groot-industrieel. De aangifte van zijn overlijden gebeurde door zijn schoonzonen Pierre Dierman en Jean Voortman, beiden eveneens bekende industriëlen te Gent. Pierre Dierman had een fabriek gelegen in de Ham; Jean Voortman had een fabriek aan de Kasteellaan. Volgens een ‘nécrologie’, verschenen in *La Flandre Libérale* van woensdag 10 maart 1920, was Auguste Buysse de medestichter van het Gentse bedrijf dat later de ‘Société anonyme Filature et Tissage Baertsoen & Buysse’ zou worden genoemd, evenals van de ‘Tissage de Waerschoot’ te Waerschoot. Bovendien was hij administrateur van de vlasfabriek ‘La Liève’ en commissaris van de ‘Banque de Gand’, en had hij daarnaast nog tal van andere adviserende en administratieve functies. Oom Auguste Buysse was dus in het Gentse een zeer actief en wilskrachtig, liberaal zakenman, die ook om zijn menselijke kwaliteiten - o.m. zijn sympathie voor de gewone man - werd gewaardeerd. Het lijkt dan ook bijna vanzelfsprekend dat de jonge Cyriel Buysse bij zijn eerste stappen als zakenman op de voet werd gevolgd en alvast moreel werd gesteund door Auguste Buysse, die zonder enige twijfel een uitstekend mentor was en die trouwens zelf via zijn

(8) Over Georges Buysse zie hierna, aantekening 2 bij br. 6.

(9) Op 19 juli, d.i. kort na de geboorte van een derde kind, dat enkele dagen later ook zelf overleed.

neef informatie kon inwinnen over Amerikaanse zakenrelaties (zie br. 2).

De goede verstandhouding van Cyriel Buysse met diens oom Auguste Buysse is niet plots verdwenen na de mislukking van de jongeman in de zakenwereld. We zien dat hij, na zijn terugkeer, zijn oom op de hoogte houdt van zijn literaire activiteiten (br. 5) en dat hij hem vanuit Hotel De Twee Steden te 's-Gravenhage dankt voor de sympathiebetuiging die hij mocht ontvangen ter gelegenheid van zijn verloving met Nelly Dyserinck (br. 6). Overigens is ook hier het zakelijke element niet helemaal afwezig: de jonge Cyriel laat weten dat zijn verloofde Nelly gesteld is op een levenswijze die hij financieel nauwelijks aankan. Het jonge echtpaar wordt ook bij oom Auguste thuis ontvangen (br. 7). De laatst bewaarde brief ten slotte, geschreven in potlood op briefpapier van het Grand Hotel te Rome, is een bericht over de huwelijksreis van het nieuwe echtpaar. Ze zouden verder nog Napels en Genua aandoen en via Nice en Parijs naar België terugkeren, waarna ook een bezoek zou worden gebracht aan oom Auguste en diens familie. Van hun latere contacten zijn geen sporen bewaard.

1

Jersey-City le 14 Novembre 1891
91-93 Morgan Street.

Mon cher Oncle,

Il y a longtemps que je vous devais une lettre, mais depuis mon arrivée à New York j'ai été toujours si occupé que, jusqu'à présent, j'ai dû me borner au strict nécessaire pour mes correspondances. J'ai appris avec un profond regret que vous avez été blessé dans ce malheureux accident de l'Heirnisse, mais les lettres d'Alice⁽¹⁾ m'ont rassuré et, à l'heure qu'il est, j'espère bien que vous êtes entièrement rétabli.

Je suis arrivé ici à l'époque des plus grandes chaleurs et, quoique, immédiatement après mon arrivée, j'aie quitté New York

(1) Buysse's zus Alice, ^oNevele 8 juli 1868. De Heirniss is een wijk ten Zuiden van Gent-Dampoort.

pour aller habiter au bord de la mer, les fièvres du pays m'ont pris et j'ai été assez longtemps et assez sérieusement malade. - J'ai eu la chance, peu de jours après mon arrivée, de découvrir à Jersey-City un tindroit très convenable pour établir notre fabrique de chicorée. C'est le troisième étage, d'un grand bâtiment neuf situé à proximité du débarcadère de la Red Star et de l'Inmon Line. Il dispose d'une place ayant 125 pieds de long sur 50 de large, avec force motrice de 5 chevaux, pour le loyer annuel de 1600 dollars. C'est plus que suffisant pour potre fabrication et nous y sommes très bitin à l'aise; je puis emmagasiner un stock de 100 mille kilos de marchandises. Depuis le 15 Octobre nous aeons pu commencer à fabriquer et je ne suis pas en peine pour écouler mes produits. Tout ce que je puis produire est vendu par contrat à un seul client et it Arend livraison au fur et à mesure que nous fabriquons. Le paiement se fait au comptant, sans escompte. Les frais d'installation opt été très chers ici; je n'ai pas encore reçu tous les comptes, pourtant je ne crois pas que la somme totale dépassera 15 mille francs. En somme, je crois que c'est une bonne affaire et qui a surtout un bon avenir. En ce moment la concurrence est certainement très forte et la production trop grande mais on commence à s'occuper de cet article nouveau et⁽²⁾ encore inconnu ici; on cherche à le lancer et comme il a une valeur réelle je crois qu'il finira par réussir complètement.

Il y a longtemps que je n'ai plus vu Mr. Friedlander et je saurais difficilement vous dire en ce qui le concerne quelque chose qui puisse vous intéresser. Comme vous le savez, sans doute, son associé Mr. Foerster, est arrivé ici it y a quelques semaines. Il m'a dit qu'il comptait rester une couple de mois, puis qu'il repartirait. Lorsque j'habitais New York j'allais très souvent passer une soirée chez Mr. Friedlander et j'y étais reçu de la façon la plus cordiale, mais à présent que j'habite Jersey-City, c'est tout un voyage pour aller chez lui et j'ai tapt à faire pendant le jour que je suis heureux de pouvoir me reposer le soir.

La vie en Amérique est des moins agréables sous le rapport des divertissements. Les théâtres sont ineptes et la musique af-

(2) Gecorrigeerd uit oorspronkelijk *en*

freuse, sauf lorsque les Sarah Bernhardt, les Patti ou les Reszke⁽³⁾ arrivent; et alors les prix des places sont si élevés que mes moyens pécuniaires ne me permettent pas d'y aller. Je me suis rudement fourré le doigt dans l'oeil en me contentant d'un appointement de 500 fr par mois. Il n'y a absolument pas moyen de vivre convenablement avec cette somme-là. Toutes choses sont ici d'un prix exorbitant; aussi il est heureux que nous gagnons de l'argent maintenant, sinon je m'endetterais. Ainsi par exemple, le dernier des cigares un tant soit peu fumables coûte ici 50 centimes; se faire raser 0.75, couper les cheveux 1.50, cirer les bottines 0.50 etc. etc., sans fin.

Je compte revenir une fois en Europe le printemps prochain, lorsque le beau-frère de Mr. Haesaert⁽⁴⁾, qui est appelé à diriger la fabrique sera ici et au courant des affaires; puis si notre industrie s'agrandit et prospère comme je le pense, je reviendrai ici pour m'y fixer peut être. D'ici à quelques mois, je verrai bien quelle tournure prendront les affaires.

Maintenant, mon cher oncle, je termine cette lettre en vous souhaitant encore un prompt et complet rétablissement. Je serais très heureux de recevoir aussi une lettre de vous, et dans cette attente je vous serre bien cordialement la main en vous priant aussi de présenter mes amitiés à ma tante et à tous les membres de la famille

Votre neveu dévoué
Cyrille

(3) Sarah Bernhardt (Parijs? 1844-1923), bekende Franse actrice, beschouwd als de grootste tragédienne van haar tijd. Zij bereisde met een eigen gezelschap heel Europa en maakte negen tournees door Amerika.

Adelina Patti (Madrid 1843 - Brecknock, Wales, 1919), Italiaanse operazangeres (sopraan), een der beroemdste coloratuurzangeressen van de 19de eeuw. Zij zong reeds op zevenjarige leeftijd in New York, waar zij debuteerde in 1859 in *Lucia di Lammermoor*.

Jean de Reszke (Warschau 1850 - Nice 1925), Pools tenorzanger, de-buteerde als bariton maar herschoolde zich als tenor. Hij werd de gevierde eerste tenor aan de Covent Garden Opera te Londen; van 1891 tot 1901 zong hij ook in Amerika. Zijn broer Edouard de Reszke (Warschau 1853-1917), debuteerde in 1876 in Parijs en was van 1891 tot 1903 eerste bas aan de Metropolitan Opera te New York.

(4) Charles Haesaert, uit Ledeberg bij Gent, was de 'associé' van Cyriel Buysse in de nog in te planten cichoreifabriek.

2

Jersey-City, N.J. 15 Dec. 1891
91-93 Morgan Street

Mon cher Oncle,

J'ai bien reçu votre bonne lettre du 27 Novembre et j'ai été extrêmement heureux de pouvoir constater que vous êtes enfin rétabli de votre malheureux accident. J'ai pris des renseignements sur Foerster & Co et voici comment ils sont officiellement notés:

'Are considered worth in capital 75.000 to 100.000 dollars. Their character is considered good. [']

Donc, ils jouissent d'une bonne réputation et sont d'une solidité très satisfaisante. Je connais un peu personnellement Van Iderstine, le voyageur de Mr. Friedlander. C'est un garçon intelligent, actif et qui me semble travailler très consciencieusement. Mr. Friedlander en est très content et, depuis plus d'un mois déjà, il l'a envoyé faire une longue tournée d'affaires dans l'Ouest. Mr. Foerster aussi est dans l'Ouest, mais je crois qu'il va prochainement repartir pour l'Europe.

Je vois assez souvent Mr, et Madame Baekelandt⁽¹⁾ et je suis reçu chez eux de la façon la plus charmante. Les affaires de Mr. Baekelandt sont un peu inégales. L'une année il gagne beaucoup et l'autre année fort peu. Il est chimiste consultant et touche un pour cent sur les procédés qu'il invente ou qu'il parvient à faire appliquer. Je crois pourtant qu'il a une petite fabrication spé-

(1) Leo Hendrik Arthur Baekeland (Gent 14 nov. 1863 - Beacon N.Y. 24 febr. 1944), Belgisch chemicus, was werkzaam in de Verenigde Staten op het gebied van lichtgevoelige materialen. Zijn studie van polycondensatieprocessen gaf de stoot tot de ontwikkeling van de kunststoffen-industrie. Het bakeliet is naar hem genoemd. Buysse werd in Amerika met het echtpaar Baekeland bevriend. Zie J. Gillis, *Leo Hendrik Baekeland. Verzamelde oorspronkelijke documenten*. Brussel, Paleis der Academiën, 1965.

ciale à lui: le glaçage des chromo-lithographies. Il habite Harlem à environ 4 lieues du bas de New York.

Quant à mes affaires, mon cher Oncle, elles ne vont pas trop mal, mais la concurrence est déjà excessive et les acheteurs font les difficiles. J'ai néanmoins un excellent espoir dans la réussite parceque, comme vous, je crois que l'usage de la chicorée s'implantera de plus en plus ici.

Inclus, vous trouverez quelques timbres pour ma tante. Je lui en conserverai d'autres, au fur et à mesure que j'en recevrai et maintenant je termine cette lettre en vous souhaitant, ainsi qu'à ma tante et à toute votre famille une heureuse et prospère nouvelle année

Votre neven dévoué
Cyriel

3

Established 1870
THE WORLD CHICORY COMPANY
Belgium,
England,
America.

Haesaert & Buysse,
35 Sussex Street,
Jersey City, N.J. 4 Janvier 1893

Mon cher Oncle,

Je suis arrivé à New York après un voyage extrêmement mouvementé et désagréable. Je suis parti de Southampton le 21 Xbre,

par le steamer Allemand 'Lahn' et, depuis le départ jusque passé les bancs de Terra-Neuve, il a été impossible de mettre une seule fois le pied sur le pont. Nous avons beaucoup souffert à bord, surtout du manque d'air. Jamais je n'aurais cru que l'Océan pouvait être si terrible. Les verras, les assiettes, presque toute la vaisselle du bord a été réduite en miettes, et il y a eu aussi une dizaine de contusionnés et de blessés, quelques uns assez grièvement.

Ici, j'ai tout trouvé en bon ordre. Les affaires marchent bien et le directeur se rétablit rapidement; de sorte que mon séjour ici ne sera probablement pas de très longue durée. Pourtant le typhus fait rage dans ce pays; il y a des cas innombrables, surtout à Jersey-City. Je n'en ai pas précisément peur, mais je ne laisse pas de prendre mes précautions.

J'ai vu Mr. Friedlaender, qui a été très obligeant pour moi et très aimable. Je n'ai pas beaucoup de temps pour vous écrire maintenant, étant très occupé, mais la semaine prochaine je vous promets de vous écrire tous les renseignements désirables et qui puissent être utiles à Albert⁽¹⁾ s'il eient en Amérique. A bord du steamer j'ai fait la connaissance d'un[e] riche fabricant d'étoffes de Philadelphia, qui disalt bien connaître la firme Baertsoen & Buysse⁽²⁾. Il s'appelle Mr. Lees, vous le connaissez peut être aussi, et il m'a invité à passer quelques jours dans sa famille. J'irai bien le voir une fois, je pense, avant mon départ.

Mon char oncle, je profite du commencement de l'année pour vous présenter, ainsi qu'à ma tante et aux personnel de la famille, mes meilleurs souhaits de bonheur et de prospérité. J'espère bien recevoir de vos nouvelles, pendant que je suis ici, et, si je puis vous rendre un service quelconque, auprès de M. Friedlaender par ex. je suis tout à votre disposition[.]

En attendant je vous serre ainsi qu'à ma tante et aux enfants, bien cordialement la main

Votre très dévoué
[get.] CBuysse

(1) Albert, zoon van oom Augusta; brief 4 is aan hem gericht.

(2) Zie hierna, brief 6, aant. 2.

4

Nevele, le 12 Mai 1893

Mon cher Albert,

Pour ne plus l'oublier, voici, en détail, un tas de renseignements dont vous pourrez tirer profit, si vous allez en Amérique.

D'abord, ce n'est pas une question de médiocre importance, que le choix du steamer avec lequel vous ferez la traversée. Voici une nomenclature⁽¹⁾ des principales lignes avec leurs défauts et leurs qualités.

1° *La Cunard line*. Partant de Liverpool pour N. York chaque Samedi. A partir du mois de Juin, cette ligne possédera les deux plus grands, plus beaux et plus rapides navires à double hélice de l'océan. Ce sont *La Campanic* et la *Lucania*. Ces navires feront la traversée en 5 jours. Les autres bateaux de cette ligne *L'Etruria* et *L'Umbria* roentent 6 jours minimum. Le *Servia* et *L'Aurania* 7 à 8 jours. Ligne renommée pour sa sécurité et sa détestable cuisine. C'est la ligne des riches Américains.

2° *La White Star Line*. Départs de Liverpool chaque Mercredi. Deux navires rapides et splendides à double hélice faisant la traversée de 5½ à 6 jours, le *Teutonic* et le *Majestic*. Tous les autres navires très lents. C'est la ligne qui, actuellement a la vogue. Le public y est plus 'gemüthlich' que sur les Cunard et la cuisine beaucoup meilleure.

3° *Hamburg-American-Packet Co*[.] Départs de Hambourg le Vendredi avec escale à Southampton le Samedi. Quatre steamers express à double hélice: le *Fürst Bismarck*, *Augusta Victoria*, *Normannia* et *Columbia*. Traversée de 6 à 7 jours de Southampton. Cuisine délicieuse, société de musique à bord, mais navires trop rouleurs et avec cela les plus chers de l'océan.

4° *L'American Line*. Départ de Southampton le Samedi. Traversée 6 jours par les deux steamers express *New York* et *Paris*. Les autres navires de cette ligne très lents. Je suis moi-même revenu avec le *New York* et je n'ai eu qu'à m'en louer. Ce sont des navires

(1) Gecorrigeerd uit oorspronkelijk *noelamenture*.

immenses et très luxueux. La cuisine est bonne, les prix sont modérés[.]

5° *Nordde[u]tscher Lloyd*. Partant de Brème le Mardi avec escale à Southampton le jour suivant. Navires peu recommandables. Il y a deux steamers rapides, le Havel et la Sprée mais ils sont à simple hélice et on paye très cher comme sur tous les bateaux Allemande. Il est vrai qu'on y tient un banquet perpétuel et que la cuisine est encore meilleure que sur les steamers de la Hambourg C°. C'est la ligne des gastronomes.

6° *La Compagnie Transatlantique Française*. Départ le Samedi, du Havre. Cette ligne, la plus coûteuse de toutes s'abîme de plus en plus dans un discrédit complet. Mauvaise cuisine; mauvais public de commis-voyageurs et de joueurs, capitaines insoucians et négligents, rien n'y manque. Il fait bon d'y avoir l'oeil au guet et la main sur la bourse.

Enfin, il y a les lignes secondaires comme la Red Star Line par exemple, où l'on n'est pas si mal et qui ne sont pas chères mais qui ont ce désavantage, décisif pour bien des gens, d'avoir des navires qui roentent des 10 et 12 jours à faire le voyage.

Voici maintenant, en général, quelques conditions pour faire un bon voyage.

1° Toujours, de préférence, ne prendre qu'un navire à double hélice. En effet, ces navires là ont 2 machines absolument distinctes Tune de l'autre, de sorte que, si l'une se casse, il reste encore l'autre en réserve. De plus, la force étant divisée sur 2 hélices, le danger de casse est infiniment moindre. C'est pourquoi les navires rapides à hélice simple comme le Havel, la Sprée, l'Umbria et l'Etruria, etc. où toute la force est accumulée sur un arbre de couche unique sont très dangereux[.] La Sprée et l'Umbria ont tous deux eu leur arbre de couche cassé en plein océan, cet hiver. De plus encore, la double hélice donne au navire une stabilité bien plus grande. Et, justement, voilà encore une chose des plus importantes. Sur un navire rouleuse ou tangueuse vous êtes malade tout le temps. Sur un navire à double hélice vous ne sentez presque rien. Les rouleuses les plus célèbres de l'océan sont d'abord tous les vaisseaux Français *la Touraine* seule exceptée.

Puis tous les navires Allemande, y compris les 4 de la Hambourg C^o. parcequ'ils sont trop courts; mais les deux qui décrochent la timbale et qui sont connus par tous les voyageurs, eest *le Lahn*, de Brême, avec lequel j'ai fait une traversée, et *l'Aurania*, de la Cunard, qu'on pourrait classer hors concours, parait-il, tellement ça y va.

Maintenant, pour les prix du voyage. *Cunard, White Star et American* ont à peu près le même tarif, la *White Star* peut être un peu plus chère que les 2 autres. Pour 600 francs j'ai pu avoir un ticket aller et retour en 1re. En payant 100 fr de plus j'avais wie cabine pour moi tout seul.

Je vous engage très vivement à prendre une cabine pour vous seul. Moi j'ai pour règle de demander à la Cie le tarif le plus ré-duit pour une cabine seul, aller et retour. Il faut savoir qu'on vous compte le prix, selon la grandeur et la situation de la cabine. Il y a des cabines qu'on paye jusqu'à 2500 fr pour une seule traversée. Mais, si vous êtes seul dans votre cabine, et qu'elle est 1e classe elle sera toujours assez grande et assez bien située et vous en serez content; tapdis que, bien souvent, vous vous plaindrez d'une cabine plus belle et que vous payerez peut être plus cher, si vous devez l'occuper avec un compagnon. Dieu sait quel compagnon on vous donne! C'eet souvent un être grossier, insupportable; it gagne le mal de mer, see offets vous gênent, il fait du bruit la nuit, etc. etc. enfin mille misères mutuelles qu'on donnerait tout pour éviter.

Enfin, si vous me demandiez de spécifier un choix, je vous conseillerais beaucoup de prendre un aller et retour par un des steamers *New York* ou *Paris* de l'Américan Line parce que j'ai l'expérience qu'on y est bien. Je ne crois pas que vous trouverez mieux sous tous les rapports.

Arrivé à N. York, vous n'aurez aucune difficulté avec la douane. Vous pouvez bien avoir encore 50 cigares dans votre malle, si vous voulez. Mais, je m'aperçois que j'oublie de vous donner encore quelques renseignements concernart le navire. - D'habitude on donne 10 shillings de pourboire au garçon qui vous sert à table et autant à celui qui fait votre lit. Si vous fréquentez le

fumoir, vous deuren donner 5 shillings au garçon du fumoir et il faudra aussi 2 shillings pour le cineut de bottes. Certains soirs il y aura des concerts: concert pour les veuves et orphelins de matelots; concert au bénéfice de la société de musique du bord, s'il y en a une; concert pour la jeune fille des troisièmes à qui l'on a volé son potte-monnaie. Ceci est une tradition, presque une institution: je n'ai jamais fait un passage sans qu'il y eut dans l'entrepont une jeune fille dopt on volaft le potte-monnaie. Tout cela coute quelques shillings inevitables. A bord, it vous faut des vêtements, tout au moins un paletot, d'hiver, même en plein été; et it est bon aussi d'avoir une malle de cabine assez grande pour y mettre des chemises et un costume de rechange. - Ne pas oublier non plus d'apporter dans vos malles votre costume de soirée. Si l'on vous invite quelque part à diner ou au théâtre, it faut y aller en habit. Vous constateren qu'à N.Y. on s'habille très chic et qu'on y fait beaucoup de luxe de toilette.

Arrivé à N.Y. done, la première chose à éviter eest de prendre un Eiacre. Si vous vous y risquez vous en aurez pour 5 dollars quand même la course ne durerait que 5 minutes. Vous laissez tout simplement vos malles au débarcadère après avoir chargé *l'expresman* (il y en aura là des douzaines) de conduite vos malles à telle ou telle adresse. L'expres-man est un camionneur, un employé d'une vaste institution qui s'appelle *L'Expres Company* et qui se charge, moyennant 2 francs 50 pièce de conduite vos malles à domicile. Vous pouvez vous adresser de confiance au premier qui viendra à vous; vous lui donnerez l'adresse, it vous remettra un ticket, on collera un autre sur vos malles et vous n'avez plus à vous occuper de rien: cela arrive à bon port, comme une lettre à la poste.

Si vous comptez resten a N.Y. plus d'une semaine, je vous conseillerais d'occuper une chambre garnie. Vous payerez cela G à 7 dollars par semaine sans déjeuner. Sinon, it faudra aller à l'hôtel ou vous payerez au moms 2 doll. par jour pour logement seul. Il y a à N.Y. une quantité d'hôtels recommandables, mais tous très grands, tous très cher. Le *Brunswick hotel* serait peut être encore ce qui vous conviendrait le mieux. C'est en plein beau-

centre de N.Y. et tout le monde y parle français, comme dans tous les grands hotels, du reste. Il y a aussi l' *Hotel Martin*, tout à fait français celui-là, mais où l'on retrouve exactement le même monde que sur les steamers français. Enfin, à part ces deux hotels là je ne puis que vous indiquer tous les grands hotels américains en bloc, ils sont à peu près tous du même type. Si vous vous décidiez plutôt à prendre un quartier, ne fût-ce même que pour une semaine, écrivez un mot à Van Iderstine, l'employé de Friedlaender, celui-là vous trouvera tout ce qu'il y a de meilleur.

Maintenant, si, habitant l'hotel, vous y prenez vos repas, vous payerez, Brunswick et Martin exceptés, des prix exorbitants. A Brunswick et Martin on sert à partir de 6 heures un diner régulier et très bon à 5 francs sans le vin, mais dans tous les hôtels américains c'est à la carte et ça c'est ruineux. Moi, à N.Y. je ne faisais pas de très grands frain de table. Les jours ordinaires j'allais déjeuner et diner dans les restaurants français où l'on vous sert pour 2 frs. 50 un excellent repas, une demie bouteille de vin et le café compris. Il faut aller là, ne fût-ce qu'une fois. C'est inouï ce que l'on vous y donne pour votre argent et tout est propre et très bon. Pour ces pauvres 2.50 on vous donne 1 potage, 1 poisson, 2 viandes, du dessert, du fromage, vin et café. La même chose, dans un restaurant américain à la carte coûterait 15 francs. De sorte que, selon moi, il faut éviter le restaurant américain, qui est cher et mauvais par dessus le marché. Voici les adresses de ces restaurants français dont je parle

1° Restaurant Pecq, entre Church street et la 6e Avenue. C'est au bas de la ville, en plein quartier des affaires. Ouvert seulement de 12 à 3½ de l'après midi. - C'est dans un sous-sol et c'est celui des endroits où l'on mange le mieux. Du monde très bien, comme public, du reste. Des gens tout à fait gentlemen.

2° Restaurant Jacquin, 6e avenue et 28e rue, ouvert tout le jour. C'est le quartier haut de la ville, le quartier de luxe.

3° The Epicurian, 23e rue près du café-concert Koster et Bial, qui est connu du monde entier. J'ai trouvé ce restaurant moins bon que les autres.

4° Restaurant Fourcade, 24e rue, près de la 7e avenue.

Voilà 4 adresses, mais il y a encore beaucoup de restaurants pareils dans les mêmes parages. Van Iderstine est également très au courant de ces endroits. C'est un garçon honnête et obligeant, qui se fera un plaisir de vous montrer tout ce qu'il y a la peine de voir à N.Y.

Quant à Chicago, voilà 6 ans que j'y ai été et je ne saurais réellement pas vous donner des renseignements très utiles pour ce qui concerne votre séjour en cette ville. Mais par Friedlaender vous serez absolument au courant de tout ce qu'il faut faire. Il y a différentes lignes de chemin de fer qui vont de N.Y. à Chicago. Il y a entre autres le train de luxe qui part à 10 heures du matin de Jersey-City pour arriver le lendemain à Chicago à midi. Je vous conseille de prendre ce train pour aller; c'est une merveille; mais pour revenir vous pourriez sans faire de détour passer par les Chutes du Niagara. Allez tout simplement avec Friedlaender ou V. Iderstine dans une agence de chemin de fer et achetez vous un ticket circulaire. Il y a une chose sur laquelle j'appellerai votre attention. Dans le train de luxe vous trouverez un 'dining-car'; mais si vous revenez par le Niagara dans un autre train, il se peut qu'il n'y ait pas là de voiture-restaurant. Alors, le train s'arrêtera à des endroits déterminés où les voyageurs trouveront à manger dans un hotel de gare. Le garde criera 20 minutes d'arrêt pour déjeuner ou diner. Mais prenez garde; si vous voulez manger quelque chose dépêchez vous bien fort, car jamais le train ne s'arrête au delà de 10 minutes et les voyageurs non-initiés peuvent se lever et courir vers leur train en plein milieu du repas⁽²⁾. Le mieux à faire, c'est de s'acheter un quart ou un demi poulet froid avec un petit pain et de manger ça à son aise dans le train. - Si vous voyagez de nuit, prenez un lit dans le sleeping-car; mais retenez votre lit avant le départ du train sinon vous risquez de ne plus trouver place. Le sleeping est très confortable en Amérique. Ce ne sont pas ces vilaines petites boites de nos sleepings européens; c'est un vrai lit qu'on vous y donne, spacieux et com. Cela coûte 10 francs.

Voilà, mon cher Albert une assez longue ribambelle de renseignements. Si vous en désirez encore d'autres que j'ai peut être

(2) De ervaring die hij in dit verband zelf had toen hij terugkeerde van Chicago naar Detroit, wordt door Buysse beschreven in het verhaal 'Hongersnood' ('Twee herinneringen uit Amerika' II), gepubliceerd in 1888; zie *Verzameld werk*, d. 4, p. 98 e.v.

oubliés de vous donner, veuillez les préciser, je suis tout à votre disposition.

En vous priant de présenter mes respects à mon oncle et à ma tante et mes amitiés à Marguerite et Cécile⁽³⁾ je vous serre bien cordialement la main

[get.] CBuyse

5

Nevele, le 10 Novembre⁽¹⁾ 1894.

Mon cher Oncle,

Dans l'idée de vous être agréable je vous envoie aujourd'hui un exemplaire de l'édition de luxe de mon nouveau livre⁽²⁾, qui vient de paraître à Amsterdam.

Vous regretterez sans doute qu'il soit écrit en Néerlandais, mais c'est presque une nécessité pour moi d'écrire dans cette langue; vous ne sauriez croire comme il y a peu de chance pour un écrivain Belge écrivant en français, de parvenir à quelque chose J'ai pourtant décidé d'essayer une fois. Cet été j'ai fait, chez un ami, la connaissance de l'écrivain Camille Lemonnier qui s'est obligeamment offert à m'appuyer, si je voulais faire la tentative⁽³⁾.

Quoi qu'il en soit, j'espère que l'envoi de mon livre qui, comme édition, me semble très réussi, vous fera plaisir; et dans l'espoir de vous revoir bientôt, je vous prie d'accepter, ainsi que ma tante et la famille, mes sincères amitiés

votre neveu dévoué

Cyriel

(3) Marguerite (Gent, 30.12.1875-4.11.1940) en Cécile (Gent, 4.10. 1885 - Brussel?, na 4.11.1966), dochters uit oom Augustes tweede huwelijk en zusters van Albert.

(1) *Novembre*: boven, doorgestreept, *Octobre*; de datum 10 boven 28.

(2) In november 1894 verscheen *Sursum corda!* bij P.N. van Kampen te Amsterdam.

(3) Buysse ontmoette Lemonnier ten huize van de 'gemeenschappelijke' vriend Emile Claus. Hij zou, zoals bekend, in het juli-augustus-nummer 1895 van *Le Réveil* 'Trois petits contes' publiceren, waarvan het eerste, 'Le cheval', aan Lemonnier is opgedragen.

6

HOTEL

De twee Steden
(Des deux villes)

's-Gravenhage

's-Gravenhage, den 27 Mai 1896.

Mon cher oncle,

Nelly, à qui j'ai laissé lire votre lettre, et moi, avons été tous deux vraiment touchés de vos cordiales paroles et nous vous en remercions de tout coeur. Merci également pour le chaleureux télégr. de félicitations⁽¹⁾.

Les marques de sympathie pour notre mariage continuent à nous arriver de tous côtés. Dimanche dernier il y a eu réception chez Nelly et une centaine de personnes sont venues, parmi lesquelles deux dames Levison-Normann qui se disaient de la famille de Mr. Baertsoen⁽²⁾. Lundi nous sommes allés à Haarlem chez maman Dyserinck où l'on m'a reçu si bien que c'en était presque exagéré. La salle à manger avait été ornée de verdure dans lesquelles, sur un petit drapeau tricolore, se lisaient les mots: Leve Zuid-Nederland!

Un petit drawback à ma façon de vivre actuelle est que cela coûte beaucoup d'argent. Ma fiancée, qui n'a jamais eu à se préoccuper de ce détail considérable, exige que je sois toujours tiré à quatre épingles quand je sors avec elle et je me ruine en souliers vernis et notes de blanchisseuse. Aussi, si vous voyiez Papa, vous

(1) Ter gelegenheid van Buysse's verlovings met Nelly Tromp-Dyserinck, met wie hij op 1 oktober 1896 te Haarlem zal huwen.

(2) Waarschijnlijk Albert Baertsoen (Gent, 2 jan. 1866-9 juni 1922), schilder en etsers, leerling van de Academie te Gent; bekend om zijn sombere, impressionistische stemmingsbeelden van die stad.

Marthe, de zuster van Albert Baertsoen, was in 1887 gehuwd met diens vriend Georges Buysse, schilder en later groot-industrieel (^o Gent, 2 februari 1864-27 februari 1916), zoon uit het eerste huwelijk van oom Auguste Buysse (vgl. de Inleiding hiervóór).

Door zijn huwelijk met de zuster van Albert Baertsoen (die geen belangstelling had voor de industrie en zich uitsluitend aan de schilderkunst wenste te wijden) kreeg Georges Buysse de leiding over het Gentse bedrijf 'Baertsoen & Buysse'. Over deze familierelatie zie de catalogus bij de *Retrospectieve tentoonstelling Georges Buysse (1864-1916) 6 oktober-3 december 1984*, Deinze, Museum van Deinze en Leiestreek, p. 18; over Baertsoen zie ook S. Houbart-Wilkin in *Biographie Nationale*, t. 32, suppl. t. 4, Bruxelles 1964, kol. 23-29.

serais-je bien reconnaissant si vous pouviez l'amener à m'ouvrir un petit crédit d'ici à 1 mois ou 6 semaines par exemple. Etant donné ma situation et mon nom connu, je dois vivre avec un décorum auquel il m'est impossible de me soustraire. Par ex. j'ai dû me faire membre d'un club où la cotisation annuelle est de 80 florins, plus une 20me de florins comme entrée.

Certes, vous ferez connaissance avec ma future femme. Il est probable que nous viendrons en Belgique dans le courant de Juin. Cela dépendra des parents et de l'état dans lequel se trouvera la maison. Il ne faut pas que Nelly ait une première mauvaise impression de la maison à Nevele, sinon je ne parviendrai jamais à la reconcilier avec l'idée d'habiter la Belgique. Ici elle est tellement bien installée et gâtée que ce sera bien difficile, je crains, de l'amener de l'autre côté de la frontière.

Chaque jour nous faisons des visites, formalité souvent ennuyeuse, mais de rigueur ici. Evidemment, on me dévisage avec curiosité, et, dans la rue, c'est souvent très gênant. Enfin, d'ici à quelque temps on sera habitué et on nous laissera tranquilles.

Mon cher oncle, je crois que vous venez de temps à autre en Hollande. Si vous venez cet été, ne manquez donc pas de vous arrêter un jour à La Haye et de nous rendre visite. Je quitte l'Hotel demain, j'ai pris des chambres en ville; mais si vous aviez à m'écrire vous pouvez toujours le faire à l'adresse de Nelly, N° 11 *Laan van Meerdervoort*.

Beaucoup d'amitiés à ma tante et à toute la famille, et bien cordialement

votre très dévoué
Cyriel

P.S. Le mariage aura lieu en 7bre ou 8bre. Les enfants⁽³⁾ me sont déjà tout à fait attachés.

(3) Uit haar eerdere huwelijk met Theo Tromp (1857-1891) had Nelly Dyserinck drie dochters: Inez, Mary en Thea.

7

NIEUWE OF LITTERAIRE
 SOCIETEIT
 'S-GRAVENHAGE
 La Haye, 18 Juin 96
 15 Van de Spiegel straat

Mon cher oncle,

Nelly et moi nous acceptons avec plaisir votre aimable invitation pour le Mercredi. Vous êtes assez obligeant pour me demander si je désire que vous invitiez encore quelqu'un d'autre: si cela ne vous faisait rien d'inviter Mlle Loveling vous me ferrez plaisir. Elle pourrait tenir la conversation avec Me Dyserinck⁽¹⁾.

Nelly préférerait que vous n'envoyez pas d'invitation écrite à Haarlem, mais que vous invitiez simplement sa mère guard elle sera en Beigique (à Nevele, par ex.) Quant à la soeur de Nelly elle ne nous accompagnera sans doute pas. Nelly n'y tiert absolument pas, pour des raisons diverses; trop longues à expliquer en une

(1) Bedoeld is de moeder van Nelly.

lettre, mais que je vous dirai verbalement, si cela peut vous intéresser[.]

Excusez la brièveté de cette lettre, cher oncle, vous n'avez pas d'idée combien rarer sont les moments que j'ai pour moi[.]

Mes meilleures amitiés à ma tante et aux enfants, et bien cordialement

votre neveu dévoué

Cyriel

8

TOUT CHEMIN

MENS A ROME

ROME

GRAND HOTEL

le 30 Octobre 96

Mon cher oncle,

Je ne trouve nullement chic de vous écrire ainsi en crayon, mais je dois le faire aussi, sur le pouce, sinon je n'y parviens jamais[.]

Depuis Samedi dernier nous sommes à Rome. Nous sommes tombés ici en pleines fêtes du mariage du prince de Naples⁽¹⁾ et nous avons pu voir à loisir tous les souverains, et reines et princesses. Les rapports de la cour Romaine avec le peuple italien sont établis sur un pied des plus démocratiques; les voitures royales et princières se mêlent dans la rue avec les fiacres et les omnibus, sans la moindre police pour organiser ou guider les cortèges. Cela occasionne des arrêts continuels pendant lesquels la foule se presse littéralement jusque sur les marche-pieds des voitures des monarques.

La jeune princesse monténégrine est fort belle, brune de teint et noire de cheveux, avec des yeux magnifiques. Le prince de Naples au contraire est chétif et petit, sans prestance extérieure. Mais le plus amusant de tout le cortège était le prince de Montenegro,

(1) Het huwelijk van prinses Helena (° 1872) met Victor-Emmanuel III (° 1869), prins van Napels en van dan af koning van Italië. Helena is de dochter van Nicolaas I, die van 1860 tot 1918 regeerde als souveraine prins over Montenegro (sedert 1946 één van de zes republieken van de Federatieve Volksrepubliek Joegoslavië).

père de la mariée. Il a l'air d'un bon gros, beau paysan jovial et cordial, et chaque fois que la foule, qui l'aimait beaucoup dans son pittoresque costume national, l'applaudissait au passage, il portait en souriant la main à son nez et la tournait tout autour, ce qui, dans son pays, ent, parait-il, la manière la plus aimable et la plus galante de saluer. Ça a été une grosse émotion à la cour italienne lorsqu'on y a vu ce salut baroque la première fois. Les journaux en ont écrit de longs articles; affolés, les chambellans ont fait, auprès du prince, démarches sur démarches pour l'engager à modifier sa manière de saluer. Mais rien n'y a fait. Souriant et heureux le prince a continué de se promener dans la foule, la main devant et autour du nez; et à l'heure qu'il est on ne sait pas encore si c'est le prince Monténégrin qui s'est moqué du peuple italien ou le peuple italien du prince Monténégrin[.]

Nous avons vu ici la plupart des curiosités visitées par les touristes et que vous connaissez aussi bien que nous. Quelques unes de ces ruines comme le Forum, le Colisée, le palais Palatin nous ont fait une grande impression, d'autres monuments, comme certaines églises, les Catacombes et les fameuses villas Borghèse et Pamfili⁽²⁾ ont été une désillusion.

Nous partons demain pour Naples où nous descendrons à l'hotel des Etrangers[.] Nous y resterons 4 ou 5 jours, puis nous reviendrons assez rapidement par Gênes, Nice et Paris en Belgique, où nous espérons être vers le 15. Nous ne manquerons naturellement pas de vous rendre visite et nous espérons bien vous retrouver tous en excellente santé. La nôtre non plus ne laisse rien à désirer, et tout le temps de notre séjour à Rome nous avons été favorisés par un temps admirable. Aujourd'hui pour la première fois, il a plu assez abondamment.

Au revoir donc dans une quinzaine de jours. Beaucoup d'amitiés de nous deux à ma tante et à toute la famille

Nelly et Cyriel

(2) Villa Borghese, genaamd naar kardinaal Scipio Caffarelli (Borghese) is gebouwd in de 16de eeuw door de Nederlander Jan van Santen (= Vasenzio). Villa Pamfili, gebouwd op verzoek van paus Innocentius X van de familie Pamfili (1644-55), is ontworpen door G. Rainaldi en A. Algardi. Beide villa's zijn beroemd om hun collecties beeldhouwwerken en schilderijen.

De konsekratie van de burger bij Cyriel Buysse, 1894-1903 door Romain Debbaut

Superieure mensen, die op zichzelf en door zichzelf tot de werkelijke aristocratie gerekend worden (Daarna)

Hoewel er over Buysse nog niet zoveel verschenen is - over wie wel trouwens uit die periode, behalve dan over Streuvels - zijn er omtrent enkele romans uit zijn beginperiode toch al verschillende meningen. Over zijn debuutroman bestaat geen betwisting: *Het recht van de sterkste* (1893) wordt algemeen als naturalistisch beschouwd, als de eerste naturalistische roman ook in de Vlaamse letterkunde. In een internationale koptekst geplaatst is dat erg laat; in hetzelfde jaar verscheen *Le docteur Pascal* (dat *Les Rougon-Macquart* afsloot), en publiceerde J. Huret zijn *Enquête sur l'évolution littéraire*, waaruit zonder pardon bleek dat voor nagenoeg alle ondervraagde auteurs, impliciet misschien zelfs voor Zola, het naturalisme afgedaan had. Twee jaar tevoren al had Van Deysse *De dood van het naturalisme* aangekondigd, en had H. Bahr over *Die Überwindung des Naturalismus* geschreven, maar ze waren niet de eersten die dat gedaan hadden: reeds in 1887, hetzelfde jaar waarin in Nederland de eerste naturalistische roman, Van Deysse's *Een liefde*, verschenen was, had F. Brunetière in *La Banquerotte du Naturalisme* het failliet over de stroming uitgesproken.

Over het in 1898 verschenen *Schoppenboer* bestaat evenmin discussie; ook die roman wordt als naturalistisch gekatalogeerd. De 'kontroverse' betreft de andere romans uit die periode, met name *Sursum Corda!* (1894), *Wroeging* (1895), *Mea Culpa*

(1896), *Op 't Blauwhuis* (1897), *'n Leeuw van Vlaanderen* (1900) en *Daarna* (1903)⁽¹⁾. Ze stammen alle uit Buysse's naturalistische periode die zowat tot 1905 loopt, iets waarover bij mijn weten alle scribenten het eens zijn. Tussendoor publiceerde hij trouwens een drama en enkele novellenbundels die eveneens algemeen als naturalistisch beschouwd worden⁽²⁾. Dat geldt echter niet voor de geciteerde werken. In *De invloed van het Franse Naturalisme in het werk van Cyriel Buysse* (1968) spreekt P.H.S. Van Vreckem in verband met de eerste vier ervan over 'de palingenesis van de romantiek' (p. 125), en verder bestempelt hij ze als 'schreeuwerig romantische werken' (125) en als 'een hyperromantische tetralogie' (239). *Mea Culpa* krijgt het epiteton 'gehypertrofieerd romantisch werk' (139) toebedeeld. *Daarna* is een 'uiterst romantische liefdesgeschiedenis' (226), en ook *'n Leeuw van Vlaanderen* is gedeeltelijk aan 'deze burgerlijk-romantische strekking' (225) ontsproten. Het hoeft geen betoog dat volgens deze auteur genoemde werken geenszins als naturalistisch kunnen beschouwd worden, integendeel. 'De Zuidnederlandse letterkunde [wijst] het bevreemdend feit aan dat Buysse, de eerste naturalist hier te lande, tevens de laatste echt romantische werken heeft geschreven' (120).

A.M. Musschoot gaat alvast niet met Van Vreckem akkoord. In het *Cyriel Buysse album* dat onder haar leiding werd samengesteld, worden deze werken onverdeeld en zonder kommentaar in Buysse's naturalistische periode gerangschikt, en in *Nederlandse literatuur na 1830* wijst ze erop dat 'in de vroege werken die in de Buyssestudie bekend staan als hyperromantisch tal van vergelijkingspunten te vinden [zijn] met de naturalistische studies of analyses van Van Deyssel, Couperus, Van Eeden en vooral van Emants' (102). Ze haalt een aantal van die parallellismen aan. Hetzelfde standpunt blijkt in een brief aan steller dezes⁽³⁾. In de inleiding tot het *Verzameld werk I* lijken A. van Elslander

(1) De aangegeven data zijn die van de uitgave in boekvorm.

(2) *Het gezin Van Paemel* (1903); *Uit Vlaanderen* (1899); *Te lande* (1900); *Van arme mensen* (1901).

(3) D.d. 26 februari 1985.

en A.M. Musschoot dezelfde visie aan te kleven, al wordt ze niet uitdrukkelijk verwoord (p. XXXV-XLII).

Het ligt niet in mijn bedoeling hier over het al dan niet naturalistisch zijn van deze zes werken een standpunt in te nemen. Mijns inziens ontbreken tendele het referentiekader en de criteria om zulks te doen. Van Vreckem beoordeelde de werken bijna uitsluitend tegen de achtergrond van het Frans naturalisme - vooral van Zola en Maupassant - en van Buysse andere werken die hij wel als naturalistisch beschouwt. A.M. Musschoot wil ze eerder met Noord-Nederland vergelijken, waar het neurotische bourgeois- of high society-personage bij de naturalisten inderdaad zeer centraal staat. Men denke slechts aan Couperus, Van Deyssel en Emants, maar ook aan Aletrino (*Martha*), Coenen (*Verveling*), De Meester (*Een huwelijk*), Netscher (*Egoïsme*), Van Hulzen (*Getrouwd*) en van Oudshoorn (*Willem Mertens' levensspiegel*). Ook in het postnaturalistisch realisme blijft dit type het goed doen (H. Robbers, *De roman van Bernard Bandt* bijvoorbeeld). Frankrijk en/of Nederland dus als referentiekader. Maar de derde pijler van het kader ontbreekt: Zuid-Nederland, of het Vlaams naturalisme. Een synthesestudie over het Vlaams naturalisme en de wegen die dit is uitgegaan is nog niet voorhanden; over het Nederlands naturalisme trouwens evenmin. Ton Anbeeks degelijke *De naturalistische roman in Nederland* wijst in de titel zelf zijn dubbele begrenzing aan: hij behandelt enkel de *roman in Nederland*. Een studie over het Nederlands naturalisme moet *alle* literaire uitingen in Noord en Zuid onderzoeken. Pas wanneer zulke studie gemaakt is, zullen m.i. de grenzen van het Nederlands naturalisme, c.q. van Buysse als naturalist, kunnen getrokken worden (eerder 'aangewezen' dan 'getrokken' uiteraard. Geen enkele literaire stroming is precies, *tot daar en niet verder*, af te lijnen)⁽⁴⁾.

Keren we terug naar de zes romans: men kan, zonder direkt in te gaan op de vraag naar de romantiek of het naturalisme

(4) Bij dezen neem ik de gelegenheid te baat om *Het naturalisme in de Nederlandse letterkunde* aan te kondigen, dat in 1987 bij Den Gulden Engel zal verschijnen.

ervan, proberen ze vanuit een ander oogpunt te situeren, namelijk vanuit de optiek van waaruit ze geschreven werden. Dan blijken er vier van de zes helemaal geschreven te zijn vanuit de optiek van een bepaalde soort hogere burgerij, en komt ook aan het licht dat van die burgerij een behoorlijk geflatteerd beeld wordt opgehangen; de beide andere werken - *Wroeging* en *Op 't Blauwhuis* - helpen op hun beurt en op hun manier dat beeld bevestigen. Zowel in *Sursum Corda!* en *Mea Culpa*, als in *'n Leeuw van Vlaanderen* en *Daarna* stamt het hoofdpersonage uit een erg rijk bourgeoisie milieu en is het een bijzonder superieur wezen, iets waarvan het zich ook bewust is. Deze superioriteit geldt op elk gebied.

In Buysse's werk zijn fysische en fysiologische schreeuwlelijkerds helemaal niet ondervetegenwoordigd - men denke slechts aan *Schoppenboer* en aan een paar personages uit *Het recht van de sterkste*. Welnu, aan de hoofdpersonages uit deze zes werken - waarom *Wroeging* en *Op 't Blauwhuis* meteen mee opgenomen worden in de analyse zal verderop blijken - mankeert niet enkel geen spatje; ze zijn zonder meer, en meestal zelfs uitzonderlijk, mooi. In *Mea Culpa* is René 'een flinke jonge man van ongeveer achtentwintig jaar, sterk gebouwd, met iets militair in zijn fiks, ietwat stijf voorkomen. Een mat gelaat, met een hoog, blank voorhoofd; bruine, boven de slapen reeds een weinig verdunnende haren; een bruine, op de wangen nog wat schrale, maar onder de kin reeds dichte, waiervormig krullende baard. Doch wat vooral aan zijn gezicht een karakteristieke, onvergetelijke uitdrukking gaf, waren zijn ogen: grote helderbruine ogen vol bezieling; ogen van wijsheid en geheim, van schier naïeve openhartigheid en tevens diep schuilende hartstocht; ogen waarin gans zijn innerlijk wezen zich weerspiegelde, en waarvan de peilende blik ook tot de diepste diepten van het gemoed van anderen scheen door te dringen.' (453-4)⁽⁵⁾. Nina wordt in *Op 't Blauwhuis* voortdurend, en in al haar onderdelen, met 'mooi' bedacht. Dus maken we achtereenvolgens kennis met 'haar mooie ronde borst' (609),

(5) Behalve indien uitdrukkelijk anders in voetnoot vermeld, wordt er steeds geciteerd uit *Verzameld werk I*.

‘haar mooie lippen’ (610), ‘haar mooie ogen’ (611), of ‘haar heldere, prachtige ogen’ (616), met ‘al de glorie van haar goddelijkheid’ en ‘haar bekoorlijke schoonheid’ (613). Het is ondertussen wel duidelijk: ze is een ‘mooi meisje’ (613), ‘een mooie jonge koningin’ (id.), ze is ‘de mooie Nina’ (614 en 616). René en Nina onderscheiden zich in dit opzicht in niets van de andere hoofdpersonages. Gilbert, Alexis, Robert, Alfred, Gaëtan, Raymonde, Olga, Ghislaine, Florence: een hele galerij mooie mensen, haast olympische goden en godinnen, die meestal flink afsteken tegen de omgeving. Neem bijvoorbeeld de stijve hark Odon en zijn gehandicapte zus in *Op 't Blauwhuis*. Maar dat zijn de kinderen van de tuinier van 't Blauwhuis, en Nina is hun ‘jonge meesteres’ (ook een steeds terugkerende topos).

Ook intellectueel stijgen ze erg boven hun omgeving uit. Gilbert is zich zelfs ten volle ‘bewust van zijn superioriteit’ (225). Robert-de-Leeuw, de ‘superieure geest’ (905), is dat eveneens. René hoort tot ‘de verstandigsten en in alle opzichten de besten’ (524), en uiteraard is ook kunstschilder Alfred een superieur wezen, en hij weet het ook (1095 en 1138). De dames scoren hier iets minder hoog, maar dat wordt ruimschoots vergoed door hun schoonheid, maar ook door hun karakter, waarin ze zich de besten onder de besten tonen; dus verstoot Olga Gaëtan niet wanneer ze hem met zijn ander vrouwtje betrapt; Raymonde wil haar jeugd en haar schoonheid offeren om René te redden; Nina, ‘vol goedheid en geduld, verdroeg al die kwade grillen [van haar monstrueus vraatzuchtige en verbijsterend onuitstaanbare, egoïstische tante] zonder ooit een klacht te uiten, zonder ooit de geringste misnoegdheid of zenuwachtigheid te laten blijken’ (641). Ghislaine verlaat de glitter en glamour om met Robert in een godvergeten negorij in een stulpje te gaan leven en aan liefdadigheid te doen. Florence schiet hier aanvankelijk tekort, maar eens geleerd, werkt ze ‘voor de vrouwen en kinderen uit de boerenkampen’ (1250). Inzake verhevenheid van karakter hoeven de mannen overigens niet voor hun vrouwelijke partners onder te doen; Gilbert en Robert bruisen van idealistische verbeteringswil, ze hebben alles veil om de vernederden en verdrukten te verheffen en te vere-

delen; de verwoede jager Alexis laat een haas ontsnappen om Nina niet een tweede keer te doen opschrikken, en later weet hij ‘met ongeëvenaarde tact en kiesheid’ (658) de beide dames te amuseren; Alfred van zijn kant wrokt niet; heel vlug vergeeft hij de ontrouw van Florence.

Nochtans is het precies inzake karakterisering, gedrag en morele beginselen dat de personages uit de verschillende romans zich van elkaar onderscheiden, zich zelfs van elkaar aflijnen. Opvallend daarbij is dat dit volgens een bepaald systeem blijkt te gebeuren, zodat het vermoeden rijst dat achter dit systeem een bepaalde ideologie schuilgaat. Nemen we *Wroeging* en *Mea Culpa*, waarin eenzelfde thema behandeld wordt. Burggraaf Gaëtan d'Hailly van Roosevelt trouwt met de aristokratische Olga de Papelen, maar heeft in de stad een maîtresse bij wie hij een dochttertje van vier jaar heeft. René zit in *Mea Culpa* met een gelijkaardig probleem. Ook hij houdt er sinds vijf jaar een maîtresse op na en nu is hij verliefd op zijn nicht Raymonde - en zij op hem.

Waar het ogenschijnlijk dus een vrij gelijkaardige situatie betreft, is de werkelijkheid wel even anders, en de beide mannen reageren ook fundamenteel verschillend. Beiden hebben zij een meisje uit het volk verleid, en ze hebben haar nadien tot hun maîtresse gemaakt. Die meisjes zijn trouwens met elkaar vergelijkbaar. ‘Zij had niets van de gewone voorname zondares; zij was niet intrigant, zij hield noch van schreeuwende toiletten, noch van onbezonnen geldverkwisting; zij beminde eenvoudig en getrouw Gaëtan, de eerste en enige man, die zij ooit als minnaar gekend had’ (387), heet het in *Wroeging* over Julia, en Lucie beantwoordt aan precies hetzelfde beeld. Voor de mannen echter gaat de vergelijking niet op. ‘Gaëtan had een deel van zijn fortuin verkwist, maîtresses gehad, een tijd een nogal lichtzinnig leven geleid’ (378). Niets van dit alles bij René. Die heeft slechts één enkele misstap begaan, en uit verantwoordelijkheidsbesef heeft hij daarvan ook de gevolgen op zich genomen: om Lucie voor erger te behoeden - en door zijn schuld zou ze waarschijnlijk wel tot dat erger gedwongen worden - neemt hij haar tot zijn maîtresse.

Bij hem is er verder ook geen sprake van verkwisting van het

fortuin, van verschillende maîtresses en van een lichtzinnig leven, integendeel: hij is altijd een erg vlijtige jongen geweest die zijn studies en zijn beroep dooernstig heeft opgevat, en die, op die ene misstap na, ook ‘kuis’ heeft geleefd.

Wanneer Gaëtan Olga leert kennen, handelt hij bijzonder vicieus: hij verlaat Julia en zijn kind, niet omdat hij niet meer van ze houdt, wel ‘uit redenering, uit berekening, uit noodzake-lijkheid, uit egoïsme, uit een zeker gevoel van eerlijkheid ook, omdat hij wel daartoe besluiten moest, wilde hij met Olga, die hij ook oprecht beminde en vurig tot vrouw begeerde, trouwen’ (387). Toch ook een positieve reden dus, zij het dat het slechts gaat om een *zeker* gevoel van eerlijkheid. Maar Gaëtan is tegelijk dubbel oneerlijk: hij liegt Olga voor dat zijn verleden voorbij is - hij had haar zelfs, ‘op al wat heilig was, gezworen, dat al die vroegere, treurige misstappen sinds lang tot een onherroe-pelijk dood verleden behoorden’ (380) -, en Julia houdt hij zoet met de leugen ‘dat aanzienlijke, geldelijke verliezen hem plotseling geruïneerd hadden en dat hij zich genoodzaakt vond haar en haar kind zonder bestaansmiddelen te laten’ (388), tenzij ze hem het ‘enige middel [liet] om [hen] allen te redden: [...] een rijk huwelijk aangaan, waarvoor zich juist nu de gelegenheid aanbood’ (389). Geen zulk gesjoemel bij René. Hij beliegt noch de een noch de ander, en neemt ook geen beslissing waardoor hij een van beiden onherroepelijk ongelukkig zou maken. Anders dan Gaëtan ook heeft hij er in de loop van de jaren heel vaak aan gedacht zichzelf te offeren door met Lucie te trouwen, dit als uiterste konsekwentie van zijn verantwoordelijkheidszin. Gaëtan daarentegen leeft na zijn huwelijk zijn dubbel leven verder, waardoor hij zowel zichzelf als Julia en Olga blijvend bedriegt. Hij komt dan ook roemloos aan zijn einde.

In zijn geheel genomen komt René dus veel beter uit deze vernederende historie dan Gaëtan, en het mag dan ook geen wonder heten dat hij de kwelling van de dood van zijn maîtresse overleeft, ook al is daar meer geluk dan verstand mee gemoeid. Hij zal ook een boek schrijven van zelfbeschuldiging, berouw én waarschuwing. M.a.w. hij zal de maatschappij van nut zijn, en mee-helpen aan haar verbetering.

Waarom komt René er zoveel beter uit? Het antwoord is eenvoudig: hij behoort tot de hogere bourgeoisie, die op elk gebied superieur is ten opzichte van de andere maatschappelijke standen. Volmaakt is hij niet, maar hij is wel bijzonder hoogstaand inzake geweten en verantwoordelijkheidszin, dit op elk domein, ook op beroepsgebied. Dit alles heeft hij niet aan zijn geboorte, maar wel aan eigen inzet, ernst en ijver en die van zijn ouders te danken. Gaëtan daarentegen is van adel, dus hij heeft alles aan zijn geboorte te danken. En wat is dit 'alles'? In wezen niets. Hij heeft niet gestudeerd, hij werkt niet, hij heeft niets omhanden, hij vertegenwoordigt in feite niets of niemand meer, en moreel gezien is hij niet direkt een voorbeeld.

Dat René en Gaëtan zo diepgaand van elkaar verschillen is geen toeval. In al deze werken kunnen gelijkaardige verschillen tussen vertegenwoordigers van de bourgeoisie en van de adel worden aangewezen, dit op allerlei gebieden, en vaak ook met veel meer klaarlijkheid.

In *Op 't Blauwhuis* heeft Alexis ingenieursstudies gedaan, maar hij heeft zijn beroep nooit uitgeoefend, niet uit luiheid evenwel, wel 'om niet te scheiden van zijn ziekelijke moeder, die hem in haar buurt wenste te houden' (659). Hij offert dus persoonlijke ambitie en talent op - en die zijn er, want het is 'met een gedempte zweem van weemoed' (659) dat hij erover vertelt - uit bezorgde liefde voor zijn moeder. Mooier en edeler kan het wel niet. Maar hij is er, als niet-adellijke, toch maar in geslaagd in een buitendorp burgemeester te worden, en dat is een prestatie om u tegen te zeggen. Robert-de-Leeuw heeft het op vier jaar tijd en na schitterende examens tot doctor in de rechten en kandidaat-notaris gebracht. Ook hij oefent, omwille van zijn moeder, zijn beroep niet uit. Hij is, samen met zijn broer, wel de eigenaar van een fabriek. Dat is in *Sursum Corda* ook Gilbert, een gewezen primus van het atheneum die, omwille van zijn ouders die hem als zaakvoerder van het bedrijf zagen, geen verdere studies heeft gedaan. René (*Mea Culpa*) heeft kriminele antropologie gestudeerd, en ook hij is een kei in zijn vak: hij wordt niet enkel op buitenlandse congressen uitgenodigd, maar

hij is eveneens op de hoogte van de modernste vakliteratuur, en hij is persoonlijk en schrander genoeg om tegenover bepaalde stellingen die daarin verkondigd worden een eigen standpunt in te nemen, én het ook nog te verantwoorden (t.o.v. Tarde en Ibsen bijvoorbeeld). Bovendien heeft zijn studie in hem ‘een ernstig streven en verlangen naar algemene vrede en geluk ontwikkeld’ (463). Alfred (*Daarna*), opnieuw de zoon van een schatrijke fabrikant, hoort tot de fine fleur van de moderne schilderkunst, in die mate zelfs dat het schilderij dat hij voor onze ogen schildert niet enkel onmiddellijk door een van de grote Duitse rijksmusea wordt aangekocht, maar dat hij in het buitenland ook definitief als landschapsschilder beroemd wordt, én met een Duitse ridderorde vereerd wordt. En dat op zijn leeftijd.

Wat kunnen die andere, traditionele vertegenwoordigers van de hogere standen, de adel, tegenover zo'n overvloed stellen? Gaëtan richt niets uit. Nina's tante evenmin, terwijl in *Daarna* de tegenstelling heel erg duidelijk is: tegenover de superioriteit van de burgerlijke Alfred staat de adellijke Florence zonder meer in haar nakie: ze heeft zo goed als geen echte gevoelens (‘haar omhelzingen waren koel, en haar woorden waren schaars’, 1088), is ongevoelig voor het schone en voor de kunst (hun huwelijksreis in Italië; ze geeft geen zier om de kunst van haar man, en de enige keer dat ze met hem naar het eilandje meegaat, valt ze in slaap terwijl ze Maupassant leest); ze is leeg van binnen en oppervlakkig (ze kan niet tegen het alleen-zijn, ze heeft meer belangstelling voor een paar cocottes, en voor Nice en Monte-Carlo dan voor de kunst en Italië, en ze bootst het kapsel na van de beruchte danseres la belle Otero). Ze is wuft en onpersoonlijk, triviaal, a-kultureel. Eigenlijk komt de hele proloog, 30 bladzijden lang, op een ontluistering van Florence neer. Wanneer Alfred een tijdlang haar leven en dat van haar omgeving probeert na en mee te leven, voelt hij dat zijn leven ‘gebanaliseerd, geparfumeerd en geprofaneerd’ (1155) wordt, en daarmee is zo goed als alles gezegd. Florence laat het daar echter niet bij: ze bedriegt hem met haar fatterige, leeghoofdige neef Paul. Eigenlijk komt Alfred er nog goed van af:

zijn vriend Maxime had eveneens de domheid begaan met een meisje van adel te trouwen, en dat was een echte ramp geworden: ze had ‘amants gehad, geld weggegooid met hopen, schulden gemaakt, en daarbij een humeur als een krankzinnige’ (1084). Na vier jaar hield hij het voor bekeken, ze scheidden, en zij ging helemaal de verkeerde kant op. Ze is geen uitzondering. Aan zowat de hele adel in Buysse's werk kleeft een vies geurtje. Bewijzen daarvan zijn er genoeg. Nog in *Daarna* heeft bankier Loebmuller van een door het spel geruïneerde nobiljon een pracht van een kasteel gekocht; Gaëtan was ook al geen voorbeeld, en in *Op 't Blauwhuis* is Nina's vader om het leven gekomen als gevolg van een duel ‘voor een ellendige vrouw’ (581). Gaan we even buiten deze zes romans, dan blijkt dat ook in andere werken de adel er heel bekaaid uitkomt. Baron, barones en hun zoon in *Het gezin Van Paemel* - tussen haakjes: de baronszoon pleegt tegenover Van Paemels dochter een vergrijp dat vergelijkbaar is met dat van René in *Mea Culpa*, maar het wordt door de Verteller helemaal anders beoordeeld -, de jonge kasteelheer in *Het leven van Rozeke van Dalen*, de kasteelheer in *'t Beeldeken, Jocquier en zijn lief*, en de verbijsterend dekadente Odilon in *Het volle leven*: creaturen allemaal die men in de stand van Robert, Alfred, Gilbert en Alexis helemaal niet vindt, in elk geval niet als hoofdpersonage. Moreel gezien schiet de geboorte-aristocratie dus heel duidelijk tekort. Ook intellectueel en maatschappelijk gezien: geen van de adellijke hoofdpersonages heeft gestudeerd, wat zich duidelijk vertaalt in hun intellectueel peil en in hun ideeëngoed. In *Op 't Blauwhuis* is jonge juffrouw de Stoumont wel op een paar literaire en geïllustreerde week- en maandschriften geabonneerd, maar of ze er ook in leest is erg twijfelachtig. Wel moet Nina haar uit de krant voorlezen, en haar commentaren op de politieke situatie bewijzen haar domheid in erg overtuigende mate. Trouwens, in wezen interesseren haar enkel de faits divers en de rubriek ‘gebroken armen en benen’; dat is haar niveau. Haar domheid blijkt verder uit haar hele manier van doen, haar levensstijl, haar vraatzucht, haar onhandelbaarheid, haar totaal gebrek aan zelf-

kennis. Opnieuw is ze geen uitzondering: de adellijke familie- en vriendenkliek van Florence is onvoorstelbaar platvloers, triviaal, banaal, lichtzinnig, en in laatste instantie ook lomp (de manier waarop ze Alfreds vrienden-kunstenaars ontvangen - nochtans 'superieure mensen, die op zichzelf en door zichzelf tot de werkelijke aristocratie gerekend worden' (1119) - illustreert dit vrij overtuigend). Ze verdoen hun leven in mondaine beuzelarijen, glitter en schijnogenot. Alfred kan eenvoudig niet luisteren naar hun 'dodende gesprekken over mondaine gebeurtenissen, over recepties, huwelijken en toiletten, over paarden, sport en jacht; en hij hoorde soms ook, door oudere dames en heren, ideeën uiteenzetten, o zo vreemd, over kunst en artiesten, over politiek en godsdienst, over moraal en sociale wetenschap. Dan was 't hem of hij plotseling in een andere wereld leefde, zowat een honderd jaar of drie geleden. Voortdurend kreeg hij de indruk dat die heren en dames van mevrouw de St. Mars' omgeving op intellectueel gebied een goede twee à driehonderd jaar achteruitleefden' (1154). Bij zo iets hoeft uiteraard geen tekening.

Nu rijst als vanzelf de vraag: wie is dan de feitelijke crème, de echte fine fleur van de maatschappij? Ogenschijnlijk de geboorte-aristocratie (die doet in elk geval alsof), maar wie even nadenkt ziet meteen in dat hun gezag nergens (meer) op steunt, en dat ze het ook helemaal niet (meer) verdienen. Wie zijn dan wel - of zouden moeten zijn, hebben er recht op - de ware leidende krachten van de maatschappij? Juist, de zeer hoge bourgeoisie, de geldaristocratie. Hier treft men mensen aan met hoge morele en intellectuele capaciteiten; in *Daarna* is het zonder meer opvallend dat Marie Bagnolet, die helemaal is opgevoed als Florence en die in dezelfde kostschool heeft gezeten, *niet* tot een triviale halve cocotte is uitgegroeid, maar wel tot een ernstig en degelijk, modern meisje; Marie is echter van burgerlijke afkomst; in tegenstelling tot de adellijke Florence heeft ze (dus) geest en persoonlijkheid genoeg om, ondanks haar opvoeding, te kunnen worden wie en wat ze is. Ook de burgerlijke Raymonde in *Mea Culpa* is een meisje 'van wie de natuurlijke gaven van goedheid en gezonde rede door de opvoeding niet bedorven waren' (456); vol-

ledigheidshalve dient hieraan toegevoegd dat ook de adellijke Nina haar opvoeding overleefd heeft, al dient daarbij opgemerkt dat die opvoeding, dank zij haar tante, wel enigszins anders is geweest dan die van de beide andere meisjes; verder kan eraan herinnerd worden dat de vrouw, zeker de jonge vrouw, bij Buysse heel vaak zonder meer een paar meter voorsprong krijgt, en dat ze meer dan eens symbool is van ongereptheid in een voor de rest banale of zelfs vulgaire omgeving. Men denke slechts aan Maria in *Het recht van de sterkste* en de jonge kasteelvrouw in *Het leven van Rozeke van Daten*. Die idealisering heeft tot gevolg dat sommige van die vrouwen, zeker die uit de hogere standen, ‘verstijfde, wondermooie maar levenloze mummies [zijn], gemaskerde poppen die door het verhaal glijden ‘glimlachend of wenend, maar altijd even onberoerd als schaduwen’, zoals Van Vreckem gevat opmerkt (p. 207). Van alle vrouwen uit de hogere standen komt precies de niet-geïdealiseerde - integendeel! - Florence als karakter veruit het best uit de verf.

Terug nu naar het vertrekpunt: in een zekere klasse van de burgerij zijn de nodige morele en intellectuele capaciteiten voorhanden - vergelijk daarmee de achterop geraakte en veelal immorele adel -; hier vindt men mensen, gezond van ziel én lichaam - vergelijk daarmee de schuwlelijke, vroegoude baronszoon Harold d'Ohain de Westdorpe (*Op 't Blauwhuis*) met zijn ‘bleek, stuurs en teruggetrokken aangezicht’ (674), ‘zijn bleke, vroegtijdig verouderde gelaatstrekken’ (676), zijn ‘ziekelijk en somber aangezicht’ (677). Is hij niet een symbool van de lichamelijke degeneratie van zijn stand? -; hier vindt men ook het actieve, creatieve bevolkingsdeel, de mensen met ondernemingsgeest, durf, verbeelding, inzet; zij verschaffen hun medemensen arbeid, dus een inkomen, dus een mogelijkheid tot leven; zij helpen de maatschappij vooruit, en hun zonen gaan naar de universiteit, waar ze ook slagen, en wel in moderne, toekomstgerichte vakken (het is beslist geen toeval dat er onder de hier getekende burgers één antropoloog en twee ingenieurs zijn); hun inzet en kennis zijn de wissel op de toekomst. En wat kan de adel daartegenover stellen? Niets. Zijn maatschappelijke inbreng is

nihil. De enige aristokraat die in deze werken tenminste iets vóór heeft, is de zoëven vermelde Harold; hij wil missionaris worden. Wat heeft onze maatschappij echter aan zulke inzet? Maar goed, hij doet tenminste iets. Zijn soortgenoten daarentegen léven niet, maar ze bestààn, en ze vegeteren voort op overgeërfde privileges, op een overgeërfde naam én op het werk van de kleine man, die ze genadeloos uitbuiten. Dat doet de burger van het type dat Buysse hier schept juist niet. Er zijn onder hen geen kreaturen als de baron in *Het gezin Van Paemel*. Integendeel, de burger-ondernemer voelt mee met zijn arbeiders, met de kleine man in het algemeen. Gilbert en Robert zijn daarvan het beste bewijs. Van Vreckem heeft het juist voor wanneer hij opmerkt dat Buysse ‘in zijn pleidooi voor de ontvoogding van het proletariaat, in feite nooit de “kapitalisten” aanvalt’ (p. 149). Het is daarom des te merkwaardiger dat hij wat verderop beweert dat Buysse met *Het gezin Van Paemel* ‘zonder schroom in het anti-burgerlijke kamp [trad]’ (214), en dat ‘de vooruitgeschoven positie die de renegaat Buysse met beslistheid t.o.v. zijn eigen stand had ingenomen’ (127) hem tot een standpunt tegenover i.pl.v. tot een schildering van, de sociale werkelijkheid dreef. Buysse treedt met *Het gezin* hoegenaamd niet in het anti-burgerlijke kamp, en nog minder is hij een renegaat van zijn klasse. *Het gezin* is integendeel zijn zoveelste veroordeling van de *adel*, tegenover wie de ondernemende burgerij - en dát, niet de aristocratie, is Buysse's stand - in ander werk juist heel scherp en heel positief afgetekend wordt.

Zo had ook de Bom het helemaal verkeerd voor wanneer hij in een brief aan de auteur *Een levensdroom* als ‘een socialistisch tractaatje’⁽⁶⁾ bestempelde. Als dit inderdaad zo geweest is, dan was de patroon er heel wat minder positief uitgekomen. In dit verband volstaat het even naar Heijermans of Querido te verwijzen. Die schrijven inderdaad vanuit een socialistische ideologie, en een patroon als meneer Stevens zoekt men bij hen vruchteloos. Meneer Stevens ziet immers in hoe zwaar zijn arbeiders het hebben, dus ‘na elke arbeid op de droogplaats hadden zij recht op twintig

(6) Vgl. *Cyriel Buysse album*, p. 36.

minuten rust. En, het moet gezegd, indien de arbeid onmenselijk was, meneer Stevens deed toch het mogelijke om hem hun te verzachten. *Nooit, al bleven zij ook langer dan de bepaalde tijd uitrusten, liet hij ze vermanen*⁽⁷⁾. Meneer Stevens wordt dus helemaal niet aangevallen, wat zeker zou gebeurd zijn als *Een levensdroom* een ‘socialistisch tractaatje’ was geweest. Hij is integendeel een allerbeste vent, die er volgens de Verteller ook niet kan aan doen dat het werk zo zwaar is; dat is nu eenmaal zo in een bietendrogerij. Querido en Heijermans daarentegen scheppen bazen als de gewetenloze kapitalist Bos in *Op hoop van zegen*, die wetens willens zijn matrozen in een drijvende doods-kist de zee inzendt.

Geen uitbuiters en profiteurs dus onder de noeste burgersondernemers - in elk geval niet onder die van de buiten; die van de stad komen niet in zijn werk voor -, maar gewetensvolle patroons, die mens en maatschappij vooruithelpen. Voor Buysse is de grote vijand van het kleine volk op het platteland niet de burger, wel, ‘naast de reactionaire geestelijkheid, de baron, de landeigenaar, die steunend op zijn verouderde en zinloos geworden prerogatieven, niet alleen zijn pachters, maar zelfs zijn dienstvolk uitbuit’, aldus Van Vreckem terecht (p. 194). En men kan het nog algemener stellen: de adel misbruikt de hele maatschappij, en iedereen. Zelfs de liefvallige, geïdealiseerde Nina in *Op 't Blauwhuis* ontsnapt niet volledig aan dat beeld; bij haar aankomst op het Blauwhuis, b.v., heeft ze een enkele lieve blik voor het ruiniersgezin, en voor de rest gaat haar aandacht heel uitgebreid naar de hond; in wezen drukt ze hiermee het denken en doen van haar hele klasse uit, die inderdaad veel meer voelt voor haar huisdieren dan voor haar dienstboden, mutatis mutandis voor haar andere ‘onderdanen’. Ook de manier waarop diezelfde lieve Nina de gevoelens van de compleet gefrustreerde tuinierszoon Odon uitbuit om in zichzelf bepaalde sensaties op te wekken, getuigt van die visie: de minderen zijn niets méér dan voorwerpen, klaar om te gebruiken, klaar om weg te werpen. In feite misbruikt Nina

(7) *Tijden van beroering en andere naturalistische verhalen*, p. 37. Kursivering door R.D.

Odon om zichzelf emotioneel op haar kennismaking met Alexis klaar te stomen. En de tuinierszoon komt er nog goedkoop vanaf, beter in elk geval dan Romanie in *Het gezin Van Paemel*.

Het is ondertussen wel duidelijk dat de geboorte-aristocratie op elk gebied de mindere is van een bepaalde soort burgerij. De passieve adel leeft ten koste van, parasiteert op de maatschappij, buit ze uit, is te haren laste; de actieve burgerij daarentegen stuwt de maatschappij op creatieve wijze vooruit, ontwikkelt ze en staat te haren dienste. Voor de adel is de kleine man een slaaf, van wie eindeloos kan geprofiteerd worden, voor de ondernemende burgerij daarentegen is hij een mens die beter verdient, die kan en moet geholpen worden.

Ook tegenover de andere standen steekt de hogere burgerij trouwens heel gunstig af. De lage burgerij en de middenstand zijn oerconservatief, dom-bekrompen en benepen. Gilbert weet daarvan in *Sursum corda!* mee te spreken. De geestelijkheid is onbetrouwbaar, en ze misbruikt haar zending om haar eigen macht en die van andere onwaardigen te bestendigen (opnieuw *Sursum corda!* en ook *'n Leeuw van Vlaanderen*); van de kleine man gaat weinig uit; in het beste geval ondergaat hij alles, is hij een goede slaaf die nauwelijks voor zichzelf kan instaan, en die ook nauwelijks beseft wat goed voor hem is; omdat hij weinig ontwikkeld is en zo weinig persoonlijkheid heeft, laat hij zich spijtig genoeg dikwijls op sleeptouw nemen door onwaardigen, en dan kan hij, in zijn verblinde, fanatieke domheid, gevaarlijk worden (opnieuw *Sursum cordai* en *'n Leeuw van Vlaanderen*). En nog lager dan het gewone volk is er de klasse apart van het uitschot, dat gevaarlijk brutaal en dierlijk wreed is, waarmee niets aan te vangen is en waarvoor ieder zich moet hoeden. Er gaat een sombere dreiging van uit die als een zwarte schaduw over de samenleving hangt. *De biezenstekker* en *Het recht van de sterkste* zijn méér dan alleen maar een tekening van dit milieu; ze houden ook een waarschuwing in. Gaëtan (*Wroeging*) heeft beide werken blijkbaar niet gelezen, zodat hij koudweg door stropers vermoord wordt.

In Buysse's maatschappelijk spectrum steekt één bepaalde groep - de eliteburgerij - met kop en schouders boven de andere maatschappelijke groepen uit, daaromtrent kan niet de minste twijfel bestaan. Op elk domein zijn zij de pijlers waarop de maatschappij berust. Niet de geestelijkheid, maar zij streven de geestelijke en morele verheffing van hun medemensen na (*Sursum corda!*; 'n *Leeuw van Vlaanderen*, zelfs *Mea culpa*); zij zijn dus de morele leiders van het volk. Niet de oude kaste van aristokraten, maar zij streven politieke vernieuwing en sociale rechtvaardigheid - of wat dit volgens hen inhoudt - na; zij zijn dus de politieke en sociale leiders van het volk. Zij, en niemand anders, zorgen met hun ondernemingslust voor industriële vernieuwing; zij studeren toekomst- en mensgerichte wetenschappen; zij vernieuwen de kunst (*Daarna*); zij zijn dus ook de industriële, intellectuele en artistieke leiders van de maatschappij. Zij zijn, in één woord, de voorbeelden waaraan de anderen zich (zouden) moeten spiegelen. Voor degenen die op de maatschappelijke ladder onder hen staan kan dit geen probleem vormen. Problematisch wordt het wel voor degenen die traditioneel boven hen stonden, die ook nu nog, helemaal ten onrechte trouwens, doen alsof ze méér zijn, en die door het gros van de bevolking ook nu nog als de natuurlijke heersers, als de crème van de maatschappij, beschouwd worden: de adel, de geboorte-aristokratie. Ook hier beschrijven Buysse's hogere-standenromans, in hun poging de Verdiensten van de burgerij te eren, een merkwaardig proces, dat opnieuw op een ideologie schijnt te wijzen: ze schetsen een aristokratizeringsproces van de burgerij-die-duidelijk-zijn-voorkeur-wegdraagt, en/of een verburgerlijgingsproces van de aristokratie. Zo worden Gilberts en Roberts opvattingen en strevingen zeker niet toevallig geregeld als 'edel' bestempeld; de burgerlijke Alexis (*Op 't Blauwhuis*), die voor tante de Stoumont maatschappelijk te licht weegt om als mogelijke echtgenoot van Nina in aanmerking te kunnen komen, is niet enkel bepaald edel in zijn gedragingen, maar hij is ook begiftigd met 'fijne, aristocratische trekken' (651)⁽⁸⁾. Het

(8) Kursivering door R.D.

aristokratizeringsproces in volle gang dus, en een terechtwijzing van juffrouw de Stoumont. En omgekeerd: Ghislaine verlaat haar te sterk - want ook in het negatieve - gearistokratizeerde milieu om met Robert-de-Leeuw eenvoudig en burgerlijk te gaan leven. Veel duidelijker echter is dit proces in *Daarna*, waarin de beide hoofdpersonages uit een 'grote fabrieksstad [komen] waar de verarmde ouderwetse adel en de puissant-rijke industriëlen langzamerhand tot één aristocratische kring versmolten waren' (1087). De wederzijdse integratie is dus gebeurd, ogenschijnlijk toch, want precies omdat ze nu zo nauw met elkaar verbonden zijn, blijkt hoe minderwaardig de adel ten opzichte van de nieuwe rijken wel is. Vandaar ook dat Alfreds vader hoegenaamd niet zó ingenomen is met het huwelijk van zijn zoon. 'Hij, de grote werker, behorend tot een *geslacht*⁽⁹⁾ (en dat woord suggereert ook een en ander in deze kontekst; ook de nieuwe rijken zijn vaak al "oeroud", net als de adel!) van machtig-rijke fabrikanten die de hoge toon voerden in zijn geboortestad, voelde een zekere minachting voor de verarmde, nietsdoende adel, waar hij zich ver boven achtte, en die meer en meer door huwelijken, in *zijn* stand, hun toevlucht en fortuin kwamen zoeken' (1143). Als illustratie van de opvattingen die in *Daarna* zowat uit elke regel spreken, is zulks duidelijk genoeg. In elk geval, in de stad is de adel zo goed als uitgeschakeld, en de macht berust er bij degenen bij wie ze hoort te berusten: bij de nieuwe rijken (die dus vaak toch niet meer zo 'nieuw' zijn). De adel mag al blij zijn dat die hen in hun stand *willen* opnemen, maar ze moet wel eerst een verburgerlijgingsproces (willen) ondergaan, wil ze het recht hebben om echt tot die stand te behoren. Florence moet zelfs eerst door de hel - die overigens door de funeste invloed van haar eigen stand ontstaat -, en pas wanneer ze, door ellende gelouterd, de kleinheid en de verdorvenheid van die stand heeft ingezien, is ze geestelijk rijp én waardig om in haar nieuwe stand - zoiets als het Beloofde Land - in te treden, en als volwaardig lid ervan beschouwd en opgenomen te worden. *Daarna* is noch min noch

(9) Kursivering door R.D.

meer een *Bildungsroman*, waarin getoond wordt hoe de adellijke Florence, na allerlei omzwervingen in de duistere verdorvenheid van de aristocratie, tot inzicht en rijpheid komt, zodat ze het uiteindelijke doel - de ideale burger(lijke) status - kan bereiken.

Het is duidelijk dat de leden van deze burgerelite de enige echte aristokraten zijn, een nieuwe adelstand die de plaats moet innemen van de geboorte-adel, die deze uitzonderlijke status niet langer waardig is. Het spijtige is nu, dat het slechts zelden tot een officiële erkenning en bekrachtiging van de 'aristocratie' van deze burgerelite komt. Meestal moet ze het stellen met de wetenschap dat ze 'superieure mensen [zijn], die op zichzelf en door zichzelf tot de werkelijke aristocratie gerekend worden' (1119) - zoals Alfred over zijn artistieke vrienden opmerkt -. Soms wordt de onrechtvaardige, ongerijmde situatie wél rechtgezet: enkelen worden inderdaad geadeld, zoals Desgenets (*'n Leeuw van Vlaanderen*), Alfred, die een Duitse ridderorde ontvangt, en... Buysse zelf, die op 21 juli 1932 op zijn sterfbed door koning Albert in de adelstand verheven werd. Voor de auteur, die stamt uit de ondernemende burgerij waarover hij zo positief schrijft, een normale bevestiging, een konsekratie van een feitelijke toestand, en het officieel verlenen van iets waarop hij, met zijn staat van Verdienste, vanuit zijn eigen optiek gezien waarschijnlijk het volste recht meende te hebben.

Onder welke stroming zijn deze romans uiteindelijk thuis te brengen? Beter misschien: in welke traditie horen ze thuis. Tematisch lijken ze aan te sluiten bij het burgerlijk drama van de 18e eeuw dat, vaak op sentimentele wijze, de problematiek van de opkomende burgerij en haar strijd met de verslappende adel behandelt (Diderot, Lessing bijvoorbeeld). Dit genre is bijzonder populair geworden, en het heeft ook als roman zijn weg gemaakt, dit vooral in het soort 'goedkope' romans, dat in de geschiedschrijving eerder als 'lektuur' dan als 'literatuur' behandeld wordt. En waar vindt men dit soort literatuur vooral terug? Heel vaak in kranten en tijdschriften, als feuilleton namelijk. (Een nog populairder versie ervan kan aangetroffen worden in de zgn. 'blauwe

biblioteek', in de triviaalliteratuur-in-wekelijkse afleveringen, en in allerlei volksboekjes). Alle burgerlijke kranten - en waren er veel andere? - stonden bol van zo'n burgerlijke verhaaltjes, waarin de eliteburgerij en haar Verdiensten vaak eindeloos opgehemeld werden, en waarin het uiteindelijk doel van de held (in) er meestal ook in bestond (opnieuw) opgenomen te worden in de geluksstaat van het elitaire burgerdom. Tijdens een Internationaal Colloquium over het naturalisme (Warschau, 1984) werd ik gedurende de lezing van H.J. Neuschäfer⁽¹⁰⁾ over *Le 'roman social' dans les journaux parisiens de 1884* getroffen door de Sterke tematische, inhoudelijke en stilistische overeenkomsten die er blijken te bestaan tussen wat Buysse in deze zes romans schreef, en de feuilletonromans van Georges Ohnet, Ernest Daudet, Léon de Tuiseau, Eugène Sue, Charles Mérouvel en tutti quanti, auteurs allemaal die men, op Sue na, in een literair lexicon meestal vergeefs zal opzoeken. Het lijkt er heel sterk op dat hij zich hier heeft ingeschakeld in een feuilletontraditie, en in een lange rij romans waarvan de auteurs uit allerlei tradities en vernieuwingen een graantje meepikken, zodat het uiteindelijk resultaat een amalgaam wordt van romantiek en realisme, van sentimentaliteit en naturalisme, van echte problematiek en vals patos.

Deze zes romans van Buysse hebben beslist zo'n hybridisch, feuilletonesk uitzicht. Duidelijk geïdealiseerde helden en heldinnen naast egoïstisch-triviale nulliteiten (vooral in *Sursum corda!*, *'n Leeuw van Vlaanderen* en *Op 't Blauwhuis*) zorgen voor een vrij manicheïstisch wereldbeeld; overgevoelige, hypersentimentele (er worden heel wat tranen geplengd, ook door de mannen; en de een valt voortdurend letterlijk op de knieën voor de ander), erg unidimensionele en dus doorzichtige karakters beleven hartverscheurende krisissen, die hen geregeld in paroxismale staten voeren (het woord paroxisme komt overigens een paar maal in

(10) Professor Romaanse filologie in Saarbrücken. Publiceerde o.m. *Der Sinn der Parodie in Don Quijote* (1983), *Populärromane im 19. Jahrhundert* (1976), *Der Naturalismus in der Romania* (1978) en *Geschichte des französischen Feuilletonromans* (1985). Het is uit dit laatste werk dat zijn lezing stamde. Over de *Actes* van dit colloquium zie het signalement in de 'Kroniek' hierna ('Naturalisme: boeken en artikelen').

de teksten voor); diepgaande wisselingen in de gemoedstoestand - van stralend (verwachtings)geluk naar diepste wanhoop bijvoorbeeld - zijn schering en inslag; de taal is, net als de gevoelens, vaak patetisch en gezwollen; de intrige is dikwijls doorzichtig, soms bijna lachwekkend ouderwets (de ‘schaking’ in *Op 't Blauwhuis*). Het ruikt allemaal erg goedkoop, en heel erg feuilletonesk. En toch! Er is niet steeds een typisch feuilletonachtig happy end; *Sursum corda!* eindigt integendeel op een wrange mislukking, het ‘happy end’ in *Mea culpa* smaakt behoorlijk bitter, en ook *Wroeging* eindigt allesbehalve prettig. De problematiek is in feite eigentijds, vrij realistisch, niet uitdrukkelijk gezocht; de ‘helden’ zijn vaak hypergevoelige, nerveuze figuren, die nogal besluiteloos en machteloos, en ook vlug wanhopig zijn, en aan wie hoegenaamd niet alles meezit. Inderdaad dus een beetje van alles wat, een beetje naturalisme en wat realisme, romantiek en idealisme. De Musset en George Sand, Ouida en Flaubert, Zola en Bourget, Couperus en Conscience, Emants en Van Lennep naast en met elkaar. Een beetje van dit en een beetje van dat, zoals dat in elk zichzelf respekterend feuilleton het geval is.

Dat Buysse die feuilletons kende, lijdt geen twijfel. Dezelfde feuilletons die de burgerlijke Parijse bladen moesten doen verkopen, verschenen ongeveer gelijktijdig ook in de Vlaamse - en Franstalige Vlaamse - kranten, zodat de Vlaamse lezer op nagenoeg hetzelfde ogenblik als de Franse kennis kon maken met deze ietwat Konsalik-achtige, hybridische letterkunde van rond de eeuwwisseling. Dat Buysse dit soort letterkunde ook waardeerde blijkt uit een interview met De Ridder, waarin hij onder meer verklaarde dat ‘alle genres [hem] even lief [waren] en dat hij met net zoveel genoegen Theuriet, in de beste zijner verhalen, als Maupassant [las]’⁽¹¹⁾. En wie was Theuriet? Inderdaad, een van de zachtgekookte eitjes van het Franse (feuilleton) realisme.

(11) *Den Gulden Winckel*, 8e jrg. nr. 10, p. 148. De verwantschap van *Wroeging*, *Mea culpa* en *Op 't Blauwhuis* met de feuilleton-romans van Theuriet en Feuillet werd al (met laatdunkende kwalifikaties) besproken door Van Vreckem, *o.c.*, p. 133, p. 141, p. 145, p. 356 (noot 26).

Voor wie waren die romans in eerste instantie trouwens bedoeld? *Sursum corda!* en *Mea culpa* verschenen in pre-editie - als *feuilleton* - in *De Gids*; *Wroeging* en *Op 't Blauwhuis* in *Nederland*; *Daarna* in *Groot Nederland*. Burgerlijke literaire tijdschriften dus, zeker geen 'beeldenstormers' als *De Nieuwe Gids*, waarin bijvoorbeeld wél *De biezenstekker* opgenomen werd. Ook het publiek waarop Buysse mikte - een burgerlijk publiek - kan in dezen dus een richting aangeven. Buysse wilde dat publiek zeker niet voor het hoofd stoten, want dan was het gedaan met die pre-edities in Hollandse tijdschriften, en die werden goed betaald. Vergeten we niet dat Buysse van zijn pen moest leven, en dat hij voor de financiële kant van de zaak (dus) zeker niet ongevoelig was⁽¹²⁾. En dat hij inderdaad met de gevoeligheden van het burgerlijk publiek rekening moest houden, had hij al aan den lijve ondervonden: *Het recht van de sterkste* werd door... *De Nieuwe Gids* geweigerd omdat er volgens Kloos te veel 'seksuele passages' in voorkwamen⁽¹³⁾. Als *De Nieuwe Gids* al zo preuts was, kon hij van andere tijdschriften zeker geen grotere tolerantie verwachten. Misschien schreef hij ook daardoor die ietwat brave geschiedenisjes, waarin de soms hard-realistische problematiek met heel veel watten omzwachteld aan de lezer werd geserveerd.

- (12) Dat Hollandse tijdschriften in zijn financiële besommeringen (berekeningen) inderdaad een belangrijke rol speelden, meer zelfs, dat het geld eventueel het belangrijkste motief kon zijn, blijkt uit een brief aan zijn tante Virginie Loveling, d.d. Amsterdam, 28 november 1894. Daarin kan men o.m. lezen: 'Ik heb namelijk kennis gemaakt met een aantal tijdschriften waarvan ik het bestaan om zoo te zeggen niet vermoedde en die wel zooveel honorarium betalen als de *Gids*. Ik heb er een heele lijst van met het getal regels en letters van ieder, zoodat men gemakkelijk kan berekenen welke op geldelijk gebied de voordeeligste zijn' (*Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, I, 1985, p. 73). Wanneer men zoiets leest, kan men zeker de mogelijkheid niet uitsluiten dat financiële aspiraties eventueel zwaarder kunnen doorwegen dan artistieke.
- (13) Buysse was niet de eerste die dat meemaakte. Vroeger reeds hadden J. Van Santen Kolff en F. Smit Kleine geweigerd de novelle *Een avontuur* van M. Emants in *De Banier* op te nemen, met als enige verantwoording dat ze vreesden hun lezers voor het hoofd te stoten. Pikant detail: Emants zelf was, met Kolff en Kleine, oprichter en hoofdredakteur van *De Banier*.

Lieden, zo diep beneden zijn maatschappelijk en zedelijk peil (Mea culpa)

Buysse heeft dus een aantal werken vanuit de optiek van een bepaalde burgerlijke klasse geschreven; meer zelfs, grosso modo komen die werken neer op een verheerlijking van genoemde burgerij. Deze vaststelling is niet zonder belang voor een verdere interpretatie van bepaalde aspecten van Buysse's werk. Een van die aspecten is de sociale bewogenheid van de auteur, waarover altijd veel te doen is geweest. Bij mijn weten zijn alle Buysse-scribenten het erover eens dat de aanvankelijk koele, neutrale observatie van *De biezenstekker* en *Het recht van de sterkste* meer en meer plaats moest maken voor een oprechte sociale bewogenheid, zelfs voor direkt engagement, dit alles in een stijgende lijn naar *Het gezin Van Paemel* toe. Ik citeer slechts een paar auteurs. Van Vreckem kwalificeert *Het gezin* als 'de scherpste aanklacht tegen de bezittende klasse die ooit van Vlaamse planken werd gehoord', en volgens hem ontpopte Buysse zich in dit toneelstuk als 'de welsprekende, hartstochtelijke woordvoerder van het proletariaat die, wars van alle vooroordelen van zijn klasse, onbewimpeld de partij koos van de onbemiddelden, de schoolmeesters, de arbeiders' (p. 221). Verder heeft hij het over het 'maatschappelijk proselitisme' (225) van de auteur, noemt hij hem wegens 'de vooruitgeschoven positie die hij (op sociaal gebied) met beslistheid tegenover zijn eigen stand had ingenomen' een 'renegaat' (van zijn eigen stand), en komt hij tot de konklusie dat Buysse, 'door zijn intense "geengageerdheid" zich duidelijk distantieert van zijn meester (Zola), die spijt alles [bij een] "objectief" weergeven der feiten blijft' (240)⁽¹⁴⁾. Dichterbij in de tijd spreekt R. Vervliet over Buysse's 'mededogen met de vernederden en vertrapt en warme sympathie met de weerspanningen en opstandelingen. Zijn hart is bij de slachtoffers van materiële uitbuiting of geestelijke tirannie [...]. Dat maatschappelijk engagement berust niet op een filosofische of ideologische doctrine, maar op een pragmatisch en

(14) Het citaat werd aan de eigen zinsbouw aangepast.

emotioneel humanisme^{'(15)}. Het zijn opvattingen die ook bij anderen kunnen gelezen worden (M. Galle, A. Van Elslander, A. Mussche, J. Taeldeman, etc.).

Verre van mij een en ander in twijfel te trekken. Uit werken als *Een levensdroom* of *Het gezin Van Paemel* spreekt inderdaad een sterke sociale bewogenheid die, zoals R. Vervliet opmerkt, uit een pragmatisch en emotioneel humanisme voortvloeit. Op dit humanisme, op dit spontane rechtvaardigheidsgevoel berust ook de bewogenheid die uit de bundels *Uit Vlaanderen* en *Van arme mensen*, en uit heel wat andere werken van Buysse spreekt. Aan die bewogenheid en aan dit rechtvaardigheidsgevoel kan geenszins getwijfeld worden.

Wel moet naar mijn mening een en ander genuanceerd worden, dit precies vanuit de wetenschap dat Buysse zich opwerpt als de spreekbuis van een bepaalde burgerij, meer specifiek van de ondernemende geldaristokratie, die in de hier besproken werken vrij expliciet aangeprezen en verheerlijkt wordt. De vraag is maar of de onmiskenbare sociale bewogenheid van de auteur niet door die even onmiskenbare voorkeur voor deze burgerelite gekleurd is, meer zelfs, of ze er niet - tenminste gedeeltelijk - door bepaald en... begrensd wordt.

Aangezien Buysse in twee van die burgerlijke romans - *Sursum corda!* en *'n Leeuw van Vlaanderen* - heel uitdrukkelijk de sociale toer opgaat, is zo'n vraagstelling zeker niet misplaatst of gratuiet. Anders dan in reeds geciteerd werk is in beide romans echter geen sprake van een spontane (maar dadenloze) bewogenheid, of van een emotionele (maar in wezen passieve) reactie op een individueel menselijk gebeuren. In *Een levensdroom* etc. worden er geen plannen gemaakt, is er geen verzet, noch een eigen sociaal programma. Dit is wél het geval in *Sursum corda!* en in *'n Leeuw van Vlaanderen*, waarin veel minder sprake is van een spontaan-emotionele reactie dan van planning, inzet en strijd, van een rationeel sociaal programma in laatste instantie. Hier is wel degelijk sprake van een filosofische en/of ideologische doctrine. Als Buysse ergens gezegd heeft hoe de maatschappij waar-

(15) *Ons Erfdeel*, 1982, 4, p. 547.

tegen hij op sociaal gebied (heel terecht) erg emotioneel-afwijzend reageerde, er volgens hem moest uitzien, dan is het in deze beide romans. Dat zowel Gilbert als Robert daarbij als zijn spreekbuizen fungeren, kan eigenlijk niet betwijfeld worden.

Welke opvattingen spreken uit die romans, en dragen ze inderdaad het stempel van een burgerlijk-geïnspireerd maatschappijbeeld? Uit het onderzoek hierboven blijkt in elk geval dat de beide hoofdpersonages wel in dat beeld passen: beiden zijn van betere burgerlijke afkomst, ze hebben een eigen bedrijf, ze hebben gestudeerd, en allebei ook zijn het volgens de verteller op elk gebied superieure wezens. Beiden hebben hetzelfde doel: de morele, intellectuele en maatschappelijke verheffing van het Vlaamse volk.

Door welke ideeën nu worden ze daarbij geleid, en welke zijn hun dieperliggende doelstellingen? In *Sursum corda!* komen we daaromtrent het meest aan de weet via de klinkende ruzie tussen Gilbert en Jozef de Moor. Deze laatste kan beslist niet op veel sympathie van de verteller rekenen; bewijzen daarvan zijn er in de tekst genoeg te vinden. In tegenstelling tot de helden uit de hierboven onderzochte romans is hij bijvoorbeeld helemaal geen intellectuele krachtpatser: pas na drie opeenvolgende mislukkingen is hij er eindelijk in geslaagd het tot kandidaat-notaris te brengen. Ter vergelijking: Robert-de-Leeuw bracht het, na schitterende studies, op vier jaar tijd tot kandidaat-notaris én tot doctor in de rechten. Verder is De Moor een politieke gluiperd die uit ambitie zelfs familiale relaties misbruikt, een huichelaar en een verklikker. Verderop wordt hij door de verteller nog als een ‘heerszuchtige, valse dweper’ (187) gekwalificeerd; nog ander fraais is op dezelfde bladzijde te lezen.

Gilbert nu; om te beginnen wil hij, heel wijselijk, zijn aktie tot volksverheffing buiten de politiek houden; zijn tijdschrift heeft geen politieke kleur, en hijzelf behoort niet tot een politieke partij. Hij beoogt ‘de vooruitgang, het streven naar iets beters, naar iets hogers’ (193) (wat toch vrij vaag klinkt). Op de beschuldiging van De Moor dat hij en zijn groepje liberale geuzen zijn, ‘de medewerkers en de medeplichtigen van de heerszuch-

tige, criminele, niets eerbiedigende socialisten' (191), en dat mensen als zij 'de vernielers van [hun] eigen fortuinen' (191) zijn, terwijl zijn, De Moors, konservatief-katolieke partij precies de verdediger is - desnoods met geweld - 'van de bedreigde rechten en belangen van de burgerij' (191), kaatst Gilbert de bal terug: niet wij, maar jullie zijn 'de vernietigers van uw fortuinen en van de hedendaagse maatschappij', dit 'door uw schandelijke onrechtvaardigheid, door uw ergerlijke tirannie, door uw stelselmatige, hatelijke, wraakroepende uitsluiting van het volk!' (194). Jullie zijn te dom om te begrijpen dat het volk, 'dat de macht en het getal is' (195), door jullie optreden onherroepelijk tot opstand zal komen, en dat het bestaande maatschappelijke bestel volledig vernietigd zal worden. De huidige, totaal gesklerotiseerde politieke groeperingen - katolieken en liberalen - zullen de revolutie niet kunnen tegenhouden. Als dit 'geducht en onbekend gevaar van de toekomst beheerd en, desnoods beheerst kan worden' (192), zal dit zijn door 'de verstandigen, de geleerden en verlichten, zij, die de evolutie van deze eeuw zien komen en begrijpen [...]. Zij zullen een sociale Staat stichten, gesteund - laat het ons hopen - op zoveel mogelijk rechtvaardigheid, wetenschap en individuele waarde; een staat, die een nieuwe schakel zal wezen in de ideale keten van de bestendige vooruitgang; een staat die tegen u, schimmen van een dood verleden, zal te velde trekken, u stormenderhand zal verslaan en u voor eeuwig in de afgrond van de vergetelheid werpen!' (192).

Ook verderop leren we Gilberts ideeën kennen, met name tijdens een lezing over de bijna-onmogelijkheid van een oorlog, met daarbij aansluitend zijn vizioen over het volk dat de oorlog verhindert. Wanneer zijn kultuurkringetje uit elkaar valt, gaat hij openlijk tot de aanval over, en brandmerkt hij zonder enige terughoudendheid degenen die volgens hem 'het volk onder het juk van de onwetendheid en van de verdierlijking [...] houden, om er des te zekerder heerschappij over te voeren' (299): de geestelijkheid, de adelstand, de burgerij; met deze laatste wordt evenwel niet de klasse bedoeld waartoe Gilbert zelf behoort en voor wie Buysse het ook heeft, maar worden wel de 'dorpsingezetenen'

gevizeerd, kleine burgerluitjes als dokter, brouwer, ontvanger, kruidenier, slager en kolenhandelaar; grosso modo dus de kleine middenstand.

Privé gaat Gilbert ook tot de praktijk over: hij brengt het aantal werkuren in zijn fabriek van dertien terug op tien, en met nieuwjaar krijgen zijn arbeiders ‘een evenredig aandeel in de winsten van zijn nijverheid’ (300).

Hoe is dit alles nu te interpreteren? Duidelijk is wel dat Gilbert, mutatis mutandis de verteller/auteur, de bestaande machtsen politieke structuren hoegenaamd niet genegen is. Hij valt openlijk de kerk, de adel en de (kleine) burgerij aan; zij zijn de oorzaak van alle ellende op de buiten, zij buiten de kleine man uit en houden hem dom en arm. Politiek vertalen ze zich in de konservatief-katolieke en in de liberale partij. Geen van beide kan bij Gilbert en de verteller op enig begrip rekenen. Via De Moor wordt van de eerste brandhout gemaakt, en via een ander personage, De Rijziger, wordt aangetoond dat de liberale partij zich in wezen in niets van de katolieke onderscheidt. Immers, hij was ‘een van die verouderde, doctrinaire liberalen, omzichtig en bedaard in het uiten van hun mening, van een zo flauwe, valse politieke tint dat de scheidingslijn tussen hen en de met meer oprechtheid voor hun opinie uitkomende conservatieven niet langer merkbaar is’ (201) (waarbij het presens ‘is’ in een voor de rest in het imperfectum gestelde kontekst zonder meer een - zij het omsluerde - overgang naar de reële, buiten-literaire realiteit suggereert). Katolieken en liberalen zijn dus één pot nat, die pal dezelfde doelstellingen huldigen. Waar staat Gilbert zelf, politiek gezien? Nergens. Hij is bewust a-politiek, hij wantrouwt - heel terecht - en minacht politieke partijen. Hij behoort tot de betere burgerij die we nu als links zouden bestempelen en die zich, zeker op de buiten, in een politiek vacuum bevindt, omdat ze bij geen van de bestaande politieke families onderdak kan vinden. Tussen haakjes: van de socialisten is slechts heel even, en dan nog zijdelings, sprake. In die afwijzende houding tegenover de politiek is zonder veel moeite de auteur te herkennen. ‘Denkt u er om dat ik heelemaal buiten de politiek sta en dat ik actief

deel neem in geen enkele partij. Ik ben zelfs geen kiezer, ik ga nooit naar de verkiezingen⁽¹⁶⁾, zegt die in een interview.

Wat wil Gilbert, wat zijn zijn bedoelingen? Anders dan de bestaande machthebbers, die hij zonder uitzondering als uitbuiters bestempelt, wil hij verandering. Er moet meer rechtvaardigheid komen, de kleine man moet meer aan zijn trekken komen. Hoe diepgaand moet die verandering zijn? Moet het maatschappelijk bestel fundamenteel veranderen? Hier zijn we m.i. bij de kern van de zaak, en het antwoord kan opnieuw gevonden worden in de discussie tussen Gilbert en De Moor. Wanneer deze laatste Gilbert verwijt dat hij en zijn groepje de doodgravers dreigen te worden van de bestaande maatschappelijke structuren, van de privileges en de fortuinen van hun eigen stand, de burgerij, antwoordt Gilbert dat het precies De Moor en zijn geestesgenoten zijn die daarvan de oorzaak zullen zijn. Zij beseffen niet dat hun ‘verstokking, {hun} hardvochtigheid het volk verbittert, dat de heilige opstand dreigt, dat de wrekende bijl boven de hoofden glinstert!’ En verder: ‘Ja, gij zijt de vernielers van de vrede; gij die de catastrofe roept en verhaast; gij die de weerwraak van het volk over de hedendaagse samenleving trekt! Gij, die duizenden schuldeloze hoofden zult doen vallen! gij ook, aan wie het Mensdom, aan wie de Toekomst er rekenschap zal van vragen!...’ (195). Wat Gilbert wil verhinderen is ondertussen wel duidelijk: precies de opstand van het volk, dat immers ‘de macht en het getal is’, precies de katastrofe die het hele maatschappelijke bestel zal omverkegelen, en die van de fortuinen van de bezittende klasse geen jota zal overlaten. Hierboven werden overigens ook al zijn woorden geciteerd waarin hij het heeft over het ‘beheren en, desnoods, beheersen van de (r)evolutie’. Zijn inzet is beslist niet enkel het gevolg van zijn spontaan, emotioneel rechtvaardigheidsgevoel, maar evenzeer van een beredeneerde angst voor erger. Door de kleine man rechtvaardiger te behandelen, door hem meer materiële mogelijkheden te verschaffen - wat niet hetzelfde betekent als hem macht verlenen! - wil Gilbert hem sussen, zodat

(16) E. D'Oliveira, *De jongere generatie*, s.d., p. 74.

het niet tot de revolutie komt die *alles* zal vernietigen. Hij wil wel de plooiën gladstrijken, de ‘monstruositeiten’ (194) uitschakelen, maar de maatschappelijke en machtsverhoudingen blijven ook in zijn maatschappij netjes afgelijnd; ook in zijn visie ligt de macht bij een kleine groep uitverkorenen - hij noemt hen de verstandigen, de geleerden en verlichten - die een sociale Staat zullen stichten, ‘gesteund - laat het ons hopen - op zoveel mogelijk rechtvaardigheid, wetenschap en individuele waarde’ (192). In feite komt het grosso modo neer op een herverdeling van de macht binnen de hogere klassen; de huidige machthebbers - adel, klerus en kleine burgerij, katolieken en liberalen - hebben hun tijd gehad, ze zijn volledig vermolmd en ze voeren hun klasse recht naar de ondergang; ze moeten plaats maken voor moderne en ondernemende mensen, die verstandig genoeg zijn om de overgrote massa onwetenden rechtvaardiger dan nu het geval is te behandelen, zodat die geen reden meer hebben om naar valse profeten te luisteren en zich in een allesvernietigende revolutie te laten meeslepen. In laatste instantie is Gilberts actie evenzeer ingegeven door lijfsbehoud - in de ruimste zin van het woord - als door zijn rechtvaardigheidsgevoel, en in wezen is ze uiterst konservatief, zelfs reaktionair. Deze Stelling wordt door zijn optreden in zijn fabriek niet ontkracht. De maatregelen ten gunste van zijn arbeiders zijn volledig gratuiet, ze worden van boven uit *verleend*, en ze passen helemaal in het kader van zijn doelstellingen: een erg beperkte, herverdelende rechtvaardigheid, zonder enig overleg, zonder enige inspraak van de arbeiders ook - die treden in het boek niet eens lijfelijk op -; de patroon beslist eigenmachtig over wat goed voor ze is, en de macht blijft, precies door het gratuïte gebaar, nog uitdrukkelijker dan voorheen waar ze was.

Dat Gilbert hoegenaamd geen integratie, geen enkele vorm van vermenging wil, dat hij geen deel uitmaakt van het volk waarvoor hij het - van bovenaf - wil opnemen, en dat hij - van bovenaf - wil leren wat goed voor hen is (zelf is dat volk daar helemaal niet toe in Staat), blijkt bij heel wat gelegenheden. Zo is het kultureel tijdschrift waarin de verheffende boodschappen aan den volke zullen meegedeeld worden, toch maar tweetalig. De manier

waarop hij zijn vriend Eugène het boerenmeisje uit het hoofd wil praten, laat evenmin aan duidelijkheid te wensen over. Eugène begaat een ‘vergrijp’; ze is een ‘boerin met juffermanieren’ (291); zijn verliefdheid is het gevolg van een ‘treurige zinsverbijstering’ (292). Zijn huwelijk zou een misdaad zijn ten aanzien van zijn stand, en hij zou een ‘déclassé’ zijn, ‘voor eeuwig in een afzonderlijke, beklagenswaardige rang verbannen’ (293). En dat hij zich het huwelijksfeest maar eens voorstelt; ziet hij zijn moeder daar al zitten, ‘omringd van een twintigtal *grove* boeren en boerinnen, de ouders, de broeders en zusters, de ooms en moeien, de neven en nichten van [zijn] vrouw?’ (292)⁽¹⁷⁾. Het is voor Gilbert, die toch beweert voor dat volk ten strijde te willen trekken, allemaal een afgrijselijke nachtmerrie, een ondenkbare monstrositeit.

Het is niet de enige keer dat Gilbert, zijn geestesgenoten en/of de verteller zich vrij oneerbiedig tot ronduit minachtend over de kleine man uitlaten. Wanneer een van de leden, Roelandts, vertelt dat hij in een herberg reclame voor de goede zaak heeft gemaakt, kunnen de anderen hun spotlach nauwelijks verbergen. Stel je voor, Roelandts op tafel, ‘te midden van een menigte *gapende lomperds en boerenkinkels*’ (203)⁽¹⁸⁾. Niet direkt een eerbiedige terminologie, en dat over de mensen voor wie ze het toch willen opnemen. De bedenkingen die Gilbert over de boeren maakt nadat zijn initiatief op een mislukking is uitgelopen (p. 298; 314 vv.) wijzen - zelfs al houdt men rekening met zijn ontgoocheling - in dezelfde richting: Gilbert voelt niet(s) voor dat volk, hij weet er zich torenhoog boven verheven, en vanuit de hoogte zal hij hen beschaven, maar... ze moeten wel beneden blijven. De Verteller Staat op dezelfde golfhoogte. Hij Staat helemaal achter zijn figuur, en zelf geeft hij bijvoorbeeld een beschrijving van dat volk (in de kerk) die niet de minste twijfel laat. ‘Van lieverlede [steeg] uit al die natte kleren en uit al die samengedrongen lichamen een walgelijke geur op, die afzonderlijke stank van de buitenkerken, die voorkomt als een mengsel van onzindelijke lichaamsuitwasemingen

(17) Kursivering door R.D.

(18) Idem.

en verzuurd, rans beestenkooksel' (316), (met in de laatste zin - in het presens - alweer een overgang naar de buiten-literaire realiteit). En Gilbert? Hij en Eugène houden hun zakdoek voor de mond, 'door een aangroeiende walging overweldigd, zich met een gevoel van angst afvragend hoe zij het daar tot het einde zouden withouden' (316). De afstand tussen Gilbert en de zijnen, en het volk, wordt ook in een 'detail' als het volgende scherp belicht: de Van Duyns zijn geruïneerd, zodat mevrouw zonder meid valt en 'gedwongen [is] zelf *het lage, vernederende werk van haar huishouding* te verrichten'⁽¹⁹⁾ (283). Misschien blijkt uit zoiets nog het best de afstand die Gilbert tussen zichzelf en de gewone man ziet.

Er kan geen twijfel mogelijk zijn: het is vanuit een kastementaliteit dat Gilbert zijn kruistocht 'ten voordele van de kleine man' aanvangt. Geen haar op zijn hoofd denkt eraan de maatschappelijke verhoudingen fundamenteel te veranderen, of zich enigszins te integreren in de maatschappij 'beneden'. Geen ogenblik ook denkt hij eraan eens te praten met hen die hij wil verheffen, eens naar hun noden te luisteren, etc. Volgens hem zijn ze immers niet tot echt denken in staat, weten ze helemaal niet wat goed voor hen is, moeten ze als kleine, achterlijke kinderen bij de hand genomen worden. Hij weet alles voor hen, hij beslist voor hen, en... hij blijft op een (veilige) afstand. Ook dit heeft hij met zijn schepper gemeen, die wel *midden onder*, maar toch *boven* zijn 'onderwerpen' leefde. 'Ik praat met de boeren, ga in hun herbergen, tracteer de lui en praat met de herbergiers. Zij beschouwen mij heelemaal als van hun soort. *Dat wil niet zeggen dat ik intiem met hen omga. Ik blijf voor hen altijd de mijnheer, maar toch een mijnheer die hun leven begrijpt*'⁽²⁰⁾. Als Gilbert dus.

'n *Leeuw van Vlaanderen* is niet wezenlijk anders. Wel is het direkter, en alleen al door het feit dat bestaande politieke partijen er een belangrijke rol in spelen, is het ook beter herkenbaar en situeerbaar in de reële realiteit. Maar tegelijk is het misschien nog

(19) Kursivering door R.D.

(20) *De jongere generatie*, p. 69. Kursivering door R.D.

meer de uiting van een (utopische) wensdroom dan *Sursum corda!*

Opnieuw wordt een steenrijke fabrikantenzoon ten tonele gevoerd, die door zichzelf en door de Verteller tot dé redder van Vlaanderen gepromoveerd wordt. Veel uitdrukkelijker dan in Gilbert wordt in Robert de wens belichaamd die Buysse aan het einde van zijn artikel ‘Het socialisme en de Vlaamsche landlieden’ in 1895 had verwoord: ‘Wie weet of uit de schoot des volks, welks wantrouwen hij niet zou opwekken, een apostel, die met het volk geleden en geleefd heeft, niet zal opstaan, een man die, na aan het volk het materiële geluk verleend te hebben, welke eene zo rechtvaardig mogelijk ingerichte samenleving hem geven kon, zal uitroepen: jaag niet verder het volmaakte geluk na; gij hebt alles wat de aarde kon verlenen, vraag wat u nog ontbreekt aan God! - O, ik hoop dat die profeet eens zal komen⁽²¹⁾.

Met Robert is hij er - literair in elk geval - dus gekomen. Niet toevallig vraagt die zich, bij het aanschouwen van het verval van Vlaanderen, met woorden die sterk aan ‘Het socialisme etc.’ doen denken af: ‘Zou er niet één man kunnen opstaan, één enkel, sterk genoeg om zijn land nog te redden, om 't met geweld te rukken uit zijn doodsslaap, [etc.]’ (907).

Onderzoeken we opnieuw de doelstellingen en de werkwijze van het hoofdpersonage, dat duidelijk de steun van de verteller geniet, en dat wel mag beschouwd worden als de projectie van Buysse's eigenste socio-politieke ideologie in die periode. Bij dit onderzoek zal ik me genoodzaakt zien een paar passages anders te interpreteren dan P.H.S. Van Vreckem, de enige die totnogtoe ietwat uitvoerig over *'n Leeuw* geschreven heeft, het in zijn hier al vaker geciteerd werk gedaan heeft.

In Robert wordt, net als in Gilbert (en ook in René in *Mea culpa*) een Streber getekend, een ‘bevlogen held’⁽²²⁾, zoals A.M. Musschoot het zo mooi uitdrukt, alweer een superieure geest ook (905), die het Absolute Hogere - wat dat ook moge inhouden - nastreeft. Net als aan Gilbert ‘had de politiek aan

(21) *De Gids*, 1895, I, p. 216, in *Verzameld werk* VII, p. 301.

(22) *Nederlandse literatuur na 1830*, p. 102.

Robert tot dusver slechts afkeer ingeboezemd. Het laag geknoei, de leugen en 't bedrog, de egoïstische ambitie, de middelmatigheid, of algehele onbeduidendheid van velen die er zich mede bemoeiden, hadden in hem verduisterd en bedorven wat er waarlijk hoog en edel in kon zijn' (905-6). De auteur zelf lijkt opnieuw niet ver weg. Robert komt langzaam wel tot 'het ideaal besef van een hoger verheven politiek' (906). Volgens Van Vreckem gebeurt de overgang van dit theoretische besef naar de praktische aktie 'onder invloed van Kappuyns' geweldig redenaarstalent', dat Robert tot 'diens sociale opvattingen voert' (p. 205 en 206). M.i. echter distantieert deze zich van bij de aanvang van Kappuyns en zijn socialistische ideeën. Niet diens woorden wekken in hem het besef dat het anders moet worden, wel de aanblik van die miskende en misbruikte kudde haveloze, triestige stumperds, van die 'slaven van de grond [...], armzalig gevoed, levend in krochten op het vochtig land, dag aan dag sjouwend en zich afbeulend voor degenen die hun meesters waren en die zonder iets te doen in genot en weelde leefden (tussen haakjes: geldt zulks ook niet voor Robert?): de Geestelijken en de Heren; de Kerken en Kastelen' (914). Een emotionele reaktie dus bij het zien van al deze ellende. Maar er is meer: Robert ziet, voelt aan dat de boeren door de woorden van Kappuyns en diens vizioen van een betere wereld niet voldaan worden, dat er 'nog een soort wantrouwig misverstand tussen hem en zijn toehoorders bleef bestaan; 't was of er nog een afgrond tussen hen bleef gapen, of er nog iets ontbrak, dat hier niet scheen te kunnen uitgesproken worden. Scherp voelde Robert die leemte van heimelijk misverstand en onvoldaanheid [...], *en van lieverlede kwam in hem een groot gevoel van liefde en van medelijden voor dat rampzalig, lijdend volk*, eenklaps zo machtig aangelokt door een illusie van nog nooit gekend geluk, *en dat toch niet de ware tolk kon vinden om zijn eigen innigst-ontroerende gevoelens en verlangens uit te drukken'* (912)⁽²³⁾. Niet door Kappuyns en het socialisme dus komt Robert tot sociale bezieling, wel precies door de

(23) Kursivering door R.D.

intuïtieve zekerheid dat Kappuyns een onvolledige, manke boodschap brengt, en dat hij in geen geval de redder van het volk kan worden. Dat leidt hem tot een spontaan medelijden met die arme stumperds, in wie verwachtingen worden gewekt die evenwel nooit vervuld zullen kunnen worden, omdat het wezenlijk niet hùn verwachtingen zijn; ze beantwoorden niet aan hetgeen echt in hen leeft en ze blijven, precies door Kappuyns, hulpelozer achter dan tevoren.

Van Vreckem beklemtoont ook bij herhaling dat Buysse met zijn hart wél, met zijn verstand niet bij de socialisten vertoeft (o.m. 202). Ook deze bewering is voor twijfel vatbaar. Immers, als zo sympatiek wordt Kappuyns nu ook weer niet getekend. Kwalifikaties als ‘sectaris’ (911), ‘zijn gekende brutaliteit’ (927), de ‘vrij wargeestige opstoking van Kappuyns’ (975), ‘autoritair gezag voerend’ (976), ‘de harde, strakke heersersblik’ (956), ‘volksvergaderingen, waar hij met een sceptischminachtende blik op neerzag’ (978), ‘zijn bleek dwepersgezicht’ (id.) - een beperkte bloemlezing slechts - maken er de figuur beslist niet sympatieker op. Evenmin worden de socialisten als dusdanig uitdrukkelijk positief benaderd. Hun boodschap is eenzijdig en onvolledig - cf. supra -, het zijn woelmakers die de buitenmensen onnodig uitdagen - cf. de voorbereiding tot de geplande dorpsmeeting, die tot een ‘uitdagende manifestatie’ (975) moet uitgroeien -; ze hebben niet de minste discipline - cf. opnieuw de dorpsmeeting, waarbij de wagens aanvankelijk ‘stormenderhand ingenomen [werden] door een joelende, wild elkander verdringende bende, waaronder een aantal vrouwen’ (976); ondanks Kappuyns ontaardt de tocht alsnog in een drankpartij en worden er ‘luidkeels gemene straatliederen’ (977) gezongen -; ze zijn, evenmin als de door de klerikale konservatieven opgehitste fanatieke, woeste boeren, vies van geweld: Kappuyns zelf haalt tijdens zware incidenten een revolver boven, en hij gebruikt hem ook (982). En last but not least: volgens Robert - mutatis mutandis volgens wie? - ‘weten die socialistische schreeuwers niets van 't buitenleven af’ (976).

Ook op een heel ander domein worden ze de das omgedaan:

tijdens de eerste bijeenkomst van wat later het Algemeen Verbond zal worden, valt Kappuyns, ‘met zijn gekende brutaliteit’ (927), niet enkel twee jonge, inderdaad erg arrogante kunstenaars, maar in wezen ook de kunst als dusdanig aan, omdat ze zich niet aan de ‘ontzettende problemen van het positief, hedendaags en toekomstig menselijk bestaan’ (928) wijden. Daarmee verwerpt hij de autonomie van de kunst, en wil hij haar dienstbaar maken aan de socio-politieke strijd. Een van de kunstenaars veegt als antwoord heel degelijk de vloer met de socialisten aan: jullie zijn schandalige immobilisten die van kunst geen jota afweten, jullie hebben ‘de monstrueuze pretentie te geloven dat [jullie, jullie] alleen de absolute waarheid ken[nen]’ (928); en nog liever ‘de sombere onwetendheid van de bourgeois dan [jullie] bekrompen tirannie, die de kunst zou willen nivelleren en exploiteren als een collectivistische nijverheidstak!’ (929). (Tussen haakjes: allemaal argumenten die vrij sterk overeenstemmen met die welke Van Deyssel in ‘Gedachte, Kunst, Socialisme’ en in ‘Socialisme’⁽²⁴⁾ had geuit). Inhoudelijk lijkt Kappuyns daar weinig te kunnen tegen inbrengen; immers, ‘hij was op 't punt te antwoorden met een van die persoonlijke beledigingen waarvan hij de gewoonte had’ (929), maar een tussenkomst van Koppens belet zulks.

Het lijkt alles samengenomen dus niet zo zeker dat Buysse ‘met zijn hart’ bij de socialisten was. Er is natuurlijk de passage in het interview met D'Oliveira, waarin hij zegt dat de socialisten intellectueel veel hoger staan dan de Gentse burgerij, en dat hij sympathie en bewondering heeft voor wat ze gepresteerd hebben, maar of zulks impliceert dat hij met zijn hart achter hen staat is toch maar de vraag. Overigens voegt hij eraan toe: ‘ik kan het niet helpen’, en hij beklemtoont tegelijk ook dat hij a-politiek is, en dat het puur toevallig is dat de socialisten zijn werk beter begrijpen, zoals het ook puur toevallig is dat *Het gezin Van Paemel* als een socialistisch stuk beschouwd wordt; ‘het zou net zoo goed kunnen gebeuren dat ik een stuk schreef dat anti-

(24) *Verzamelde werken V*, s.d., p. 39-52 & 110-143.

socialistisch was' (*o.c.*, p. 74). Zulke woorden teilen toch ook mee.

Terug nu naar Robert, die zich aansluit bij, en meteen een van de kopstukken wordt van, de kristendemokraten. Zij willen zich uitdrukkelijk inzetten voor de plattelandsbevolking, die bedreigd wordt door de Kerk en de kasteien enerzijds, door het puur materialistische socialisme anderzijds. De vraag is echter of Robert ook effectief als kristendemokraat kan beschouwd worden, als een volbloed lid van de partij, en of hij en de Verteller zich dus met de politiek verzoend hebben. Het antwoord is ondubbelzinnig nee, daarover laat de tekst geen twijfel bestaan. Robert blijft een gesublimeerde wensdroom, een messias uit hogere sferen, terwijl de partij en de partijgenoten heel aards zijn, iets waarvan ze ook alle (negatieve) kenmerken dragen. Robert en de Verteller zijn zich daarvan trouwens terdege bewust, en ze gedragen zich, en/of interpreteren ook in die zin. Reeds tijdens de eerste vergadering van de Christelijke Volkspartij merkt Robert dat geen van de anderen 'het nobel ideaal' (931) zag, en dat ze alleen 'aan zichzelf [dachten], aan hun kleingeestige belangen, aan hun bekrompen ambities' (*id.*), en beseft hij dat hij 'alleen, heel alleen in hun midden [is] met het verheven ideaal' (*id.*); het is als een 'gevleugelde, hemelse zending' (*id.*), en dan gebeurt Het Grote Wonder, als door een 'goddelijke ingeving' (*id.*): hij weet dat hij de uitverkorene is, de enige echte, die 'de weg gevonden [had] tot dat nobel doel, dat hij alleen, met eigen wil en krachten, zou pogen te bereiken' (*id.*). Robert distantieert zich dus evenzeer van de kristendemokraten als van de socialisten; Van Vreckem vergist zich m.i. wanneer hij hem als een vertegenwoordiger van de 'democrazia cristiana' (p. 207) bestempelt. Robert inkarneert Buysse's eigen socio-politiek ideaal; hij Staat, net als zijn schepper, boven alles, ook boven partij en partijgenoten, die trouwens allesbehalve positief getekend worden. Op die eerste partijvergadering worden er bijvoorbeeld meer brutaliteiten en beledigingen dan ideeën verkocht, en tegenover het hoogbesnaarde idealisme van Robert staan Desgenets zeer aardse ambitie, ruggegraatloosheid en opportunisme, en Chattels machtsdrang, die meer

dan eens tot uiting komen (o.m. bij de verkiezingen, p. 1011-1012, en op het einde, wanneer Chattel zichzelf al als minister ziet, p. 1077). Robert blijft ook a-politiek; dat wordt heel duidelijk wanneer hij lijfelijk in de politieke arena treedt, en tot volksvertegenwoordiger verkozen wordt. Zijn beschrijving van de Kamer laat aan duidelijkheid trouwens niet te wensen over. ‘Zó'n opgeraapte bende, zó'n totaal gebrek aan prestige, zó'n slordigheid in taal, in kleding en in houding, zó'n laf-wanordelijke boel had hij zich nooit in de verste verte kunnen of durven voorstellen. Haast geen mens, behalve in de politieke tribunes, luisterde er naar de redevoeringen waarin 's lands belangen werden behandeld. De meeste leden hielden, storend halffluid, onder elkaar afzonderlijke gesprekken, of schreven brieven, of lazen couranten, of zaten half te slapen, of maakten grapjes met elkaar, of liepen doelloos slenterend heen en weer tussen de slechts halfbezette lessenaars en banken. Het leek er op een koffiehuiskamer, op 'n café-chantantzaal, op 'n soort schuine kroeg, waar men niet erg verwonderd zou zijn geweest eensklaps rare juffertjes te zien optreden. Slechts hier en daar ontdekte men in de triviale troep het fijne profiel van een oud-parlementair, die daar niet thuis meer scheen te horen’ (1030). De ontgoocheling is zo groot dat hij heel snel ontslag neemt. De politieke realiteit is blijkbaar tegengesteld aan zijn hoogedeale idealen, aan zijn betrachtingen.

Waarop komen die dan wel neer? De lezer heeft er vrij lang het raden naar, en uit de redevoering die Robert tijdens de grote Gentse meeting houdt, kunnen hooguit enkele vage principes afgeleid worden. Van Vreckem merkt daarbij op: ‘Men kan zich van de indruk niet ontdoen, dat de auteur niet écht in zijn held gelooft. Van Kappuyns' rede had hij opmerkenswaardige brokstukken geleverd. Roberts idealistisch gezwam geeft hij slechts weer in de indirecte rede. Hieruit blijkt duidelijk dat hij misschien wel met zijn verstand, maar niet met zijn hart noch zijn verbeelding aan de kant van de *democrazia cristiana* stond’ (207). Dus weer die poging om Buysse bij de socialisten in te lijven. Dat die met hart noch verbeelding achter de kristendemokraten stond, lijkt daarentegen wél juist; meer zelfs: ook met zijn verstand stond hij

wellicht niet achter hen - daarvoor kraakt hij ze te zeer, cf. supra. Van Vreckem vergist zich echter wanneer hij stelt dat Buysse ook niet in zijn held gelooft. Die heeft in wezen immers niets met de kristendemokratische partij te maken, hij troont er hoogverheven boven. Robert vertelt inderdaad heel weinig tijdens die meeting - aan de lezer in elk geval niet; wel is duidelijk dat hij zich van Kappuyns en zijn demagogische, puur materialistische 'buufstikken' distantieert (963); volgens hem heeft het proletariaat daarentegen vooral nood aan 'de zedelijke troost, het geestelijk levensideaal, de morele waardigheid, 't geloof, het rein geloof in iets dat goed en zacht versterkend is' (id.). Erg vaag inderdaad, maar toch voldoende opdat de totaal onbekende Robert door die massa, vaak socialistische, stadsproletariërs als 'le triomphateur du jour' (966) zou beschouwd worden, en ook voldoende om hemzelf de indruk te geven dat hij, en hij alleen, de reusachtige betoging nadien, 'die overweldigende macht[,] had losgeketend' (971).

Bij andere gelegenheden, bijvoorbeeld de discussie tussen hem en zijn broer - vgl. *Sursum corda!*: ook tijdens een discussie -, verneemt de lezer meer over Roberts doelstellingen. Alfred zegt o.m. dat het er niet toe doet dat 'de een wat meer had dan de ander, als de beter bedeelde maar altijd zo goed en zo mild mogelijk was met de mindere, als hij hem maar altijd hielp en steunde, naar de maat van zijn krachten' (940). Daar nijpt hem juist het schoentje, repliceert Robert; hoeveel rijken zijn er 'die werkelijk, in diep gewetensbewustzijn, zulk een hoog broederlijk begrip van mensenliefde en liefdadigheid hebben? [...] Als de rijken inderdaad volgens de nobelste ingeving van hun geweten handelden, dan zouden er haast geen rampzaligen op de wereld meer te vinden zijn' (id.). M.a.w. Robert wil, evenmin als Gilbert, in *Sursum corda!*, fundamenteel iets aan de maatschappelijke verhoudingen veranderen. Zelf denkt hij *letterlijk* in termen van 'rijken en bevoorrechten' (940), en 'onderhorigen' (941). Hij preekt mensenliefde en liefdadigheid, die moeten groeien 'uit een besef van algemene menselijke waardigheid' (941). En verder: ook 'indien de volmaakte rechtvaardigheid een chimera, een onmogelijke

lijkheid was op aarde, moest men dan toch niet trachten die zoveel mogelijk te bevorderen, uit een geest van onderlinge verheffing en veredeling, uit een gevoel dat zijn bronnen had in al het beste, al het hoogste en edelste van wat in 't menselijk hart verborgen lag?' (id.).

Na de desastreuze dorpsmeeting beslist Robert alléén propaganda voor de goede zaak te maken, en ook nu vernemen we meer over zijn ideologic Om te beginnen zal hij tot de dompelaars gaan om hun 'alles [te zeggen] wat [hij] in de oprechtheid van [zijn] ziel tot hun goed acht' (987). Zijn eerste drie toehoorders vertelt hij dat hij voor den volke 'een verbetering van het materiële leven en vooral de vrede van 't hart' (982) nastreeft, en hij spreekt ook over 'menslievendheid, goedheid en wijsheid' (id.). Geen rijkdom wenst hij hun toe, 'omdat rijkdom al te dikwijls luiheid baart, en dat de rijken die niets doen nog veel ellendiger zijn dan de armen die zich voor hun levensonderhoud dood moeten beulen. En ook geen volkomen gelijkheid, die toch nergens in de natuur bestaat, en waarvoor deze onvolmaakte wereld lang nog niet rijp is; maar wel het onophoudend *streven* naar volmaaktheid, het doen en willen doen wat door ons, onvolmaakte wezens, wezenlijk gedaan en gewild kàn worden, ook zonder hoop dat wij ooit het volmaakte zullen zien' (id.). Naar de praktijk toe vertaald levert dit het volgende programma op: 'in de eerste plaats een eenvoudige welstand voor allen, beter voedsel, voldoende rust en uitspanning na werk, en zoveel mogelijk onderwijs zonder leugen, en opvoeding zonder valse conventie' (id.). Maar alles samengenomen is dit slechts bijkomstig, niet fundamenteel. Immers, 'het overige zou vanzelf wel komen. Het overige, dat is 't mooiste. Het is de tevredenheid met zijn lot, de goedheid, de broederlijkheid tegenover anderen, in de zachte berusting, dat men, in onderlinge solidariteit, eerlijk zijn best heeft gedaan om het voor ons allen nog veel beter en volmakter en gelukkiger te maken. Het is de ware christelijke leer van Jezus, door siechte herders in het menselijk geweten uitgedoofd' (992). Waarmee Robert en Buysse zich meteen tweemaal als adepten van... Marx ontbolsteren, waar die voorhoudt dat het

maatschappelijk *bewustzijn* uit het maatschappelijk *zijn* volgt, dat ideeën en inzichten slechts de ideologische bovenbouw van de werkelijkheid - de economische onderbouw - zijn. Wanneer de onderbouw goed is, gaat de bovenbouw vanzelf mee (tussen haakjes: een idee waarop de marxistische socialist H. Heijermans in 1898 tendele de dramatische fantasie *Nummer Tachtig* gebouwd heeft) - het overige zou wel vanzelf komen, zegt Buysse. En ook het 'gebruik' van Kristus lijkt aan Marx te herinneren. Van Vreckem merkt daarbij gevat op: 'Evenals Marx beschouwde de ongelovige Buysse de godsdienst als opium voor het volk, maar net als de Duitse socioloog beschouwde hij opium niet als een misdadig verdovingsmiddel om het proletariaat klein te houden, maar erkende hij er de heilzame, therapeutische werking van, in staat om de al te ongebreidelde wraakgevoelens en eisen, die eens mochten losbreken, in geleidelijke banen te kanaliseren' (p. 202). Het is een beetje in die zin dat Robert hier naar Kristus verwijst: Hij heeft tevredenheid, goedheid, broederlijkheid, etc. gepreekt, en die zijn belangrijker dan de materie. Zolang de kleine man dat blijft geloven, hoeft een allesvernietigende revolutie niet gevreesd te worden.

Wat echter met de rijken, vragen Roberts toehoorders nog. Zullen die wel willen over de brug komen? En Robert: 'Ze moeten! Maar beter door de overtuigingskracht van 't goede voorbeeld, beter door goedheid en door liefde, dan door de macht van ruw geweld. Zij moeten willen en zij zullen willen; dat kan niet anders. Maar wij eerst moeten 't willen'.

En dan zijn praktijk, nadat hij ontslag heeft genomen als parlamentslid, omdat hij 'in dat akelig gezelschap', met zijn 'eindeloos saai en langdradig gezeur, met [zijn] hol en leeg gebabbel' toch niets zou kunnen bereiken 'dat tot voordeel strekken kon van hen die hij doelmatig in het leven wilde helpen en verheffen' (1030). Hij vestigt zich als een heremiet in een halve ruïne en neemt zich voor, wars van 'holklinkende woorden, [...] vage plannen van algemene welstand en geluk, [...] onuitvoerbare beloften [...] waarmee het volk zich laat bedriegen en verleiden' tot 'daden, daden, sterke individuele daden' (1047) over te gaan.

Hij zal aan liefdadigheid doen, ‘niet door tussenkomst van armenorganisaties of andere inrichtingen van die aard, maar zelf bij de behoeftigen en ongelukkigen aan huis gaan, zelf onderzoeken, zien en weten aan wie hij geven moest, in de onmiddellijke levenskring om hem heen’ (id.). Dat mocht dan ‘eindeloos veraf zijn van de volmaakte rechtvaardigheid, die trouwens wellicht nooit op een van aard zo'n onvolmaakte, onrechtvaardige wereld zou bestaan’ (id.), maar het was toch een begin, ‘een eerlijke, praktische vordering naar een rechvaardiger en gelukkiger staat’ (id.).

Hij vraagt aan Alfred zijn aandeel van de (heel mime!) erfenis, en houdt er ‘twee grote boerderijen, enkele werkmanshuisjes, een twintigtal hectaren bouwland en een som van tachtigduizend frank (- vergelijk even met de 750 fr. per jaar die een Gentse industriearbeider toen gemiddeld verdiende⁽²⁵⁾ -) als zijnde zijn aandeel in de fabriek’ (1051) aan over. Hij huurt een oude meid in die mag werken wanneer ze wil en die zelf haar loon mag bepalen, de pachtsom van de boeren vermindert hij met de helft - op voorwaarde dat zijzelf het loon van hun arbeiders met de helft verhogen -, schaft de huur van de huisjes af, en laat zijn tachtigduizend frank in de fabriek, ‘waar hij wel wist dat [ze] onder goed toezicht was. Daarvan zou hij zelf eenvoudig leven en alles wat hij over had aan de behoeftigen om zich heen besteden’ (1051). Tussen haakjes: ‘eenvoudig’ leven, waarbij hij inderdaad eenvoudig Alfred voor zich laat werken; zelf doet hij dat niet. Nee, hij leeft naar ‘het volmaakte ideaal van Algemene Goedheid en Algemene Rechtvaardigheid’ (1052) toe, door hem wordt immers ‘nu toch het werkelijk goede [...] gesticht, het reële, handtastelijk-praktisch goede, de liefdadigheid met één woord, zoveel mogelijk directe liefdadigheid, steeds meer en meer van die zo diep ten onrechte versmade liefdadigheid’, in afwachting van de ‘Volmaakte Rechtvaardigheid’ (1053) - en aangezien die op aarde toch niet mogelijk is (cf. supra), zal dat dus voor in de hemel zijn. En wanneer hij onverhoopt toch met zijn aangebeden

(25) Vgl. Van Vreckem, *o.c.*, p. 351.

Ghislaine kan trouwen, nadat zij alles verlaten heeft omdat zij zijn ideaal gevoeld en begrepen heeft, kunnen ze zich met zijn tweeën ‘aan de tirannie van de liefdadigheid’ (1069) overgeven. Waarbij het woord ‘tirannie’ wel heel dubbelzinnig is: Robert is inderdaad aan de liefdadigheid verslaafd, maar hij let er tegelijk toch zeer degelijk op geen ‘onwaardigen te helpen en luiheid of ondeugd in de hand te werken’ (id.), en ook dat is tirannie, want wie bepaalt - eigenlijk: is! - de norm? Uiteindelijk leeft hij ‘als een zeer gelukkige, vreedzame prins op een eenzaam eiland midden in de wijde oceaan’ (1070), tevreden met ‘het beetje welstand en genoeg, waarop toch ieder mens, die zich in de wereld goed en nuttig maakt, onbetwistbaar recht heeft’ (1020); hij onthoudt zich zo goed als volledig van vlees en alcohol, bezorgt tijdelijk voedsel en nachtrust aan haveloze landlopers en daklozen, betaalt het schoolgeld van jonge armenkinderen, zodat ze ‘tenminste een begin van opvoeding van onderricht’ (1070) zouden krijgen, huurt een stuk weiland waarop hij afgebeulde paarden een rustige oude dag laat slijten, en bouwt een asiel uit voor versleten, uitgehonderde honden. Met dat alles wordt hij ‘de chef, de ziel en het geweten van zijn volk’ (1072). En wanneer t' allenkante het oproer losbreekt, Brussel en Gent in lichterlaaie staan, en het volk hem, de Leeuw van Vlaanderen, als zijn kopman komt opeisen, weigert hij waardig. Zijn ideaal is zoveel hoger, zoveel dieper, zoveel nobeler.

Hoe is dit alles nu te interpreteren? M.a.w. waarop komt Roberts ideologie neer, en is ze vergelijkbaar met die van Gilbert? Duidelijk is wel dat hij zich in geen enkele van de bestaande socio-politieke ideologieën thuisvoelt. Met de kristendemokraten voelt hij zich wel een beetje verwant, maar daar blijft het dan ook bij; hij distantieert zich in wezen evenzeer van hen als van de socialisten. De klerikalen is hij ronduit vijandig gezind, de liberalen komen in het stuk nauwelijks voor, misschien omdat ze, door voortdurende inwendige, ideologische twisten versplinterd, in de reële werkelijkheid ook niet meer zo belangrijk waren. De enige keer dat ze optreden - tijdens de Gentse meeting - doen

de vijandige broeders trouwens weinig meer dan elkaar de huid volschelden.

Robert kiest dus een eigen weg: liefdadigheid van de bezittende klasse enerzijds, tevredenheid met hun - verbeterd - lot van de arme standen anderzijds. Ideologisch brengt hij ten opzichte van Gilbert geen enkele vernieuwing, integendeel: veel meer uitgesproken dan in *Sursum corda* blijkt in *'n heeuw van Vlaanderen* dat Buysse een bestending van de bestaande maatschappelijke verhoudingen wil, met dien verstande dat de klerikaal-konservatieven van de macht moeten verdreven worden, en dat er ten overstaan van de armen een herverdelende - maar gematigde - rechtvaardigheid moet komen. Symptomatisch in dezen is wel dat Robert tijdens de Gentse meeting meent dat hij aan 'die Proletariërs naar ziel en lichaam [...] 't goede woord moest zeggen *dat ze met hun triestig lot verzoenen kon*' (963)⁽²⁶⁾. Symptomatisch is ook dat Robert uit het parlement vlucht, terwijl hij daar nochtans heel nuttig werk had kunnen verrichten: als hij het dan toch zo goed meende met de kleine man had hij zich bijvoorbeeld kunnen inzetten voor een menswaardige regeling van vrouwen- en kinderarbeid, voor een wettelijke regeling van pensioenen, arbeidsongevallen, verplichte zondagsrust, eerlijke lonen, steun aan de landbouw, etc., allemaal domeinen waarop België anno 1900 nog steeds een ronduit gore woestijn was. Niets van dat alles past echter in Roberts 'hoge idealen', eenvoudig omdat zulks alles wetten vereiste die de bezittende klasse tot menselijkheid konden *dwingen*. Volgens Robert echter moeten ze *zelf willen*, en volgens hem zullen ze ook ooit wel eens willen, aangezet door 'goedheid en door liefde', en niet door 'macht en ruw geweld' (cf. supra), zoals de socialisten dit wensen, en... zoals wetten in de grond ook zijn: een staalharde verplichting, een staalhard verbod. Robert wil dat alles niet omdat zo'n wetten de macht van de bezittende klasse aanvreten, terwijl hij geen machtsdeling met de lagere klassen wil. Hij wil dat de rijken uit eigen beweging - maar helemaal vrij - tot een matig-rechtvaar-

(26) Kursivering door R.D.

diger herverdeling van de materiële goederen overgaan. Zulke vrijheid is natuurlijk louter willekeurig, zodat de arme in laatste instantie nog meer dan voorheen van de rijke afhankelijk wordt. Die kan overigens ook elk ogenblik genoeg krijgen van zijn eigen liefdadigheid, en hij is even vrij er een einde aan te maken als hij vrij was ermee te beginnen. Of... de tirannie van de liefdadigheid, in de tweede betekenis dan, naar de arme toe. Dat geldt ook voor Roberts eigenste praxis. Hij houdt zelf de touwtjes stevig in handen: hij ziet er erg goed op toe aan wie hij geeft, beslist volledig autonoom wat en hoeveel hij ‘herverdeelt’, maakt op die manier een aantal mensen - en dieren - afhankelijk van hem, en blijft er niet bij stilstaan dat zijn hele patriarchale liefdadigheid gratuiet, dus willekeurig en ook bedilzuchtig is, en dat ze aan de dompelaars geen enkele toekomst biedt. Hij is inderdaad ‘een prins op een eenzaam eiland, midden een wijde oceaan’! Eigenlijk klinkt het bijna cynisch dat hij en zijn vrouw die ‘goede arme mensen’ zouden willen danken, ‘omdat gij ons het onuitsprekelijk geluk laat kennen werkelijk iets goeds te doen op aarde, omdat gij ons toelaat een weinig van 's levens maatschappelijke wreedheid en onrechtvaardigheid te herstellen’ (1068-9). M.a.w.: fijn dat de armen er zijn, anders konden de rijken geen goed meer verrichten.

Robert past, met meer duidelijkheid nog dan Gilbert, in het bourgeois-maatschappijbeeld dat Buysse toen als ideaal voor ogen had. Beiden zijn een geprojecteerde emanatie ervan. Buysse opteert voor een maatschappij waarin een beperkte bovenlaag - de ondernemers, de geldaristokraten, de betere, gestudeerde burgerij - het voor het zeggen heeft, en waarin die bovenlaag ook veruit het grootste gedeelte van de materiële goederen bezit. Zij zijn sterk genoeg, niet enkel om die weelde te dragen, maar ook om iedereen er in aangepaste mate van te laten meegenieten. Uit eigen beweging moeten - zullen - die uitverkorenen zich over de lagere klassen ontfermen. Die zijn immers niet in Staat voor zichzelf in te staan, of om autonoom voor zichzelf te beslissen wat goed is. De rijken zullen de liefdadigheid zien als de opperste deugd, en op die manier heeft meteen een gematigde, aan de ont-

wikkeling van de armen aangepaste, herverdelende rechtvaardigheid plaats. Het komt neer op gratuiet eenrichtingsverkeer, waarbij de kleine man van boven uit geleerd wordt hoe en waarmee hij zich gelukkig kan - en moet - voelen. Heel erg betekenisvol is wel dat Robert tot hen zal gaan - tot hen zal afdalen! - om hun uit de volheid van zijn wijsheid ‘alles [te zeggen] wat [*hij*] in de oprechtheid van [zijn] ziel tot *hurt* goed acht’ (987)⁽²⁷⁾. Hij beslist, en zij moeten zijn wijsheid maar voor lief nemen. Duidelijk is evenzeer dat die hele patriarchale filantropie in wezen neerkomt op het verhinderen van ergere dingen, van opstand en revolutie, van wetten en andere dwangmaatregelen waardoor de macht zou gespreid worden. Dat zou meteen de ondergang van de maatschappij met zich meebrengen, want enkel de elite is knap genoeg om de maatschappij in goede banen te blijven leiden. De maatschappelijke relaties en de geprivilegieerde status van de bezittende klassen moeten dus, in ieders voordeel, te allen prijze behouden blijven. Buysse gelooft eenvoudig niet in de mogelijkheid dat rijk en arm op voet van gelijkheid met elkaar zouden omgaan. Dit zou fataal tot dwaasheden leiden, gewoon omdat de armen niet in staat zijn verantwoordelijke beslissingen te nemen. Volgens hem zal - moet - er steeds een - weliswaar zeer humane - meester-onderhorige-relatie blijven bestaan. Volledige gelijkheid - wat de socialisten willen - is onmogelijk, en onzinnig; je moet (immers) sterke schouders hebben om de macht en de weelde te kunnen dragen, en de mindergegoeden hoeven de rijken echt niet te benijden; zij moeten leren tevreden zijn met een matige welstand. Buysse opteert voor een soort patriarchale bourgeoisiekratie, waarin de verhoudingen tussen hoog en laag netjes - en in ieders voordeel ook onoverbrugbaar - afgelijnd zijn, en waarin de macht automatisch/axiomatisch bij een beperkte groep berust die, in een geest van eerlijke, humane bekommernis, grootmoedig ook de zorg over de grote massa mindergegoeden (= minderbegaafden) op zich neemt. Voortgaand op een paar passages uit *'n Leeuw van Vlaanderen* ben ik er zelfs bijna zeker

(27) Kursivering door R.D.

van dat hij bijgevolg niet erg gelukkig was met het algemeen (zij het meervoudig) stemrecht. M.i. beschouwde hij dit - in de gegeven omstandigheden of per definitie? - als een domme farce, een gevaarlijke, onzinnige monstrositeit. Het feit dat hijzelf nooit ging stemmen zou in elk geval in die richting kunnen wijzen. Waarom zou hij immers meedoen aan iets wat hij in wezen als nefast voor de maatschappij beschouwde! En het algemeen stemrecht is in zijn optiek nefast, juist omdat het de macht naar de massa toebrengt, en omdat dank zij dit algemeen stemrecht de domme meerderheid het vanzelfsprekend haalt van de denkende elite-minderheid. Zijn beschrijving van de kiesverrichtingen van de boeren zou kunnen wijzen op die afkeer voor het algemeen stemrecht. Uit die beschrijving (999 vv.) blijkt dat de boeren er helemaal niet om gevraagd hebben (letterlijk, p. 1000), dat het hun allemaal geen moer kan schelen, en dat de hele bedoening één grote farce wordt, een karikatuur van zichzelf. Het enige wat de boeren in wezen interesseert is de hoeveelheid gratis eten en drinken die ze aan hun stem overhouden. Dát is hun leefwereld, verder reiken hun aspiraties niet, en tot meer zijn ze ook niet in staat. En moeten zulke mensen nu mee het landsbestuur helpen bepalen? Kom nou!

In het voorbijgaan weze erop gewezen dat, zoals in *Sursum corda!*, de Verteller niet altijd het nodige respect voor zijn personages uit de lagere standen blijkt te kunnen opbrengen. De hele passage over de verkiezingen illustreert dit. Opnieuw gaat hij er overigens ook toe over hen zonder enige aanleiding *kinkels* (1003) te noemen. Waarom eigenlijk?

Ook de karikaturale beschrijving van de Kamer lijkt op Buysse's afkeer voor (de gevolgen van) het algemeen stemrecht te wijzen. Die Kamer bestaat grotendeels uit een 'opgeraapte, slordige, luidruchtige bende' (cf. supra), waartussen men 'hier en daar in de triviale troep het fijne profiel van een oud-parlementair [ontdekte], die daar niet meer scheen thuis te horen' (1030). Over de samenstelling van de 'triviale troep' kan geen twijfel bestaan: dat zijn degenen die door het algemeen stemrecht in de Kamer zijn gekomen - progressieve liberalen, kristendemokraten, socia-

listen -. De ‘waardige oud-parlementairen’ daarentegen zijn de restanten van de bezittende klassen van voor het algemeen steinrecht.

Dat Robert - mutatis mutandis Buysse - in dat parlement geen heil ziet, is eveneens erg symptomatisch. De macht moest volgens hem wel verschuiven, maar niet op die manier. Volgens Buysse lag de oorzaak van alle onheil bij de klerikalen, bij de Kerken en de Kastelen. Die moesten uit de macht verdreven worden, en de burgerelite moest hen vervangen. Hij zag dus wel de uitbuiting van de kleine man door de traditionele machten, maar was tegelijkertijd blind voor de historisch gezien even erge uitbuiting door de nieuwe kapitalisten, door de ondernemende geldaristokratie waartoe hij van afkomst behoorde. Dergelijke uitbuiters ontbreken ten enenmale in zijn werk, gewoon omdat ze niet passen in het maatschappijbeeld dat hij als ideaal stelt, in de patriarchale bourgeoiskratie die hij voor ogen heeft. Volgens hem zijn de geldaristokraten immers de positief drijvende krachten achter het hele maatschappelijke en economische gebeuren, en gaat er van hen dus een heilzame, verheffende kracht uit.

Ook in zijn ‘sociale romans’ van rond de eeuwwisseling loopt Buysse braaf in het spoor van de toenmalige feuilletonauteurs, die de burgerlijke bladen met sterk systeembevestigend proza volschreven. *Sursum corda!* en *'n Leeuw van Vlaanderen* zijn systeembevestigend. Ze preken als hoogste goed de liefdadigheid aan, en dat zegt genoeg. Buysse's sociale bewogenheid moet mee vanuit die optiek bekeken worden. Ze groeit onder meer vanuit de ervaring, de verontwaardiging ook, dat onwaardige vertegenwoordigers van de bezittende klassen - de kasteien en hun helpers, de klerus, en ruimer gezien, de klerikalen in het algemeen - niet doen wat ze zouden moeten doen: de armen in voldoende mate helpen. Ze groeit ook vanuit zijn angst voor de toekomst, omdat die onwaardigen door hun hardvochtige dwaasheid fataal het socialisme en andere naar beneden toe nivellerende anarchismen zullen oproepen, die van de bezittende klassen, en van iedereen die de maatschappij op een verantwoorde wijze zou kunnen leiden, brand-

hout zullen maken. Niet voor niets weigert Robert zich aan het hoofd van de revolutie te plaatsen; ze druist helemaal in tegen zijn ideologie, ze beoogt precies wat hij wil verhinderen, en met Ghislaine is hij ervan overtuigd dat ze ‘nu nog oneindig veel meer goed [zullen] moeten stichten dan vroeger, om een deel van al het kwade dat vandaag gepleegd werd, te herstellen...’ (1078). Het kwade door de revolutie, wel te verstaan. En einde van de roman.

Men zou ook verder kunnen gaan, en zich afvragen in hoever Buysse, levend in, en denkend en schrijvend vanuit een bourgeoisideologie, de problematiek van de kleine man echt ten gronde begrepen heeft. Voortgaand op *Sursum corda!* en *'n Leeuw van Vaanderen*, de werken waarin niet de emotionele bewogenheid, maar wel de sociale ideologie overheerst, is zulks zeker voor twijfel vatbaar. Wat merken we immers, eens dat het hart het tegen het verstand moet afleggen? Dat de problematiek van een hele klasse - de kleine man - gezien wordt vanuit, en in wezen ook herleid wordt tot, de problematiek van één enkel individu dat *niet* tot deze klasse hoort, en er ook *niet wil* toe horen. In feite wordt, in plaats van de strijd van de kleine man, de strijd van een elitaire burger getoond, wiens engagement als puntje bij paaltje komt eigenlijk evenzeer op eigenbelang als op oprechte sociale bewogenheid berust. Buysse lijkt vaak wel emotioneel, maar niet rationeel achter de kleine man te staan. Zou in die tweespalt, in die innerlijke gespletenheid ten opzichte van de sociale problematiek misschien het fundament kunnen liggen van het immobilisme, de berusting, de intuïtieve zekerheid dat alles is zoals het niet anders kan zijn, waartoe zowel Verteller als personages in werken als *'n Levensdroom* en *De biezenstekker* sterk neigen? En dat er in die jaren bij Buysse inderdaad van een innerlijke gespletenheid ten opzichte van de sociale problematiek kan sprake geweest zijn, is zeker niet uit te sluiten. Immers, emotioneel en humanitair is hij geschokt door de nietsontziende uitbuiting en de daaruit voortvloeiende hartverscheurende ellende van de kleine man; rationeel-ideologisch, en waarschijnlijk ook in-

tuïtief is er echter heel wat dat hem aan de bezittende klassen bindt. Het is bijvoorbeeld toch zeer eigenaardig, bijna onmogelijk zelfs, dat hij de uitbuiting door zijn eigen stand, de burgerij, niet zou gezien hebben. Bovendien is hij ook van oordeel dat de kleine man niet tot zelfredzaamheid en zelfverheffing in staat is, en dat hij zonder de - patriarchale - 'bescherming' en 'be-geleiding' door de burgerij zichzelf en de maatschappij onver-biddelijk in het verderf zal storten. Is het vanuit die optiek gezien onmogelijk dat Buysse, om de kleine man voor erger te behoeden, (intuïtief?) nog liever opteert voor het immobilisme - weliswaar met degelijke bijsturing van bepaalde aspecten - dan dat die kleine man het gevaar zou lopen terecht te komen in een revolutionaire versnelling, waarvan de gevolgen volgens hem nog erger zouden zijn dan de erbarmelijke toestand waarin hij thans verkeert?

Onmogelijk is evenmin dat de morbide berusting in bepaalde werken voortspruit, enerzijds uit zijn zekerheid dat in de lagere klassen geen zelfverheffende krachten (meer) aanwezig zijn, anderzijds uit zijn even grote zekerheid dat de bezittende klassen nooit uit eigen beweging tot de noodzakelijke, maar gematigde herverdelende rechtvaardigheid zullen overgaan, die hij in *'n Leeuw van Vlaanderen* als ideaal stelt. Zijn zekerheid dus dat 'het recht van de sterkste' ook in de maatschappelijke verhoudingen onvermijdelijk is? Het kan echter evenmin worden uitgesloten dat het klassebewustzijn de auteur soms parten speelde. Het is zeker niet onmogelijk dat de burger in hem zich, hoe dan ook, meer met de bezittende klasse dan met de have nots verbonden voelde, terwijl hij anderzijds toch de ravage zag die door de klassen waartoe hij behoorde werd aangericht. Het kan dus zeer goed zo zijn, dat hij zelf niet uit die ambiguïteit loskwam, dat hijzelf niet wist waarheen, en dat hij, misschien onbewust, dit inwendig immobilisme in zijn maatschappijvisie veruitwendigde.

Rest nog de vraag (er blijven er natuurlijk oneindig veel meer) of de ideeën uit *Sursum corda!* en *'n Leeuw van Vlaanderen* bij een of ander ideologisch systeem of sociale filosofie aansluiten.

Voor *'n Leeuw van Vlaanderen* ligt de verwijzing naar de buitenliteraire realiteit voor de hand: in 1893 werd door de gebroeders Daens te Aalst inderdaad de Christene Volkspartij opgericht, die niet enkel de macht van de konservatief-klerikale partij wou doorbreken, maar die ook, als kristelijke partij, het oprukkende socialisme wou indammen. Net als in *'n Leeuw* werd ze heel erg door kasteien, klerus en episkopaat bestreden. Of de doelstellingen van de reële partij en die uit het boek ook te vergelijken zijn, is niet zo direkt zeker. Die van de literaire volkspartij zijn immers nauwelijks bekend. Veel meer dan wat Chattel er bij het begin over vertelt, komen we niet aan de weet. En daar heet het dan dat 'de politieke kant enkel bijzaak [is] in die prachtige beweging. De hoofdzaak is en blijft een nobel werk van rechtvaardigheid, van broederlijke, echt christelijke liefdadigheid [...]. De vrijheid, de verlossing van ons diep ellendig volk, bedreigd met ondergang, niet meer door één, maar thans door twee, even gevaarlijke vijanden: van de ene kant de tirannie van de rijke uitbuiters, geholpen en gesteund door een onwaardige geestelijkheid, die de goddelijke leer vervalst; en van de andere kant de tirannie van de nieuwe leiders, van de socialisten, die bezig zijn ons volk te doen bukken onder het juk van een leer, goed weliswaar in veel opzichten van stoffelijk belang, maar ten slotte toch verderfelijk en verfoeilijk, in haar bekrompen materialistische negatie van die opperste troost van de nederigen: 't geloof in God' (916). Veel is het niet, vaag is het wel. Het anti-konservatieve aspekt, en het doel de arbeider gelovig te houden en voor het socialisme te behoeden stemmen zeker met de doelstellingen van de Daensisten overeen, evenals uiteraard het streven naar rechtvaardigheid. Hoe de 'literaire' partij een en ander in programma-punten wil vertalen, vermeldt het boek evenwel niet, aangezien Robert op de solotoer gaat, en er van de partij nog slechts sporadisch sprake is.

Van Roberts ideeën en praktijk vernemen we wèl voldoende om te weten wat hij beoogt, en heel duidelijk is dat noch zijn ideeën noch zijn activiteiten met die van de Christelijke Volkspartij van Daens overeenstemmen. De Daensisten hadden immers

een vrij gedetailleerd sociaal programma, dat een grondige wijziging van het maatschappelijk bestel op het oog had die ook *wettelijk* moest worden vastgelegd. Steun aan de landbouw, herverdeling van de belastingsdruk, regeling van de arbeidsduur en van vrouwen- en kinderarbeid, verplicht en gratis lager onderwijs en bestuurlijke taalgelijkheid, waren slechts enkele van hun programmapunten, en het zijn allemaal zaken waaraan Robert helemaal niet denkt, maar die wel de (machts)verhoudingen tussen bezitters en bezitslozen grondig zouden gewijzigd hebben, iets wat Robert precies niet wil; hij zweert immers bij de liefdadigheid als hoogste ideaal, als pleister op elke wonde. De Daensisten streven werkelijk structuurhervormingen na, terwijl Robert de structuren juist wil bestendigen.

Als Robert/Buysse ideologisch niet bij de Christene Volkspartij aanleunen, bij wie doen ze dit dan wel? Zeker niet bij de klerikaal-konservatieven en de doktrinaire liberalen; zij zijn de oorzaak van alle kwaad. Ook niet bij de socialisten, die immers nog fundamenteler structuurhervormingen nastreven dan de Daensisten. Bij de progressieve liberalen dan?

In de zoektocht naar de bronnen van de sociale ideologie van *Sursum corda!* en *'n Leeuw van Vlaanderen* mag evenwel niet uit het oog verloren worden, dat beide werken niet geïsoleerd in Buysse's werk staan. Zoals uit het eerste gedeelte van dit onderzoek blijkt, zijn ze van dezelfde familie als *Wroeging*, *Mea culpa*, *Op 't Blauwhuis* en *Daarna*. Om de sociale ideologie van beide eerst-genoemde werken te kunnen situeren, moet men ze bijgevolg zien als een onderdeel van het ideeëngoed in zijn geheel dat in deze werken opgeld doet. En wat zijn daarin de konstanten? Alleszins dat de tijd van de adel voorbij is, en dat die van de ondernemende elite-burgerij is aangebroken. Ze tarent op elk domein hoog boven de verslappende adel uit. Uiteraard torent ze ook uit boven de grote massa, waarmee ze zich (dus) geenszins vermengt, die in haar de ware meesters moet erkennen, en die zij in ruil met patriarchale welwillendheid behandelt. Dit komt niet enkel in *Sursum corda* en *'n Leeuw van Vlaanderen* tot uiting, maar, zij het minder uitgesproken, ook in de andere werken. In *Mea culpa* bij-

voorbeeld griezelt René alleen al bij de gedachte dat hij met Lucie zou trouwen; dat kàn toch niet. Maar haar siecht behandelen doet hij anderzijds ook niet. Of neem *Op 't Blauwhuis*, waar Nina met de gevoelens van de tuinierszoon speelt, terwijl ze hem zelfs in de verste verte niet als levenspartner ziet; maar hetzelfde geldt evenzeer in de andere richting: ook Odons eigenste zus dènt niet eens aan de mogelijkheid dat het tussen hem en Nina ooit iets zou kunnen worden; meer zelfs: ze vindt hem met die verliefdheid ‘ver boven zijn mogelijkheden’ ronduit een belachelijke knul. Geen standenvermenging dus in Buysse's wereld. Maar tegelijk is Nina echt vriendelijk voor het tuiniersgezin: de patriarchale grootmoedigheid van de bezitter, en zo hoort het. Verder is liefdadigheid het fundament van de relatie tussen rijk en arm (*'n Leeuw van Vlaanderen*). Er zijn nog een paar andere, minder in het oog springende ideeën, bijvoorbeeld over de rol van de geleerden, en over het militarisme van de machthebbers (beide in *Sursum corda!*).

Sluit dat alles nu bij een bepaald denksysteem aan, of zijn het halvelings toevallige opvattingen, die losjes naast elkaar staan, als uit de lucht gegrepen? Of ligt toch een bepaald systeem eraan ten gronde? Ik heb gepoogd die ideeën aan enkele socio-politieke denkpatronen van de 19e eeuw te toetsen - en er waren er heel wat; men denke slechts aan Saint-Simon, Fourier, Proudhon, Comte, Blanc, Bakoenin, Marx -, en ik werd getroffen door de frappante overeenkomst tussen Buysse's ideeëngoed en dat van Saint-Simon en van de Saint-Simonisten (1e helft 19e eeuw). Bij hen kan men onder meer lezen dat de geboorteprivileges moeten afgeschaft worden (zelf verzaakte Saint-Simon aan zijn grafelijke titel), dat het erfrecht moet beperkt worden, dat niet de geboorte (de adel!) maar de eigen bekwaamheid van het individu van doorslaggevend belang moet zijn; dat de industriëlen de werkelijke leiders van het volk zijn (en wie zijn de industriëlen?), omdat zij vooruit willen en produktief zijn, waardoor ze werk, dus een inkomen, dus een levensmogelijkheid bieden aan de massa; hùn belang is dus tegelijk het belang van de massa. Zij hebben dus recht op het respect van de massa. Samenwerking tussen rijk en

arm zal uitbuiting van de mens door de mens tegengaan, en het leidende beginsel van deze samenwerking is de... naastenliefde. Wanneer men nog herinnert aan Saint-Simons oproep tot de vorsten om af te zien van hun militarisme (*Le nouveau Christianisme*, 1825) en aan zijn voorstel om een associatie van Europese staten te vormen, zodat oorlogen zouden vermeden worden - vergelijk de visionaire droom van Gilbert in *Sursum corda!* - dan lijkt het parallellisme tussen Buysse's ideologie in deze zes romans en de ideeën van Saint-Simon toch te groot om van toeval te kunnen spreken. Toch ben ik me heel degelijk bewust dat het echte onderzoek dienaangaande nog moet gebeuren.

Ter afronding enkel dit: Buysse huldigde in de jaren rond de eeuwwisseling een sociale ideologie die men als fundamenteel konservatief, zelfs als reaktionair zou kunnen bestempelen. Maar tegelijk wordt hij vaak echt aangegrepen door de ellende die de kleine man moet ondergaan, stuift hij verontwaardigd op, is het of hij zich persoonlijk gekrenkt voelt door zoveel miserie. En dat is heel wat voor iemand die niet enkel konservatief denkt, maar die ook een bourgeoiskratie voorstaat.

En er is meer: dit onderzoek slaat slechts op enkele romans uit een beperkte periode (1894-1903). Het bedoelt dus ook niets meer te zeggen dan het zegt, en het spreekt zich zeker niet uit over Buysse's opvattingen op een later tijdstip. Er zijn uit die periode overigens nog opvattingen van hem bekend waarvan hij zich later uitdrukkelijk distantieerde - men denke slechts aan zijn (denigrerende) geruchtmakende uitspraken over flaminganten en flamingantisme anno 1897, die hij nadien bij herhaling openlijk betreurde. Zo stonden allicht ook zijn sociale opvattingen anno 1894-1903 niet voor eeuwig vast. *Uleken* (1926) alleen al bewijst dit.

De studie over Buysse's sociale opvattingen moet duidelijk nog gemaakt worden. Naast veel andere studies.

Henri Léautour. Een sentimenteel-naturalistisch drama door Luc Verreyt

Situering^(*)

Het onvoltooide toneelstuk *Henri Léautour. Drame en trois actes* moet worden gesitueerd binnen het geheel van de door Buysse ondernomen pogingen om in de Frans-Belgische literatuur door te dringen. De eigenlijke motivering voor deze doorbraakpogingen dient o.i. gezien te worden in het licht van twee belangrijke gegevens. Ten eerste is er de vriendschap van Buysse met de befaamde Gentse auteur Maurice Maeterlinck⁽¹⁾, die in tegenstelling tot Buysse, in de Frans-Belgische literatuur hoge toppen scheert, en er roem én fortuin verwerft.

Buysse daarentegen ploetert verder in het bekrompen wereldje van de Vlaamse letterkunde en goede kritieken over zijn werk zijn, na de publikatie van *Het recht van de sterkste*, zeldzaam geworden. Ten tweede - en zeker niet minder belangrijk - is er het financiële aspect. Zoals gezegd verwerft Maeterlinck met zijn literair werk niet alleen internationale bekendheid, maar bovendien heeft hij ook financieel de wind in de zeilen. Buysse blijkt in die periode - financieel althans - aan de grond te zitten, getuige hiervan zijn brieven aan E. de Bom (o.m. op 9 maart 1895) en een brief aan zijn oom August Buysse van medio 1896 waarin hij zich erover beklaagt dat zijn verloving met de Haar-

- (*) De hier volgende inleiding bij de uitgave van *Henri Léautour* is de bewerkte tekst van een hoofdstuk uit mijn licentieverhandeling, *Cyriel Buysse. Het aandeel van de experimentele methode, het determinisme en fatalisme in zijn vroeg-naturalistisch werk*, R.U.G., 1983.
- (1) Zie hierover: A. van Elslander, *Cyriel Buysse. Uit zijn Leven en zijn Werk*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, II, 1961, pp. 18-22.

lemse weduwe Nelly Tromp-Dyserinck hem veel geld kost⁽²⁾. Het lijkt ons dan ook zeer aannemelijk dat Buysse's pogingen om in het Frans te slagen mede kunnen worden toegeschreven aan financiële overwegingen. Hierbij dient echter ook rekening te worden gehouden met het artikel over *Flamingantisme en Flaminganten*, gepubliceerd in *De Amsterdammer* van 17 januari 1897, waarin Buysse zwaar uithaalt naar het Vlaams en het afdoet als 'een arme, kleine taal' die maar weinig geschikt is om als 'voertuig van gedachten-verspreiding'⁽³⁾ dienst te doen. Hoewel Buysse een tiental jaar later zijn uitlatingen wat afzwakt⁽⁴⁾, dient met zijn bovengenoemd artikel wel degelijk rekening te worden gehouden, met name waar het de hier aan de orde zijnde doorbraakpogingen in het Frans betreft.

Buysse's overwegingen in het Frans te gaan schrijven krijgen vaste vorm medio 1894. In de zomer van dat jaar komt Buysse ten huize van zijn vriend Emile Claus in contact met Camille Lemonnier, die hem van dienst zou kunnen zijn bij de realisatie van zijn ambitieuze plannen. Ongeveer een jaar later schrijft Buysse aan Lemonnier:

Me souvenant d'une bien belle journée passée cordialement avec vous, l'été dernier, chez nos amis communs Mr. et Mme Claus, j'ai osé, après bien des hésitations, vous envoyer aujourd'hui une petite oeuvre littéraire écrite par moi, en français, espérant que vous voudrez bien avoir l'obligeance de la lire et de me faire connaître, en deux mots, votre appréciation. Depuis quelque temps, un peu fatigué de la littérature Hollandaise, je me suis mis à écrire en français. (...) J'ai déjà quelques oeuvres en portefeuille, mais je vous envoie la plus petite de toutes⁽⁵⁾.

- (2) A. van Elslander, *Cyriel Buysse. Uit zijn leven en zijn Werk*, deel I, 1960, pp. 72-74; over de brief aan August Buysse zie het herdenkingsalbum *Cyriel Buysse 1859/1932*, Gent, Herdenkingscomité Cyriel Buysse, 1982, p. 42; de brief is in extenso opgenomen hiervóór, pp. 48-49.
- (3) Geciteerd naar A. van Elslander, *Cyriel Buysse*, II, p. 9; zie ook *Cyriel Buysse 1859/1932*, p. 44.
- (4) In een open brief aan *De Vlaamsche Gazet*, d.d. 1-3-1909. Zie A. van Elslander, *Cyriel Buysse*, II, p. 17; de tekst in *Verzameld werk*, d. 7, Brussel, 1982, pp. 310-311; zie ook de inleiding door A.M. Musschoot, p. XIX-XX.
- (5) Brief van Buysse aan Lemonnier, d.d. 4-5-1895 (Maison des Ecrivains, Brus-sel). Geciteerd naar P.H.S. van Vreckem, *De invloed van het Franse naturalisme in het werk van Cyriel Buysse*, Brussel, T.U.B., 1968, p. 156.

Aanvankelijk blijkt dit schrijven van Buysse zonder gunstig gevolg te blijven, totdat in juli-augustus 1895 het schetsje *Le Cheval* wordt opgenomen in het (Gentse) Frans-Belgische, belletteristische tijdschrift *Le Réveil*, dat voor Buysse dé toegangspoort zou kunnen worden tot de Frans-Belgische literatuur. Het stuk is opgedragen aan Camille Lemonnier en wordt nog gevolgd door *Le Baptême* en *Le Garde*, ‘petits contes’, respectievelijk opgedragen aan Emile Claus en Maurice Maeterlinck. Of de opname van deze zogenaamde ‘Petits contes’ in *Le Réveil* aan Lemonnier is toe te schrijven kan niet met zekerheid worden vastgesteld. Feit is echter dat Buysse in deze schetsen niet zijn vroegere peil bereikt. De drie verhalen zullen later, zonder de opdrachten, in Nederlandse vertaling worden opgenomen in de bundel *Uit Vlaanderen* (1899). Ze zijn, voornamelijk wegens sommige aspecten van hun inhoud, niet onbelangrijk. *Le Baptême* bijvoorbeeld is een nogal folkloristisch aandoende schets waarin het naïeve bijgeloof van de agrarische bevolking (vgl. *Van Alleyne's' ziel*) nog maar eens kritisch wordt belicht en waarin ook de invloed van de Maupassants *Le Baptême* heel duidelijk is. In *Le Garde* is een obsessie (het door het niets ontziende fatum achtervolgd worden) het centrale gegeven. Belangrijk in deze laatste schets is de verbinding van enerzijds de obsessie en anderzijds de poging van Buysse om deze obsessie psychisch te motiveren, ze a.h.w. te onderzoeken⁽⁶⁾. Hetzelfde geldt voor *Henri Léautour*, waarin eveneens de psychische obsessie en de psychische evaluatie ervan centraal staan.

Hoewel deze ‘petits contes’ weinig succes kennen, zet Buysse met Vlaamse koppigheid door en in januari 1896 verschijnt van zijn hand de novelle *Les Grenouilles* in het Parijse tijdschrift *La Revue Blanche*. Ook van deze novelle werd een Nederlandse versie opgenomen in de bundel *Uit Vlaanderen*. Wanneer het verhoopte succes uitblijft, wijzigt Buysse zijn tactiek en schakelt hij over op het schrijven van Franstalig toneelwerk, om zijn ideaal alsnog te realiseren.

(6) Vgl. *Van Vreckem*, p. 157.

Gesterkt door het matige succes van *De Plaatsvervangende Vrederechter* (op 16 (?) en 23 januari 1896 opgevoerd in de Nederlandse Schouwburg te Gent) maakt hij een aanvang met het schrijven van Franse toneelproducties. Weer doet hij een beroep op zijn vriend Maeterlinck, die in de Franse toneelwereld ruimschoots zijn sporen had verdiend en die voor Buysse dé ideale verbindingspersoon was om op de Franse Scène te geraken. Toch wil hij originele, persoonlijke literaire creaties leveren. Hij streeft naar een naturalistisch drama waarin sterker dan in enig vroeger stuk van hem de belangrijkste theorieën van Zola zouden worden gerealiseerd. Zo ontstaat dan ca. 1897 het toneelstuk *Henri Léautour. Drame en trois actes*. Van Vreckem merkte al op dat ‘de invloed der erfelijkheid, de héréditaire waanzin, het deterministische worstelen tegen duistere, geheimzinnige krachten, het fatalisme (...) nergens bij Buysse een zo overwegende rol’ speien als in dit - weliswaar onafgewerkte - toneelstuk⁽⁷⁾.

Buysse zelf echter lijkt niet tevreden te zijn geweest over zijn produkt, want al na het derde bedrijf (de ontknoping is op verre na nog niet in zicht) werd het afgebroken. Waarschijnlijk (en terecht) was hij van mening dat het stuk inhoudelijk-kwalitatief niet hoog genoeg stond om er zijn doorbraak in de Frans-Belgische letteren mee te forceren. Onmiddellijk na het afbreken van *Henri Léautour*, wordt een nieuw (Franstalig) stuk op Stapel gezet: *Le Bâtard*, een verloren gegane bewerking van *De biezenstekker*, waarin hij opnieuw de onbehouwen personages creëert die zijn vroegste naturalistische werken *Het recht van de sterkste*, *Schoppenboer* en (natuurlijk) *De biezenstekker* hadden bevolkt.

Alweer wordt Maeterlinck aangezocht om de plannen ten uit-voer te brengen. Buysse verzocht hem zijn invloed in Parijs aan te wenden om het stuk door de groep van de bekende Lugné-Poe te laten opvoeren. Na verloop van enige tijd echter (in Oktober 1898) komt het voor Buysse ontgoochelende bericht dat het ge-zelschap van Lugné-Poe omwille van allerlei (maar vooral finan-

(7) Van Vreckem, p. 160.

ciële) problemen tijdens het seizoen '98-'99 geen enkele opvoering zal kunnen realiseren. Maeterlinck richt zich vervolgens tot Antoine en daarna tot Paul Franck van het 'Nouveau Théâtre', eveneens zonder gunstig gevolg⁽⁸⁾.

Ondanks zijn niet aflatende ijver is Maeterlinck - tot ergernis van Buysse - er niet in geslaagd het stuk van zijn vriend en collega in Parijs gespeeld te krijgen. Jaren later blijkt Buysse deze teleurstelling nog niet vergeten te zijn. In zijn Studie over Emile Zola schrijft hij ietwat verbitterd het volgende:

Iedereen, die maar wat op de hoogte is van Parijse toneeltoestanden, weet hoe ongelooflijk moeilijk het is, zelfs voor beroemde auteurs, hun stukken opgevoerd te krijgen. Honderden en honderden manuscripten liggen op het secretariaat van iedere schouwburg op een beurt te wachten, enkele tientallen - om veel te zeggen - worden jaarlijks gelezen, drie of vier worden opgevoerd. Talent is bijzaak. Zonder protectie, zonder intriges, zonder grote geldsommen komt men er zo goed als nooit⁽⁹⁾.

Hetzelfde lot was dus Buysse's Franstalig toneelwerk beschoren: geen van de twee (het eerste werd zelfs niet afgewerkt) toneelwerken werd ooit opgevoerd, en omdat ook zijn Franstalig pro-zawerk niet het verhoopte succes opleverde mag Buysse's door-braak in de Frans-Belgische literatuur als een totaal fiasco worden beschouwd. Buysse heeft er dan ook, althans volgens Maeterlinck, goed aan gedaan 'de revenir carrément à notre flamand maternel.'⁽¹⁰⁾

Inhoud

Henri Léautour, een vrij jonge maar welgestelde heer uit de betere klasse heeft zijn vriend Barran van diens reis teruggeroepen om hem bij te staan in een ernstige privé-aangelegenheid.

(8) Samengevat naar *Van Vreckem*, p. 161.

(9) *Emile Zola* (1904); in *Verzameld werk*, d. 6, p. 1196.

(10) Geciteerd naar A. van Elslander, *Cyriel Buysse*, II, p. 22.

Zijn vrouw Laurianne wil hem na zes paradijselijke huwelijksjaren verlaten. Een bijna paradoxale verrassing, ware het niet dat Laurianne met een erfelijke waanzin belast blijkt te zijn. Ongeveer anderhalf jaar geleden werden de eerste Symptomen zichtbaar tijdens een gezellig feestje onder vrienden ten huize van Léautour. Laurianne was zonder enige reden in snikken uitgebarsten nadat ze zich had beklaagd over een onuitstaanbare hoofdpijn: ‘... le premier symptôme apparent d'un mal qui, depuis, n'a fait que s'aggraver. (...) Le premier coup d'empreinte en son cerveau du mal héréditaire de sa famille, le premier geste hagard de la folie’ (p. 128)⁽¹¹⁾.

Wanneer hij Renier, een befaamd psychiater en vriend des huizes, consulteert, verklaart deze onomwonden dat voor Laurianne alle hoop op beterschap verloren is: ‘Il déclara ma pauvre chère Laurianne perdue, rongée du mal héréditaire de sa famille’ (p. 129).

Wanhopig zoekt Léautour in zijn machteloosheid een andere vriend des huizes op, Barran, aan wie hij openhartig meedeelt: ‘j'étais impuissant devant le désastre, inerte comme sous l'accablement d'une force malfaisante et fatale’ (p. 128). Barran heeft dezelfde problemen gehad: ook zijn vrouw was - zij het in mindere mate dan Laurianne - waanzinnig geworden en had hem voor een andere man verlaten. Barran, die dus uit ervaring spreekt, tracht de hele zaak filosofisch-koel aan te pakken en logisch met Léautour tot een bevredigende oplossing te komen. Met bijna overbodige vragen tracht hij Léautour klaar in de zaak te laten zien: ‘Qu'est-ce qui doit, selon toi, prépondérer dans la vie: la volonté des fous, ou la volonté des gens sensés?’ (p. 129). Uitgaande van algemene waarheden (de Rede moet primeren op de Waanzin) tracht hij Léautour ertoe aan te zetten zich tegen zijn gevoelens van liefde en medelijden voor Laurianne te verzetten, om zich door zijn gezond verstand naar de oplossing van het probleem te laten voeren.

(11) De aangebrachte paginering refereert aan de tekst zoals hij hierna is afgedrukt.

Léautour verzet zich heftig tegen deze aanpak en wijst op de toestand van Barran: die had zich ook door de Rede laten leiden met het gevolg dat hij, net als Léautour, door zijn vrouw verlaten werd. Voor Barran is er maar één oplossing: ‘Ne jamais tolérer que la folie triomphe de la raison’ (p. 134). Dokter Renier daarentegen stelt als alternatief net het tegenovergestelde voor:

... je lui ai conseillé d'adoucir, par le sacrifice volontaire du peu de bonheur qu'elle pouvait lui donner encore, l'affreux martyre de celle qui l'a tant aimé, et qui n'aurait pas de joie plus grande que de le rendre heureux encore, si cela lui était seulement possible. Il a eu la grandeur d'âme d'y consentir (p. 135).

Léautour zal dus, opdat Laurianne nog wat geluk zou kennen, zijn vrouw vrijwillig laten vertrekken. Barran verzet zich gepassioneerd tegen dit alternatief van dr. Renier, en er ontspint zich een verbaal steekspel tussen de twee Opponenten, waarbij het eigenlijke slachtoffer - Léautour - even uit het oog wordt verloren. De woordenwisseling komt tot een einde wanneer men buiten een naderend voertuig hoort. Léautour beseft onmiddellijk dat de minnaar van Laurianne, Alfred Destin (!), haar komt afhalen. Destin wordt zowel door Renier als door Léautour erg hartelijk ontvangen, terwijl Barran zich vergenoegt met het maken van hatelijke toespelingen op Destin, waarbij het zelfs tot een ruzie komt tussen beiden. Destin schijnt een heel nobel mens te zijn: hij wil Laurianne - op haar verzoek - begeleiden bij haar genezing. Indien Léautour het hiermee niet eens is, dan zal hij zich - zonder wrok - terugtrekken. Wat later verschijnt Laurianne dan eindelijk, en ze zegt gelaten: ‘Moi je suis prête! Je vais où la fatalité me pousse, où je dois aller!’ (p. 139).

Als Laurianne afscheid wil nemen van het gezelschap, waagt Barran nog een laatste poging om zijn vriend ertoe over te halen zijn vrouw niet te laten gaan en haar tegen zichzelf te beschermen:

Henri!... pour l'amour de Dieu n'agis pas comme un fou. Encore une fois je t'en conjure: sauve-la d'elle-même; retiens-la, fût-ce de force! (p. 140).

Vladimir, een bankbediende, brengt Léautour tweeduizend frank. Een kapitaal dat - samengevoegd met een kredietbrief ten belope van twintigduizend frank - aan Laurianne overhandigd wordt. Laurianne vreest echter - gezien haar psychische toe-stand - het geld en de waardepapieren te verliezen en alles wordt dan door de gediensstige Destin in ontvangst genomen, die er zich heel plechtig verantwoordelijk voor stelt en zich daarop meteen naar buiten begeeft. Dan volgt het ultieme, ontroerende afscheid tussen Laurianne en Léautour, waarbij het Laurianne te machtig wordt en ze in bezwijming valt. Léautour besterft het bijna. Maar dank zij de goede zorgen van dr. Renier is Laurianne vlug terug bij het bewustzijn, waarna ze zich vol zelfverwijt verontschuldigt voor het verdriet dat ze haar man aandoet en dat hij niet verdient, integendeel.

Tu me perds, tu me perds! A tout jamais, tu me perds! Je suis malade! Je suis folle! oh! mon Dieu, folle!... Je pars, et je te tue par mon départ! Je pars, car je suis folle! Ta vie est morte sans moi! Tu n'auras plus d'intérieur, plus de soins, plus de femme, plus rien, plus rien! (p. 142).

Léautour, hevig ontroerd, is ten einde raad bij het vertrek van zijn geliefde vrouw. Alleen de vage hoop op haar genezing houdt hem recht. Het eerste bedrijf eindigt met de veelzeggende woorden van Barran: 'C'en est fait! Le crime est consommé!' (p. 143).

Het tweede bedrijf speelt zich af ten huize van Barran. Na het vertrek van Laurianne is Léautour volledig op de dool geraakt. Toch schijnt Laurianne - zo blijkt uit haar brieven - aan de beter-hand: samen met Destin is ze op reis in Italië (Napels) en na afloop zullen Laurianne en Destin - ze zijn ondertussen ge-trouwd - zich in het Zwitserse Basel vestigen, waar hij een baan als ingénieur heeft aangeboden gekregen. Barran houdt niet op zijn vriend Henri ertoe aan te sporen pogingen te ondernemen om zijn vrouw terug te winnen. Zijn pleidooi haalt bij Léautour weinig uit, en Barran raadt hem dan ook aan naar een andere

vrouw uit te kijken. Zoals we reeds vroeger zagen had Barran net hetzelfde meegemaakt. Hij was echter niet bij de pakken blijven zitten en had onmiddellijk zijn toevlucht gezocht bij andere vrouwen, in de sensuele lief de:

Ce fut souvent une révélation pour moi. J'en trouvai qui furent plus belles, et plus tendres, et plus agréables que celle que j'avais perdue, et, plus d'une fois, je me fortifiai dans cette conviction antérieure et à présent définitive, que l'homme est créé pour connaître et posséder non pas une femme unique, mais beaucoup, beaucoup de femmes (p. 149).

Baptiste, de knecht van Barran, kondigt dan twee dames aan die door Barran ontvangen willen worden. Léautour wil zich beleefd terugtrekken, maar hij wordt door Barran aangemaand nog even te blijven. Barran ziet namelijk de kans om zijn ongelukkige vriend - die ondertussen al licht dronken is - aan een vriendin te helpen, waardoor die Laurianne zou kunnen vergeten. Na enige vergeefse pogingen om uit het huis van Barran weg te geraken (hij wil Laurianne trouw blijven) wordt hij voorgesteld aan twee - zo blijkt later - frivole jongedames van goeden huize, de gezusters Rosette en Rosine.

Rosette is de 'petite amie' van Barran, die de meisjes onmiddellijk aan Léautour voorstelt, en hun opdraagt Léautour te troosten.

Vous allez m'aider, n'est-ce pas? à consoler notre pauvre ami. Il a éprouvé de grands malheurs, vous savez? (p. 153).

Dat de meisjes zedelijk en moreel op hetzelfde niveau zitten als Barran, blijkt uit de reactie van Rosine, wanneer ze van Barran verneemt dat Léautour door zijn vrouw verlaten is:

Oh! moi, si j'étais un homme et que ma femme me quitte, je ne passerais pas mon temps à la pleurer, je t'assure. J'aurais vite fait d'en trouver une autre (p. 154).

Omdat Rosette zijn ‘verloofde’ is, draagt Barran Rosine op zich speciaal en intensief met Léautour bezig te houden, zij is toch nergens gebonden. Reeds meer dan twee maanden (!) is ze weduwe en ze wil maar al te graag op Barrans voorstel ingaan.

Léautour, die zich op de achtergrond houdt (hij is ondertussen al goed dronken), laat alles over zich heen gaan, en wordt door de meisjes, samen met Barran, geïnviteerd op een etentje bij hen thuis. Als Léautour toch nog enig verzet aantekent, wordt dat door Barran handig weggewuifd.

La vie, même brisée, m'est trop douce encore pour y renoncer. Oui, mon cher: manger, boire, fumer, aimer, c'est désormais tout la même chose pour moi, mais c'est mieux que rien (p. 157).

In het derde bedrijf vinden we Henri Léautour, dr. Renier en Barran terug in een park in Basel, niet ver van de nieuwe woonplaats van Destin en Laurianne. Zonder medeweten van Lauriannes nieuwe echtgenoot heeft Léautour met zijn ex-vrouw een afspraak in het park. Terwijl Léautour bij Laurianne is, grijpt Barran de kans aan om Renier van zijn laatste intriges met Léautour op de hoogte te brengen: de koppeling van Rosine met Léautour schijnt het omgekeerde effect bij hem teweeggebracht te hebben, ze heeft hem doen denken aan Laurianne.

Il a pleuré, il a hurlé comme un enfant, comme un fou. Il a voulu se jeter par la fenêtre et la pauvre petite s'est sauvée, à demi-morte d'effroi, en appelant au secours (p. 159).

Door Lauriannes vertrek is Léautour helemaal het noorden kwijtgeraakt, zo blijkt uit het verslag van Barran aan Renier:

Il vit sous l'obsession d'une idée-fixe, il n'écoute pas ce qu'on lui dit, il ne donne pas de réponse, il reste obstinément enfermé dans ses sombres pensées, et ses yeux fixes ont quelque chose d'halluciné qui me fait peur (p. 159).

Verder schijnt Laurianne bijna helemaal van haar waanzin genezen en ze bekommert zich in het geheel niet meer om de on-

fortuinlijke man met wie ze zes jaar gelukkig is geweest. De oplossing van dr. Renier is - war Laurianne betreft - perfect geslaagd. Het risico echter, dat Léautour deze opoffering niet zou kunnen torsen, was door de psychiater niet ingecalculeerd en eist nu zijn tol: Léautour is op zijn beurt bijna waanzinnig.

Als Léautour terugkomt, beveelt hij Renier en Barran zich te verbergen achter de struiken in het park; Laurianne zal hem even de tijd gunnen om te zeggen wat hij op het hart heeft. Laurianne is erg gehaast, haar man weet niet dat ze het huis uit is en iedereen die in het park rondwandelt kent haar. Op haar vraag wat hij eigenlijk wil, antwoordt Léautour onomwonden: ‘Ce que je veux! Mais je té veux!’ (p. 162). Terwijl Laurianne hem angstig rondkijkend van de onmogelijkheid van deze wens wil overtuigen, blijft Léautour wanhopig en koppig smeken.

Je veux te reprendre, de même que je t'ai donnée, parceque j'en deviens fou a mon tour, moi, pareeque je ne peux plus vivre sans toi (p. 162).

Koel-verwijtend tracht Laurianne zich van haar aandringende man af te maken. Als hij argumenteert dat ze *zijn* vrouw is, haalt ze vernietigend naar haar man uit: ‘Non! Je suis la femme d'un autre!’ (p. 163). Hier eindigt dan het stuk voortijdig⁽¹²⁾, terwijl Léautour zich onbegrijpend afvraagt wat Laurianne zó heeft kunnen veranderen.

Henri Léautour, ‘een sentimenteel-naturalistisch werk’⁽¹³⁾

Deze karakteristiek van A.M. Musschoot is een uitstekende typering van de sfeer van het eerste Franstalig toneelwerk van Buysse. Elementen van zowel sentimentele als van naturalistische aard zijn inderdaad in het stuk verwerkt, zij het op een stroeve

- (12) Buysse lijkt er wel aan gedacht te hebben een Nederlandse vertaling van het drama te maken; hij is er althans mee begonnen. De vertaling zou ‘Een misdaad’ heten maar werd na een paar bladzijden afgebroken; zie de Appendix bij de uit-gave van het werk, hierna, pp. 164-166.
- (13) A.M. Musschoot, *Cyriel Buysse. Verzameld werk*, d. 6, Brussel, 1980, p. XXX.

en nogal onbeholpen wijze, die alles behalve van het vroegere raffinement getuigt (vgl. *De biezenstekker*). Het sentimenteelromantische lijkt o.i. zelfs de overhand te hebben in het stuk. Dat Buysse het werk heeft aangevat met de opvoering voor een Parijs boulevard-publiek in het achterhoofd lijkt ons een plausibele verklaring. Toch heeft Buysse zijn ware aard en vroeger naturalistisch werk niet ‘verloochend’ en heeft hij net als in zijn beste werk een naturalistisch motief als uitgangspunt genomen: de hereditaire waanzin. Precies een thema dat erg actueel is in het laatste decennium van de negentiende eeuw. Heel toepasselijk schreef de Leidse hoogleraar Jelgersma (ook in 1897!): ‘Onze moderne maatschappij kenmerkt zich door een verontrustende toename van zenuwlijders’, waarbij hij specificeerde dat het hier vooral ging om mensen uit ‘de ontwikkelde standen, zij die met hun hoofd werken en verder de zoogen. hogere standen’⁽¹⁴⁾. In die sfeer kon - zoals Anbeek erop wijst - in Noord-Nederland een boek als *Ontaarding*⁽¹⁵⁾ van M. Nordau verschijnen waarin de fin-de-siècle-mentaliteit nauwkeurig doorgelicht wordt. Zelfs wordt dieper ingegaan op de vermeende oorzaken van het moreel verval.

Voorts noemt Anbeek nog het in 1908 gepubliceerde artikel van S. Freud, ‘Die “kulturelle” Sexualmoral und die moderne Nervosität’, waarin deze het heeft over de ‘sich rasch ausbreitende Nervosität’⁽¹⁶⁾. Freud achtte de ‘Steigerung der sexuellen Einschränkung’ de belangrijkste oorzaak van de toenemende geestesziekte, terwijl andere auteurs het meer algemeen zochten in de hogere eisen die de steeds complexer wordende maatschappij aan het individu stelde. Of Freud dan wel de anderen het bij het rechte eind hebben, laten we hier in het midden. We stellen alleen vast dat zowel in Noord-Nederland als in Vlaanderen steeds meer literatoren een nerveuze of geesteszieke man of vrouw tot hoofd-

(14) G. Jelgersma, ‘Zenuwinrichtingen’ in: *Psychiatrische en neurologische bladen* I, 1897, pp. 185-191. Geciteerd naar T. Anbeek, *De naturalistische roman in Nederland*, Amsterdam, 1982, p. 112.

(15) M. Nordau, *Ontaarding*. Bewerkt door F.M. Jaeger, Zutphen, z.j.

(16) S. Freud, ‘Die “kulturelle” Sexualmoral und die moderne Nervosität’ in: *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*, Frankfurt am Main, 1966, p. 121. Fischer Bücherei 422.

personage kiezen. In het Noorden zijn er bijvoorbeeld *Een huwelijk* (1907²) van J. de Meester, *Een liefde* (1887) van L. van Deyssel, en *Van de koele meren des doods* (1900) van F. van Eeden, terwijl in de Vlaamse letteren *De last* (1904) van G. Vermeersch (zelf een zenuwlijder) en *Schoppenboer* (1896) van Buysse als prototypes gelden.

In dezelfde sfeer hield Aletrino - de ‘kampioen van de som-berheid’ - in 1899 een ophefmakende openbare les onder de titel *Over ontoerekenbaarheid*⁽¹⁷⁾ waarin hij de menselijke nervositeit en geestesziekten in heel nauw verband ziet met extra-literaire omstandigheden⁽¹⁸⁾. Aletrino ziet binnen de pas ontstane criminele antropologie twee belangrijke richtingen: de Italiaanse die de erfelijke factoren als primair aanziet, terwijl de Franse school het sociaal milieu verantwoordelijk acht voor de vorming en het handelen van het individu. Belangrijk is dat in geen van beide richtingen de mens zélf verantwoordelijk wordt gesteld voor zijn daden.

‘De moderne wereldbeschouwing’, zo stelt Aletrino, ‘moest dus tot de conclusie komen dat goede zowel als kwade daden beide, het onvermijdelijke, noodzakelijke resultaat zijn van aangeboren aanleg en omgeving’. Wat verder betoogt hij ‘dat de normale mensch evenmin een op en door zichzelf ontstaan individu is, maar een product van zijn ouders en voorouders, en van de omstandigheden, die op zijn worden en vorming hebben ingewerkt. Er mag dus niet langer sprake zijn van toerekenbaar of ontoerekenbaar. Ieder daad is een uitvloeisel. Evenmin als de zieke toerekenbaar is voor zijn ziekelijke uitingen, is de goede toerekenbaar voor zijne goede, de siechte voor zijne siechte uitingen’⁽¹⁹⁾.

Met name dit laatste lijkt voor Laurianne van toepassing: haar ziekte is - zoals Buysse trouwens heel uitdrukkelijk zegt - van hereditaire aard. Belangrijk is de implicatie van dit gegeven: het begrip ‘vrije wil’ wordt er namelijk *volledig* door ondergra-

(17) Aletrino, *Over ontoerekenbaarheid*, Amsterdam, 1899.

(18) Samengevat naar T. Anbeek, *De naturalistische roman*, p. 113.

(19) Aletrino, *Over ontoerekenbaarheid*, p. 32-33. Geciteerd naar T. Anbeek, *De naturalistische roman*, p. 113.

ven. Nergens handelt zij naar eigen inzichten, haar levenswandel wordt volledig door de ziekte gedetermineerd. De door psychiater Renier ten behoeve van Léautour geschetste alternatieven zijn o.i. dan ook op z'n minst wat voorbarig, om niet te zeggen inefficiënt en voor Henri zelfs wat misleidend. Met de beste wil van de wereld kan hij niets doen om Lauriennes lot te veranderen en Laurianne, die de situatie op haar juiste waarde schat, constateert machteloos: 'Je vais où la fatalité me pousse, où je dois aller' (p. 139). Buysse heeft zich hier - en dit is geen alleenstaand geval - aan overdrijving schuldig gemaakt. Precies het gegeven dat ook de (ex-)vrouw van Barran aan waanzin leed, is, hoewel het mogelijk kan zijn, wat van het goede teveel, en doet o.i. schade aan het wetenschappelijk karakter van het toneelstuk. De ziekte van mevrouw Barran lijkt ons zelfs integraal gecreëerd in functie van het personage Barran. Gezien de 'ervaring' van Barran, vormt hij het ideale tegengewicht voor de dolende Léautour, die met zijn emoties geen weg weet. Tegenover de romantische, wanhopige Léautour staat de nüchtere, logisch redenerende, zelfs iet-wat frivole Barran.

Het wetenschappelijk karakter van het werk komt ook op andere manieren in het gedrang. Ten eerste wordt de geestelijke afwijking van Laurianne heel vaag omschreven als 'un mal' (p.128), 'son détraquement' (p. 129) en 'la folie' (p. 130), waarvan de lezer alleen verneemt dat de ziekte erfelijk is. Ware deze laatste omschrijving niet toegevoegd, dan kon de lezer de afwijking ook interpreteren als een ziekte die in de medische wereld als 'hysterieform' wordt gekarakteriseerd, en veel bij vrouwen voorkomt: een voorgewende hysterie, met precies dezelfde symptomen, die erop gericht is van de omgeving (de echtgenoot, de kinderen) enige aandacht en belangstelling te verkrijgen. Ten tweede worden ook de symptomen van de ziekte erg rudimentair getekend: plotselinge uitbarstingen van verdriet en ondraaglijke hoofdpijn. Een erg spijtige omstandigheid als men er rekening mee houdt dat tot de personages een beroemde psychiater behoort, die Buysse echt functioneel had kunnen integreren door hem een nauwkeurige beschrijving van het ziektebeeld te laten

geven, hem a.h.w. een diagnose te laten stellen. Buysse heeft zich dus blijkbaar niet de moeite getroost om zich (naar het voorbeeld van Zola) ernstig te documenteren. De psychiater maakt daarentegen een nogal dilettantische indruk en hij doet nergens de kwalificatie ‘célèbre’ (p. 129) eer aan. We kunnen hier ook nog refereren aan het laatste deel van de *Rougon-Macquart*-cyclus, waarin Zola dr. Pascal uitgebreid aan het woord laat om ten behoeve van de niet-deskundige lezer het medische nog eens te verduidelijken. In *Henri Léautour* ontbreekt een dergelijke ‘verklaring’.

Naast het onmiskenbaar naturalistisch gegeven van de waanzin en de nervositeit, komen in *Henri Léautour* nog andere typisch naturalistische gegevens aan bod. Heel duidelijk is in die kontekst bijvoorbeeld het ontzuuchteringsproces dat Léautour doormaakt. Bij het begin van het stuk heeft hij er alles voor over om zijn geliefde Laurianne te laten genezen. Romantisch, naïef gaat hij in op het voorstel van dr. Renier om zich op te offeren om Laurianne's gezondheidstoestand niet nóg te verergeren, hoezeer Barran ook tracht Léautour van het fatale van zijn beslissing te overtuigen.

Pour l'amour de Dieu, Henri, sois le plus fort et sauve cette malheureuse d'elle-même! (p. 143).

Barrans uitlatingen veranderen echter weinig aan de zaak: Léautour is vastbesloten haar, terwille van haar mentale genezing, te laten gaan want: ‘C'est elle qui souffre le plus ici!’ (p. 143). Geleidelijk wordt Léautour zich bewust van zijn kapitale vergissing. Heel even nog tracht hij zichzelf te sussen als hij Barran antwoordt: ‘Tu avais en toi la force de réagir; moi, je ne l'ai pas’ (p. 147).

Léautour, die nu doorziet dat zijn liefde voor Laurianne, zijn hoop op genezing hem op het verkeerde spoor hebben gebracht, begint te drinken. De liefde voor zijn vrouw die hem tot hiertoe had rechtgehouden, komt op het achterplan en wordt vervangen door de drank: ‘On peut aussi se consoler à boire.’

Donne-moi encore un verre' (p. 155) stelt Léautour cynisch. Wat later wordt de drank als middel om zijn zorgen te vergeten gecomplementeerd door een vrouw, met name Rosine, die op 'verzoek van Barran Léautour wat afleiding brengt. Zonder resultaat overigens (p. 159), want in plaats van hem Laurianne te doen vergeten, flakkert zijn liefde voor zijn ex-vrouw weer heel hoog op. Juist deze omstandigheid, de opgelaaide, weliswaar naïefsentimentele, maar toch oprechte liefde voor Laurianne, verleent aan de ontzuivering een extra dramatische dimensie: 'Non! Je suis la femme d'un autre!' (p. 163). Op dit ogenblik gaan Léautours ogen open en beseft hij ten volle dat hij zijn Laurianne voorgoed kwijt is, en dat de nuchtere Barran het steeds bij het rechte eind heeft gehad. Belangrijk in dit ogenblik is dat Léautour het slachtoffer is geworden van zijn naïviteit, van zijn goedheid en medelijden. Terecht zegt Renier dan ook:

Eh bien, ce n'est pas juste. Je conçois qu'elle renonce à reprendre la vie avec lui; on sent que ça n'est plus possible; mais, après l'immense sacrifice qu'il a fait pour elle, elle aurait au moins du le recevoir, et, à son tour, faire tout ce qu'elle pouvait pour le consoler et le réconforter (p. 160).

Waarop Barran voortgaat:

Mais, voyez-vous, notre pauvre ami s'est lui-même puni d'avance. Il a naïvement donné son trésor à un autre, puis, quand il s'est trouvé dans la misère, il a non moins naïvement pensé qu'il lui suffirait d'aller le réclamer pour le ravoir. (...) Quand on se laisse si outrageusement duper il faut pourtant se dire qu'on n'est pas armé pour le rude combat de la vie (p. 160).

Léautour is, mede door zijn naïviteit, de verliezer in het gevecht met het fatum, waarvan de rol in heel het stuk wordt beklemtoond door Buysse. Enkele voorbeelden:

- moi je sentais notre bonheur se perdre, notre vie se briser, et j'étais impuissant devant le désastre, inerte comme sous l'accablement *d'une force malfaisante et fatale* (p. 128).

- j'ai eu comme un pressentiment *d'immense malheur, auquel nulle force, nulle volonté ne pourrait me soustraire*. J'eus peur, je tremblai, sans aucune raison que *ce fatal pressentiment* (p. 129).
- elle-même courut à lui, ostensiblement, *d'un élan irrésistible*, dans le spasme douloureux de son détraquement (p. 129).
- comme sous *l'empoigne d'un tyrannique cauchemar* (p. 129).
- Eh bien, tout ce qui se fait à l'encontre de ce principe essentiel de la vie, est mauvais et funeste, et retombe *fatalément* sur celui qui est assez faible ou assez lâche pour ne pas le comprendre (p. 130).
- Pars, Alfred, je te suis, je *dois* te suivre (p. 142).
- Je veux,... *je dois... partir... Adieu!* (p. 143).
- J'étais absolument convaincu de l'inévitable issue *fatale* (p. 160).

Het aandeel van het noodlot wordt overigens nog eens extra beklemtoond door de opzichtig-symbolische naam 'Alfred Destin'. Hij is inderdaad de man door wie het noodlot zich in concrete handelingen voltrekt. Het doen en denken van Léautour worden dus in hoge mate gedetermineerd door de ziekte en het vertrek van zijn vrouw (met Destin) maar in een niet onbelangrijke mate ook door zijn eigen naïef, romantisch-sentimenteel temperament.

Resumerend kan dus worden gesteld dat Buysse met *Henri Léautour. Drame en trois actes* een toneelstuk heeft gecreëerd dat zeker niet tot zijn betere werken kan worden gerekend. De hoogdravende retoriek en de opgeschroefde pathetiek maken het stuk onopvoerbaar voor een modern publiek (ook al zou het voltooid zijn geweest), mede door de onnoemelijk vele (storende) herhalingen in de dialogen, waaruit nog maar eens blijkt hoe moeilijk en ongeïnspireerd Buysse het stuk heeft geredigeerd.

Hoewel Buysse hier een typisch naturalistisch thema als uitgangspunt heeft gekozen, gekoppeld aan de al even naturalistische ingrediënten als fatalisme en determinisme, is hij er (nog) niet in geslaagd het peil van *Driekoningenavond* of *Het gezin Van Paemel* te bereiken. Met name het psychologisch onderzoek van Buysse naar de ware toedracht en gevolgen van de geestelijke ziekte zijn volledig in een mist van melodramatiek opgegaan,

waardoor het stuk in de sfeer kan worden gesitueerd van wat Van Vreckem ‘de hyperromantische tetralogie’ van Buysse heeft genoemd. Met dit alles strekt het Buysse dan ook tot eer dat hij zélf heeft ingezien hoe weinig opportuun het zou geweest zijn om met een dergelijke stuk (in bedenkelijk Frans) een doorbraak op de Frans-Belgische Scène te willen forceren.

Henri LéAutour
door Cyriel Buysse^(*)

Acte I

Le cabinet de travail de Henri Léautour. Dans le fond une porte. Fenêtres latérales. A droite le bureau. Dans l'angle latéral, derrière le bureau, une seconde porte. A gauche une table, un bahut; ci et là quelques fauteuils et chaises.

Scène I

Léautour, Prosper.

Au lever du rideau, Léautour, l'air agité, est occupé à écrire à son bureau. Il examine des papiers, cachète des enveloppes. Regarde l'heure à sa montre. Sonne fiévreusement.

Prosper, entrant par la porte du fond.

Monsieur?

Léautour.

Vous êtes sur que monsieur Barran ne s'est pas présenté pendant mon absence?

Prosper.

Absolument, monsieur.

Léautour.

Et Vladimir?

Prosper.

Non plus, monsieur.

(*) De tekst is afgedrukt naar het nethandschrift, bewaard in het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven te Antwerpen. Met dank aan de heer R. Rennenberg, adjunct-conservator, die ons zijn toestemming tot publikatie verleende. In de tekst werden geen wijzigingen aangebracht: spelfouten en verschrijvingen zijn ongecorrigeerd overgenomen.

Léautour.

Eh bien, téléphonez encore. Dites à la Banque qu'on m'envoie Vladimir, immédiatement.

Prosper.

Bien, monsieur.

Léautour.

Et, aussitôt que monsieur Barran se présente vous le ferez monter.

Prosper.

Oui, monsieur. *(Il sort. Léautour recommence fièvreusement à écrire).*

Prosper, (rentrant).

Monsieur Barran est là, monsieur.

Léautour, (se levant en sursaut).

Ha! enfin! Faites entrer.

Scène II

Léautour, Barran.

Barran.

Me voici. Sitôt que j'eus reçu ton télégramme, je suis parti, j'ai tout abandonné pour accourir ici. Où est Laurianne? Suis-je encore à temps pour enrayer la folie, pour empêcher le crime que vous vouliez commettre? Ou n'est-ce qu'une plaisanterie sinistre?

Léautour.

Ah! mon Dieu! une plaisanterie! Tu es encore à temps pour la voir, oui, mais non pour empêcher de s'accomplir ce que tu appelles un crime.

Barran, véhément.

Mais je te jure que je l'empêcherai, cré nom! à moins que vous ne soyez devenus fous à lier, tous les deux.

Léautour, accablé.

Je suis à bout, mon cher, à bout. Elle part, elle est sur le point de partir, et lui même tout à l'heure la vient chercher.

Barran, (stupéfait).

Lui?... qui, lui?

Léautour.

Mais lui-même, Destin.

Barran,

surexcité.

Comment!... il vient la prendre, ici, dans ta maison!... et tu...

Léautour.

Pour l'amour de Dieu, Alfred, ne t'exalte pas, écoute-moi, laisse-moi parler...

Barran.

Ainsi, c'est donc vrai! Tu as donc vraiment fait ce que tu m'as écrit! Elle part, avec l'autre, et de ton consentement! Ce n'est donc pas une farce macabre? Tu es donc devenu fou, fou à lier, comme elle est devenue folle?

Léautour.

Je t'en supplie encore, sois calme, écoute moi avec calme. Je suis trop malheureux, trop désespéré. Aide-moi, j'ai besoin de toi. Je suis faible comme un enfant, je pleure comme un enfant; mais ne dis donc pas que je suis fou, ne perdons pas notre temps en ces paroles exagérées et inutiles.

Barran.

Eh bien, Henri, un mot, et franc, n'est-ce pas? As tu peut-être envie de te débarrasser de ta femme?

Léautour.

Moi!... Oh! mon Dieu! mon Dieu! mon Dieu!

Barran.

Non?... eh bien alors, tu es fou.

Léautour.

Mais, voyons, Alfred, je t'en supplie...

Barran,

faisant mine de partir.

Non,... je ne t'écoute plus, il m'est impossible de raisonner avec des détraqués. Cela m'indigne, cela me dégoûte, cela m'exaspère!

Léautour;

s'efforçant de le retenir.

Mais, enfin, tu ne m'abandonneras pas dans cette situation abominable, tu m'écouteras, tu me comprendras, tu m'aideras. N'ai-je pas fait tout ce que j'ai pu pour toi, quand tu étais dans une situation analogue?

Barran.

N'en parle plus. Ne souffle plus un mot du passé exécrationnel. Il est mort, et morte pour moi est celle qui m'a trompée.

Léautour.

Eh bien, écoute, sois calme et raisonnable. Tu vois bien que je le suis aussi, moi, malgré l'effondrement de toute ma vie. Assieds-toi, laisse-moi parler sans te mettre en colère, et tâche, avec moi, de juger calmement et sagement l'horrible situation.

Barran,

s'assied. D'un ton froid.

Soit, je t'écoute.

Léautour,

s'assied également.

Tu sais comme notre vie fut idéalement heureuse. Tu l'as vue, notre pauvre vie maintenant brisée, tu l'as senti, notre parfait, exubérant bonheur. Il rayonnait, il palpait autour de nous. Ces six années de mariage ont été le paradis sur la terre, et, jusqu'à la fin de mes jours, je resterai reconnaissant à celle qui sût me rendre si parfaitement heureux. La seule ombre à notre bonheur, si je puis l'appeler ainsi, était que nous n'avions pas d'enfants. Mais, nous nous étions consolés de ce grand regret, nous n'escomptions plus ce bonheur, nous n'y pensions plus, nous vivions l'un pour l'autre, heureux! oh, si parfaitement heureux!

Helas! C'était trop beau, cela ne pouvait durer. Te souviens-tu d'un soir, il y a environ un an et demi, où, sans raison aucune, Laurianne se montra brusquement irascible et étrange, injuste envers moi, désagréable envers nos invités? Te souviens-tu qu'à un moment donné elle éclata en larmes et quitta le salon, se plaignant d'un mal de tête insupportable? Eh bien, cette Scène si inattendue et si bizarre, à laquelle personne ne comprit rien, était le premier symptôme apparent d'un mal qui, depuis, n'a fait que s'aggraver. C'était, oh! mon dieu! le premier coup d'empreinte en son cerveau du mal héréditaire de sa famille, le premier geste hagar de la folie. *(Une pause.)* Je serai bref. Tu voyageas, tu nous perdis de vue. Tu fus trop malheureux toi même pour t'occuper de nous. Mais moi je voyais le mal terrible empirer chaque jour; moi je sentais notre bonheur se perdre, notre vie se briser, et j'étais impuissant devant le désastre, inerte comme sous l'accablement d'une force malfaisante et fatale. - Ce fût à ce moment funeste que Lui, l'Autre, apparût, traversa notre vie... Je ne suis pas superstitieux, et je ne me suis jamais tourmenté pour des chimères, mais, dès que je l'ai vu, cet homme, cet ami, - car, c'en est un, et c'est

un noble coeur, - (*Mouvement indigné de Barran.*) j'ai eu comme un pressentiment d'immense malheur, auquel nulle force, nulle volonté ne pourrait me soustraire. J'eus peur, je tremblai, sans aucune autre raison que ce fatal pressentiment. D'instinct je sentais Laurianne sans contrôle sur elle-même, accessible aux impressions les plus déroutantes et les plus néfastes; d'instinct, sans que rien encore fût arrivé, j'allais le supplier de ne plus venir... C'était déjà trop tard. L'amour de Laurianne pour lui, eut la puissance soudaine d'un coup de foudre. Elle ne pût s'en cacher; elle-même courut à lui, ostensiblement, d'un élan irrésistible, dans le spasme douloureux de son détraquement. J'ai tout vu, depuis le premier commencement, tout s'est manifesté au grand jour, nulle comédie infâme n'a été jouée, et lui, je le répète, est exempt de tout blâme et je continue à lui tendre la main. (*Nouveau mouvement de Barran.*) Non, crois moi, c'est ainsi. Malgré lui il subit le charme de Laurianne et en souffrit autant qu'elle, autant que moi. Elle lui dit, en ma présence, oui, en ma présence, qu'elle avait enfin rencontré en lui l'âme soeur que, toute sa vie, elle avait inutilement cherchée, et il fut envoûté, conquis, meurtri, inerte sous l'hallucination de ces paroles, comme sous l'empoigne d'un tyrannique cauchemar. (*Une pause.*) Moi, j'entamai la lutte épouvantable. Je raisonnai, je résistai, je suppliai, je me fachai. Je ne réussis qu'à aggraver les pires tourments de Laurianne. J'appelai le docteur Renier, l'aliéniste célèbre, l'ami de la maison. Il déclara ma pauvre chère Laurianne perdue, rongée du mal héréditaire de sa famille. Lui-même me suggéra, comme dernier et faible espoir de guérison, le sacrifice suprême: la séparation volontaire, l'acquiescement à l'idée-fixe de notre pauvre malade. Et c'est à quoi, après quelques luttes affreuses, mon dieu! j'ai consenti. C'est par amour pour elle, dans le suprême espoir de la sauver, que je renonce à elle, dans le sacrifice complet de l'unique bonheur de toute ma vie. Voilà ce que j'ai fait. Dis moi: ai-je bien ou ai-je mal agi?

Barran,

d'un ton froid et calme.

Une question, mon cher Henri, une seule question. Qu'est-ce qui doit, selon toi, prépondérer dans la vie: la volonté des fous, ou la volonté des gens sensés.

Léautour.

Tu généralises, et ici nous sommes devant un cas tellement exceptionnel.

Barran.

Pas du tout; il n'y a aucune exception à cette règle. L'axiome demeure entier et absolu. Réponds-moi: qu'est-ce qui doit prépondérer dans la vie: la volonté des fous ou celle des gens sensés?

Léautour.

En général la volonté des esprits sains, évidemment, mais...

Barran.

Pardon, je n'admets pas de mais. La volonté des gens sensés *doit* donc prédominer sur celle des fous. La vie, encore que ça n'en a pas toujours l'air, est pourtant l'oeuvre des esprits sains et non des aliénés, de même qu'elle est l'oeuvre des êtres bien portants et non des malades, de même qu'elle est l'oeuvre des forts, et non des faibles. Eh bien, tout ce qui se fait à l'encontre de ce principe essentiel de la vie, est mauvais et funeste, et retombe fatalement sur celui qui est assez faible ou assez lâche pour ne pas le comprendre.

Léautour.

Mais qu'aurais-je donc du faire?

Barran.

Résister, lutter jusqu'au bout. Ne pas laisser s'accomplir le triomphe abominable de la folie sur la raison.

Léautour.

J'ai lutté une année entière dans les plus atroces tourments, et je n'ai obtenu d'autre résultat que d'aggraver jusqu'au supplice le mal de ma pauvre Laurianne.

Barran.

Tu aurais du lutter, non pas un an, mais toute ta vie, jusqu'à ton dernier souffle. Le principe sacré de la saine existence, le droit immuable de la raison sur la folie eût du être le phare éternel de ta vie, éclairant tous tes actes, rayonnant sur toutes tes décisions.

Léautour.

Tu l'as fait, tu as agi comme tu dis, et qu'as-tu obtenu? Devant ta résistance opiniâtre, ta femme, qui était pourtant moins détraquée que ma pauvre Laurianne, s'est enfuie avec celui auquel elle avait décidé d'unir sa vie.

Barran.

Oui, elle s'est enfuie, et je n'ai rien obtenu avec mon opposition inébranlable, mais j'ai du moins la grande consolation d'avoir fait tout ce qui était en mon pouvoir pour enrayer le malheur, la grande consolation d'avoir, jusqu'au dernier moment, défendu de toutes mes forces ce que je savais être la Raison contre ce que je savais être l'Aberration mentale. Je suis devenu..

Léautour,

l'interrompant.

L'amour, la pitié, la reconnaissance ont triomphé de ma raison...

Barran,

excité.

Tais-toi, ne m'interromps pas, à mon tour je veux parler. Je suis devenu dur, et sec, et cynique après ce coup, c'est vrai. J'ai perdu jusqu'aux dernières illusions sur tout ce qu'on est convenu d'appeler le Beau, le Grand, le Bon, le Juste, le Noble; mais j'ai au moins sauvé la dignité de ma raison, la santé de mon cerveau; et, ce bien suprême qui me reste, je l'emploie à combattre l'erreur, le mensonge, la folie partout où je les rencontre. Je fais ainsi le bien à ma manière, et je suis venu tout exprès de si loin pour te sauver, si c'est encore possible. Soyons donc brefs et clairs, soyons sensés. Examinons sèchement et durement la situation, sans nous laisser troubler par une fausse et vaine pitié. Écoutons la raison, rien que la saine Raison.

Léautour.

J'ai tout pesé, tout raisonné, je suis à bout.

Barran.

Mets-toi, dans toute sa crue réalité, la situation, comme un tableau, comme un morceau de sculpture devant les yeux. C'est ainsi que je la vois; c'est ainsi seulement que je veux la voir, débarrassée de tous ses artifices, de tout mensonge, de toute fausse sensiblerie. Je vois des tableaux, je vois des groupes devant mes yeux. Je vois cette femme, jeune et belle, cette femme que tu adores et pour laquelle tu souffres le martyre, je te la vois donner par volontaire faiblesse à un rival.

Léautour.

Je t'en supplie, ne me martyrise pas davantage.

Barran.

Si, si; je serai impitoyable, pour que tes yeux obscurcis se dessillent, pour que tu comprennes enfin l'abomination de ce que tu vas laisser commettre. Je te retournerai sur le gril, je t'enfoncerai le fer brûlant dans les entrailles, pour en extirper le mal qui te dévore. Et, d'abord, dis moi comment tu as vécu ces derniers temps avec ta femme?

Léautour.

Elle souffre autant et plus que moi; elle m'aime plus que jamais, elle est désespérée de me quitter, mais elle doit, une force fatale, supérieure, à laquelle rien ne résiste...

Barran,

l'interrompant.

Ce n'est pas la description de sa folie que je te demande. Je te demande comment tu as vécu avec elle ces derniers temps. Je te demande, en d'autres mots, si tu l'as encore comme femme.

Léautour.

Oh! si tu savais, elle est si bonne! elle souffre tant! Elle a si immensément pitié de moi.

Barran. (s'impatientant.)

Oui ou non, l'as-tu encore comme femme, te dis-je?

Léautour.

Oui,... quelque fois. Souvent ce sont des crises terribles. Elle ne veut plus, elle ne peut plus. Puis sa pitié domine tout et elle se sacrifie.

Barran.

L'as-tu eue aujourd'hui?

Léautour.

Alfred, je t'en supplie...

Barran.

Tu l'as donc eue. Tu l'auras eue jusqu'au dernier moment, et ce soir elle sera à un autre. Tu l'as embrassée ce matin dans le vertige d'une passion suprême, et tantôt, de tes propres mains, tu la livreras à celui qui la possédera ce soir. Voilà la situation, dans toute sa simple vérité, dans toute sa simple crûdité. C'est beau, n'est-ce pas? C'est d'une morale supérieure?

Léautour,

découragé.

Tu ne peux pas me comprendre; ton coeur s'est desseché, j'ai eu tort de m'adresser à toi.

Barran.

C'est à moi, justement, qu'il fallait t'adresser, et c'est ce que tu as fort bien compris. Tu l'as senti d'instinct dans ta faiblesse et c'est pourquoi tu m'as appelé. Là où ta raison semblait tu as invoqué la mienne, comme celui qui se noie invoque la bouée de salut. Eh bien, laisse-moi te dire ceci: après l'amour de la femme qu'on aime, ce qu'on peut perdre de plus précieux, c'est son estime.

Léautour.

Je sais bien que je ne perdrai jamais l'estime de ma pauvre Laurianne, si elle peut seulement recouvrer la raison.

Barran.

Il est possible que tu ne la perdes pas, quoique je pense le contraire; mais, en tout cas, tu auras mérité de la perdre. Et, il y a plus: tu mériteras son mépris.

Léautour.

Son mépris?

Barran.

Son mépris. Tu fais l'immense sacrifice dans le vague espoir de la guérir, n'est-ce pas? Renier t'a dit que là était encore une vague et dernière lueur de salut. Soit. A présent Laurianne est trop détraquée pour se rendre compte de l'abomination d'un tel sacrifice; mais, admettons un moment, - ce qui est peu probable -, que ton sacrifice insensé lui rende la raison, et qu'elle puisse t'aimer de nouveau avec tout son grand amour de jadis. Que devra-t-elle penser de l'homme qui, pour la sauver, l'a donnée à un autre, en détruisant à tout jamais le respect qu'elle peut avoir d'elle-même? N'aurait-elle pas le droit de te mépriser, de te traiter de lâche? Te pardonnerait-elle jamais d'avoir sacrifié son honneur, d'avoir, disons le mot, prostitué son corps pour la guérir? N'aurait-elle pas le droit de dire que toi, homme sain et raisonnable, eusses du combattre en elle la folie au lieu de la favoriser? (*Entre le docteur Renier, par la porte du fond.*)

Scène III

Les Mêmes, Renier.

Léautour.

Je n'en peux plus, je ne sais plus penser, je me sens moi-même devenir fou. Demande à Renier; il te répondra.

Barran.

Bonjour, docteur.

Renier.

Tiens, vous voilà de retour?

Barran.

Oui. Aussitôt que j'ai reçu le télégramme de ce malheureux (*il montre Léautour*) j'ai bouclé mes malles et je suis accouru. Je suis bouleversé de tout ce que j'ai appris. Ils sont donc tous devenus fous, docteur?

Renier.

Ils souffrent, mon cher. Ayez pitié d'eux.

Pendant que Barran et Renier parlent, Léautour demeure silencieux et affaissé, dans une attitude de profond accablement.

Barran.

Mais, docteur, il y a tout de même une chose qui me révolte, pardonnez moi de m'exprimer si librement: c'est l'acquiescement que donne notre malheureux ami à l'acte de folie que veut commettre sa femme.

Renier.

Mais que voulez-vous qu'il fasse? Que feriez-vous dans son cas?

Barran.

M'y opposer, parbleu! de toutes mes forces. Lutter jusqu'à l'extrémité dernière. Ne jamais tolérer que la folie triomphe de la raison.

Renier.

Elle s'enfuirait, comme s'est enfuie la vôtre, voilà tout. Le résultat serait le même avec cette différence qu'il y aurait scandale public et que Léautour aurait prolongé et aggravé inutilement les tortures de la malheureuse.

Léautour.

Voilà ce qu'il ne veut pas comprendre, docteur. Il ne sait pas ce que nous avons tous deux lutté, souffert.

Renier, à Barran.

Croyez-vous donc que j'aie donné à la légère ce triste conseil de ne pas s'opposer plus longtemps à l'acte de folie de cette infortunée? Pensez-vous que je l'eusse donné si j'avais seulement entrevu l'ombre d'un espoir de la sauver d'autre manière? Ceci est un des plus tristes drames que j'aie rencontrés dans ma longue carrière pourtant si remplie. J'ai passé des nuits blanches à me creuser la tête pour les sauver. Je me suis mis dans leur peau, pour ainsi dire. J'ai suggéré en ma propre conscience, en mon être le plus intime la lutte et la souffrance de l'un et de l'autre. J'ai défendu comme vous les droits de la Raison et j'ai pleuré comme lui (*montre Léautour*) sous les appels de la Pitié. Les deux éléments opposés se sont battus en moi avec une violence impitoyable, et c'est la Pitié, qui, finalement a triomphé. Non la folie, comme vous le dites superficiellement, mais la pitié, la grande commisération pour la souffrance humaine, plus forte que la Raison. J'ai demandé pitié pour elle, parceque, des deux, elle était la plus faible et la plus malheureuse. J'ai dit à notre pauvre ami que

je la considérais comme perdue, et, au nom de l'humanité souffrante, je lui ai conseillé d'adoucir, par le sacrifice volontaire du peu de bonheur qu'elle pouvait lui donner encore, l'affreux martyre de celle qui l'a tant aimé, et qui n'aurait pas de joie plus grande que de le rendre heureux encore, si cela lui était seulement possible. Il a eu la grandeur d'âme d'y consentir. Il s'est laissé accuser d'un adultère qu'il n'a pas commis, pour rendre le divorce immédiat possible. Il a bien et noblement agi.

Barran, violent.

Il a agi comme un être faible et sans valeur. Il a sapé dans sa propre vie les bases mêmes de toute existence réelle et saine. Comment donc! voilà une belle, et noble, et utile existence volontairement détruite, et vous trouvez ça beau? Voilà un homme intelligent et bien portant qui se suicide, et vous applaudissez? Mais, si c'est là votre idéal, docteur, allons donc, nous, les gens sains et probes, prendre dans les hôpitaux, dans les asiles d'aliénés et dans les prisons la place des malades, des fous et des malfaiteurs, qui viendront occuper la nôtre. Mais oui, place aux dégénérés, aux détraqués! Mettons des idiots à la tête du gouvernement, installons des assassins dans les chaises de justice, remplissons nos maisons de scrofuleux et de phtisiques!

Renier.

Mon cher ami, vous êtes trop jeune et trop violent. Vous généralisez aveuglement, là où il faudrait surtout discerner, scinder, individualiser. Ne sortons pas du cas spécial qui nous occupe, n'est-ce pas? il est déjà assez compliqué et terrible. Tenez, examinons ensemble les deux faces de ce drame lamentable. Les voici succinctement, dans toute leur éloquente concision. Première alternative: Léautour agit comme il va faire, et voici le résultat probable: Laurianne part avec Destin. Elle l'épouse. Elle en ressent un apaisement, une amélioration momentanée. Puis, au bout d'un temps plus ou moins long, le mal impitoyable la reprend et elle finit par y sombrer. Vous voyez que je parle librement, en toute franchise, de ce que je considère comme très probable. Je ne puis laisser à notre ami, quoiqu'il fasse, que le plus vague et le plus aléatoire espoir de guérison. Je me place avant tout, et en connaissance de cause, au point de vue de la pitié et de la bonté humaines.

Léautour.

Oh! si mon sacrifice pouvait du moins la sauver.

Renier, à Léautour.

Comptez y peu, très peu. (*Léautour soupire, à Barran.*) Je continue. Seconde alternative. Léautour s'oppose, de violentes Scènes ont lieu. Le mal s'aggrave rapidement, la pauvre créature subit le plus affreux martyre. Elle en arrive bientôt à commettre un acte extrême: elle s'enfuit, ou se suicide, ou devient folle-furieuse, irrémédiablement. Eh bien, dites-moi, laquelle des deux alternatives trouvez-vous la plus humaine et la plus raisonnable?

Barran.

A mon tour, docteur, et avant de vous répondre, permettez que je vous pose une question?

Renier.

Faites.

Barran.

Etes-vous sur, absolument sur que Laurianne ne guérira jamais si Léautour s'oppose à l'acte qu'elle veut commettre?

Renier.

Nous ne sommes jamais absolument surs de rien; la nature a des retours imprévus qui déroutent la science. Mais ce que j'avance est absolument probable.

Barran.

Eh bien, moi, à la place de Léautour, et dans un cas aussi terrible, je résisterais jusqu'à l'extrémité dernière devant la toute petite possibilité de salut que laisse entrevoir votre diagnostic.

Renier.

Vous auriez 999 chances sur 1000 d'être inutilement le bourreau.

Barran.

J'aurais au moins la consolation suprême d'avoir lutté jusqu'au bout au nom de la saine raison pour le bonheur de tous. Mais, je n'ai posé que la moitié de ma question. Vous disiez tout à l'heure qu'il ne restait à Léautour que l'espoir le plus vague et le plus aléatoire de guérison, même s'il consentait au coup de folie de sa femme. Y a-t-il pourtant possibilité de guérison dans ce cas?

Renier.

Oui, je crois qu'il y en a.

Barran.

Bien. Supposons donc un instant Laurianne guérie, complètement guérie, et, dans sa guérison, ayant retrouvé son amour pour Léautour. Je disais tout à l'heure à Henri, que, dans ce cas, elle le mépriserait peut-être, pour avoir prostitué son corps afin de sauver sa raison. Mais, supposons un instant le contraire. Supposons même l'amour de Laurianne grandi de toute la tendresse et de tout le dévouement admiratif que pourrait inspirer en elle l'abnégation de son mari. Que doit-il se passer alors? Doit-elle divorcer, pour la seconde fois, de son second mari, qui, aussi bien que Léautour, aura contribué à sa guérison, ou doit-elle rester près de lui, laissant dans l'isolement et le malheur celui qui, le premier, s'est sacrifié pour elle?

Léautour. (se couvrant le visage de ses mains)

Mon Dieu! mon Dieu! ne me martyrisez pas ainsi! Ne me faites plus douter à l'heure où je croyais avoir trouvé la route à suivre!

Barran, à Léautour.

Non, non, tu m'entendras jusqu'au bout, avant de laisser s'accomplir cet acte irréparable. Et, à ton tour, je te demande, que ferais-tu de Laurianne guérie? La reprendrais-tu salie, souillée, déshonorée? L'accueillerais-tu, sortant des bras de ton rival, comme ton rival l'acceptera tantôt, sortant de tes bras? Peux-tu me dire si...

Léautour,

debout, l'interrompant, d'une voix sauvage.

Tais-toi, malheureux! Tu m'assassines!

Barran,

exalté.

Tu le mérites! Et quand bien même tu aurais raison comme tu as tort, tu le mériterais encore, parce qu'il y a de ces choses que l'on n'a pas besoin de raisonner. On ne *donne* pas la femme qu'on aime à un autre, jamais, m'entends-tu? jamais, fût-ce même pour la sauver de la guillotine, pas plus qu'on ne se coupe un bras pour l'attacher au moignon du manchot qui mendie dans la rue, pas plus qu'on ne jette les clefs de son coffre-fort au cambrioleur qui s'introduit chez vous avec effraction. Il n'y a que les souteneurs...

Léautour,

se précipite sur Barran. Renier le retient.

Tais-toi, misérable! Je te défends d'ajouter un mot! (*Dehors on entend un roulement de voiture. L'air égaré.*) Ecoutez! Voilà! la voiture! elle s'arrête! C'est Destin qui vient la prendre. (*Exclamation violente de Barran.*) Tais-toi! te dis-je! Le sort en est jeté! Elle part! (*Il sonne violemment. Prosper paraît.*)

Scène IV

Les Mêmes, Prosper, plus tard Destin.

Léautour, à Prosper.

Est-ce que Vladimir est enfin arrivé?

Prosper.

Oui, monsieur, je venais justement vous dire qu'il vient d'arriver, en même temps que monsieur Destin.

Léautour.

C'est bien; dites lui d'attendre un moment et priez monsieur Destin de monter.

(Prosper s'incline et sort.)

Barran. (à Léautour.)

Mon pauvre ami, j'ai bien pitié de toi, et j'ai bien peur pour toi. Oui, j'ai peur que tu seras cruellement puni de ta coupable faiblesse.

Renier, à Barran.

Laissez-le en paix, maintenant. Ne l'accablez pas dans son malheur. *Léautour pousse un sanglot et se raidit.*

Prosper,

ouvrant la porte du fond.

Monsieur Destin. *(Entre Destin, saluant. Barran ne lui rend pas le salut.)*

Léautour,

avec effort, à Destin.

Asseyez-vous; nous venons d'avoir une discussion terrible, mais plus rien ne peut changer, n'est-ce pas? Barran me traite comme un fou, mais Renier me donne raison. Que dois-je faire, oh! mon Dieu! pour la sauver?

Destin.

Je m'efface, et je vous appartiens. Faites de moi ce que vous voudrez, je suis prêt à tous les sacrifices. Je suis prêt à partir, ou seul, ou avec elle. Je veux tuer en moi l'amour pour Laurianne si ce sacrifice peut la sauver; je veux partir avec elle, si c'est là le salut. Je n'existe plus pour moi-même; je n'ai plus le droit d'exister devant une aussi accablante tragédie.

Barran. (avec une ironie mordante.)

Quel noble caractère!

Destin.

Vous dites, monsieur?

Barran,

haineux.

Je dis, monsieur, quel noble caractère!

Destin.

Il me semble, monsieur, que cette affaire ne vous concerne pas directement, et que nous pouvons nous passer de vos appréciations.

Barran,

violent.

Monsieur, j'ai été appelé ici par mon ami Léautour. Il m'a conté au long cette triste affaire en me suppliant de l'aider de mes conseils. Je ne me gênerai donc pas pour dire ce que j'en pense, notamment en ce qui concerne votre rôle, qui est celui d'un misérable et d'un lâche!

Destin,

s'avance menaçant.

Monsieur, vous me rendrez raison...

Renier et

Léautour, ensemble.

De grâce, messieurs, pas de querelle en ce moment.

Barran, criant à Destin.

Je vous méprise!

Destin.

Vous êtes un malotru!

Léautour.

Silence! pour l'amour de Dieu! Je l'entends! Elle vient!

La porte à droite s'ouvre et Laurianne entre avec agitation, pâle et les yeux rouges de larmes, vêtue d'une toilette de voyage sombre.

Scène V

Les Mêmes, Laurianne.

Laurianne, d'une voix heurtée.

Ne vous disputez pas! Ne m'achevez pas par vos disputes. Vous êtes trop nombreux ici! Votre violence me fait peur. Personne de vous ne peut m'aider. Personne! Personne! Il n'y a qu'Henri et Alfred! Les autres sont de trop, sont inutiles! Ils embrouillent tout! Moi je suis prête! Je vais où la fatalité me pousse, où je dois aller! (*Elle s'approche de Léautour, les bras tendus.*) Adieu, mon pauvre Henri; mon

pauvre, cher ami! mon pauvre, pauvre, pauvre ami! Nous n'avons plus rien à nous dire! (*Une violente crise de larmes la secoue.*)

*Léautour, éclatant en sanglots et
embrassant éperdûment Laurianne.*

Non, non, plus rien, plus rien. Adieu, Laurianne! Adieu! pauvre chérie! Adieu!
Adieu!

*La femme de chambre, également en costume de voyage sombre, et les yeux gonflés de larmes,
entre timidement par la porte de droite et se tient immobile à distance, deux valises en mains.*

Barran.

Henri?

Léautour,

se retournant.

Eh bien?

Barran.

Henri!... pour l'amour de Dieu n'agis pas comme un fou. Encore une fois je t'en
conjure: sauve-la d'elle-même; retiens-la, fût-ce de force!

*On frappe à la porte du fond.
Léautour, d'une voix altérée.*

Entrez.

Scène VI

Les Mêmes, Prosper.

Prosper.

Pardon, monsieur, c'est monsieur Vladimir qui demande s'il peut être reçu. Il est
pressé!

Léautour.

Ah! oui, c'est vrai! Dites lui qu'il entre. *Prosper sort.*

Léautour, à Laurianne.

Laurianne, c'est de l'argent pour toi que Vladimir apporte.

Laurianne,

lui baisant la main.

Oh! mon ami, mon pauvre ami, que tu es bon! que tu es noble! Et moi, oh! que je
suis coupable et malheureuse! Oh! mon Dieu! Oh! mon Dieu!

Léautour,

d'une voix étranglée.

Tais-toi. Tâche d'être calme.

On frappe à la porte. Entrez.

Scène VII

Les Mêmes, Prosper, Vladimir.

Prosper, ouvrant la porte.

Monsieur Vladimir.

Entre Vladimir, saluant profondément, à droite et à gauche.

Vladimir, à Léautour.

Voici la lettre de crédit, monsieur, plus deux mille francs, en billets de cent. Voudriez-vous me donner quittance?

Léautour,

agité.

Merci, merci bien, mon brave Vladimir.

Il va vers son bureau

. La quittance, n'est-ce pas? Nous disons, combien? Deux mille, n'est-ce pas?

Vladimir.

Oui, monsieur, deux mille francs.

Léautour.

Voici, Vladimir. *Il lui remet la quittance.*

Vladimir.

Merci, monsieur. Madame, messieurs. *(Il salue et sort.)*

Léautour.

Voici, Laurianne, deux mille francs en billets, et une lettre de crédit, valable dans toutes les grandes maisons de banque du monde entier, jusqu'à concurrence de vingt mille. Quand tu seras au bout tu m'écriras et je renouvelerai la lettre de crédit.

Laurianne.

Oh! que tu es bon, que tu es noble, et dire que je te quitte! que le malheur m'arrache de toi!

Léautour.

Ne le perds pas, cet argent, non plus que cette lettre, on en pourrait abuser.

Laurianne.

Mais que dois-je en faire, mon Dieu! Je vais sûrement la perdre; je ne sais plus ce que je fais.

Léautour, à Destin.

Prenez les, Destin, gardez cela pour elle.

Destin.

Comme vous voudrez, je m'en déclare responsable.

Barran.

Hum!...

Destin,

menaçant.

Vous dites, monsieur?

Barran,

hautain.

Rien, monsieur, je tousse.

Destin.

Je vous engage à soigner ce rhume, sinon il pourrait vous advenir...

Barran.

Quoi donc, monsieur?

Laurianne.

Taisez-vous, je vous défends de vous disputer en ce moment terrible et solennel. Je vous défends d'insinuer quoi que ce soit, Barran. (*Violente.*) Je vous méprise, parceque vous ne me comprenez pas, parceque vous ne comprenez personne de nous ici. Vous êtes un être inférieur, et eux, Destin, Henri, sont des héros.

Barran.

J'ai bien pitié de vous, madame.

Laurianne,

violemment agitée.

Je n'en ai pas besoin, de votre pitié; vous êtes trop loin de moi, vous êtes inexistant pour moi. (*à Destin.*) Pars, Alfred, je te suis, je dois te suivre. (*Destin sort, à Léautour.*) Et toi, toi, viens ici, ici, dans mes bras, sur mon coeur, pour le suprême baiser. (*Elle l'enlace.*)

Léautour,

sanglotant.

Laurianne! Laurianne!

Laurianne,

frémissante.

Tu me perds, tu me perds! A tout jamais tu me perds! Je suis malade! Je suis folle! folle! oh! mon Dieu, folle!... Je pars, et je te tue par mon départ! Je pars, car je suis folle! Ta vie est morte sans moi! Tu n'auras plus d'intérieur, plus de soins, plus de femme, plus rien, plus rien!

Léautour.

Pourvu que tu puisses guérir, chérie, le sacrifice me sera presque doux.

Laurianne,

de plus en plus exaltée.

Non, non, on ne guérit plus après un tel crime! On est maudite quand on a ça sur la conscience! Maudite! maudite! je suis maudite! Tue-moi, plutôt, tue-moi! *Elle tombe à genoux.* Je t'en supplie, tue-moi! *Elle tombe en syncope. Tous se précipitent vers elle.*

Renier.

Laissez, laissez, ce n'est rien.

Il lui fait respirer des sels

Barran.

Pour l'amour de Dieu, Henri, sois le plus fort et sauve cette malheureuse d'elle-même!

Léautour.

Que dois-je faire, mon Dieu! Que dois-je faire?

Renier.

Ce n'est rien, ce n'est rien. La voilà qui reprend ses sens.

Barran.

Tenez-la de force! Mettez-lui des chaînes, s'il le faut.

Laurianne,

d'une voix plaintive.

Ah!...

Léautour, avec effort.

Non, je ne puis, je ne puis! C'est elle qui souffre le plus ici! Pitié, pitié pour elle! Qu'elle décide de son propre sort,

à Laurianne

. Que veux-tu, ma pauvre Laurianne? Dis-moi ce que tu veux et nous t'obéirons. Veux-tu rester près de moi, ou veux-tu partir?

Laurianne,

d'une voix éteinte.

Je veux,... je dois... partir... Adieu!

Aidée par la femme de chambre, elle sort d'un pas machinal et trébuchant par la porte du fond.

Barran.

C'en est fait! Le crime est consommé!

Acte II

La salle à manger de Barran. Une porte dans le fond.

Scène I

Léautour, Barran.

Au lever du rideau Barran et Léautour sont assis en face l'un de l'autre, à table. Barran achève de croquer une noix. Léautour, tête baissée et immobile, semble plongé dans un état de douloureuse torpeur.

Barran.

Eh bien, voyons, Henri, réveille-toi maintenant.

Léautour.

Je ne dors pas.

Barran.

Non, mais ce que tu as une tête d'enterrement!

Léautour.

Je songe...

Barran.

Et tu m'avais promis de n'y plus songer, de n'en plus parler.

Léautour.

C'est vrai, mais que veux-tu? Cela revient malgré moi. J'en suis rempli; cela déborde...

Barran.

Oui; cela remonte naturellement chez toi au dessert, comme chez d'autres monte une plaisanterie ou une chanson. As-tu encore reçu des nouvelles?

Léautour.

Oui.

Barran.

Et?...

Léautour.

Elle va mieux.

Barran.

Ah!... de sorte que tu as lieu d'être satisfait?

Léautour.

Je puis au moins espérer que mon sacrifice n'aura pas été inutile.

Barran.

Eh bien, c'est une consolation,... que je ne t'envie pas.

Léautour.

Je le crois; elle n'est pas enviable.

Barran.

Quand se sont-ils mariés?

Léautour.

Il y a eu Jeudi passé huit jours.

Barran.

Et, maintenant, ils font leur voyage... de noces?

Léautour.

Oui,... ils voyagent...

Barran.

Après quoi ils iront s'établir à Bâle?

Léautour.

Oui, on lui a offert une place d'ingénieur.

Barran.

Et où sont-ils pour le moment? Puisque nous avons commencé à en parler, nous pouvons aussi bien continuer.

Léautour.

Ils sont à Naples.

Barran.

Oh! oh! dans les pays volcaniques. Et elle continue à t'écrire régulièrement? à te tenir au courant de sa nouvelle vie?

Léautour.

Elle m'écrit deux fois par semaine, régulièrement.

Barran.

Eh bien, moi, tu sais, ça me la coupe, comme on dit. Quand je me mets à penser à tout ça, quand je me dis que cette chose irréaliste, impossible et abominable est pourtant devenue une réalité, je me prends la tête à deux mains, de peur qu'elle ne s'esquive de mes épaules. Je ne suis pas bégueule, comme tu sais, mais, franchement, vous autres, avec votre épataut ménage à trois, vous mettez ma pudeur à une trop rude épreuve.

Léautour.

Le triste événement déroule logiquement ses conséquences.

Barran.

Justement, et c'est ce qui me renverse. Je me demande ce que peut bien écrire à son premier mari, qu'elle n'a pas cessé de respecter et d'aimer, une femme qui, dans un coup de folie exécutable, est devenue la chose d'un autre.

Léautour.

La chose!...

Barran.

La chose, la chose. La chose à lui, ton rival, comme elle a été ta chose à toi, malheureux. La chose qu'à son gré il caresse et manie; la chose docile, obéissante, la chose voluptueuse...

Léautour;

l'interrompant.

Tais-toi! tu me rends fou de rage et de douleur.

Barran.

Tu l'as ainsi voulu. Et, tu auras beau raisonner, ou, plutôt, déraisonner, cela seul existe et demeure par dessus tout le fatras de vos réciproques aberrations. Elle est sa chose, entends-tu? et toi qui la lui a bêtement cédée, tu n'as plus rien à y voir. Même le leurre stupide et repugnant de ces lettres, il peut te l'enlever demain sans que tu aies le droit de réclamer.

Léautour.

Il ne fera pas cela. C'est un grand et noble cœur, quoique tu en penses.

Barran.

Pour moi, c'est une grosse canaille, tout simplement, comme toi tu es une dupe inconcevable. Oh! tu ne sais pas comme tout ça me dégoûte et m'indigne. J'en tremble de révolte et de colère! *Il sonne.*

Scène II

Les Mêmes, Baptiste.

Baptiste.

Monsieur?

Barran.

Baptiste, apportez nous une carafe de champagne frappé.

Léautour.

Moi je ne prends plus rien.

Barran.

Moi j'en prends; allez, Baptiste (*Baptiste sort, à Léautour.*) Un cigare?

Léautour.

Non, merci.

Barran.

Plus de cigare, donc.

Il allume lui-même un cigare. Un silence, pendant lequel il tire quelques bouffées

. Plus de cigare, plus de champagne, plus de femme, plus rien qui ranime un peu la triste vie. Eh bien, mon cher, pour en parler maintenant plus calmement, puisque le mal irréparable est fait, tu as tort tout de même de ne pas chercher un peu de consolation. Crois-moi, fais-le. C'est un bon conseil d'ami que je te donne.

Léautour.

C'est possible; mais il y a de ces moments dans la vie où l'on n'est plus disposé à rien, où plus rien n'a de goût ni de saveur.

Baptiste reparait avec le plateau qu'il met sur la table. Il remplit deux verres, puis sort.

Barran.

A la tienne. *Il boit.* Mon cher, c'est une sorte de dépravation morale qu'il faut s'efforcer de combattre. L'excès de malheur blase comme l'excès de jouissance, et il faut réagir. L'état dans lequel tu vis est douloureux et anormal, mais tu en sortiras. Il est infailible que tu en sortes. Et, au fond, il est peut-être très heureux pour toi que tu n'aies plus cette femme si détraquée. Seulement, la catastrophe t'a rendu malade, et il s'agit d'activer la guérison pour moins souffrir. C'est à quoi, dans mon propre malheur, je me suis appliqué avec beaucoup de succès.

Léautour.

Tu avais en toi la force de réagir; moi je ne l'ai pas.

Barran.

Tu dois lutter à l'acquérir. Tu dois te dire que, si le champagne te rebute, ce n'est pas parcequ'il est mauvais, mais parceque ton goût est malade. Que si la femme évoque en toi une sensation de souffrance et de terreur, ce n'est pas la faute de toutes les femmes en général, mais uniquement la faute d'une seule, qui n'était plus capable de te rendre heureux.

Léautour;

avec un soupir.

Heureux!... Personne au monde fut-il plus heureux que moi avec ma femme durant les six années de notre mariage!...

Barran.

C'est un bonheur que tu as eu et dont tu as joui, dont tu eusses joui encore, peut-être, si tu avais suivi mon conseil; mais un bonheur qui, à présent, est mort, et qu'il faut tâcher de remplacer par un autre bonheur analogue. Ta femme n'existe plus pour toi, mais tu as pourtant besoin d'une femme: eh bien, prends-en une autre.

Léautour.

Jamais.

Barran.

Mon cher, ne dis pas trop facilement 'jamais'. Je l'ai dit comme toi en des circonstances analogues, et j'ai dû rétracter cette parole inconsidérée.

Léautour.

Il n'y eut jamais pour moi qu'une femme au monde: celle que j'ai perdue. Maintenant il n'y a plus rien.

Barran.

C'est comme si tu disais qu'il n'y a plus de champagne au monde après ce verre que nous buvons ici. Voyons, goûte-le, au moins.

Léautour boit, avec répugnance

. Tu as connu l'amour sérieux et grave et tu en as horriblement souffert; essaie à présent l'amour léger, rieur et enjoué, et tu y trouveras peu-être le bonheur.

Léautour.

Oh! que non...

Barran.

Ne dis donc pas toujours 'oh! non!' Qu'en sais-tu? Crois-tu, par exemple, que ta femme, toute belle qu'elle était, fût d'une beauté et d'un charme que nulle autre ne peut égaler?

Léautour.

Je ne dis pas cela; je dis seulement que je n'aimais qu'elle.

Barran.

Tu n'aimais qu'elle parceque tu ne connaissais qu'elle. Je fus comme toi. Puis, quand la mienne se fût enfuie, j'en pris une autre, deux autres, dix autres, et je fus tout surpris de goûter auprès de ces nouvelles un bonheur il est vrai différent, mais parfois plus capiteux et plus complet, que je n'en connus auprès de celle que j'avais si uniquement aimée. Ce fut souvent une révélation pour moi. J'en trouvai qui furent plus belles, et plus tendres, et plus agréables que celle que j'avais perdue, et, plus d'une fois, je me fortifiai dans cette conviction antérieure et à présent définitive, que l'homme est créé pour connaître et posséder non pas une femme unique, mais beaucoup, beaucoup de femmes. Oui, j'ose le dire: à l'heure où l'amour semblait devoir être à jamais effacé de ma vie, j'en goûtai peut-être les ivresses les plus profondes et les plus inconnues.

Léautour.

Oui, l'amour sensuel et égoïste;... la Bête.

Barran.

Eh, mon cher, n'est-ce pas là le fond, le principe même de notre amour pour la femme: l'amour sensuel et égoïste, la Bête, comme tu l'appelles? N'est-ce pas dans le délice du sexe, que nous cherchons en dernier lieu l'extase parfaite de notre amour, et tous les autres charmes de la femme sont-ils autre chose que les attributs de ce charme suprême? N'est-il donc pas divin, l'acte d'amour, où, dans la jouissance la plus suprême qui soit au monde, nous nous sentons des créateurs de vie? Voyons, sois franc. Qu'est-ce qui te manque le plus dans ta femme partie? Est-ce sa bonté de coeur, le charme de sa présence, la beauté de son visage, ou est-ce la pâmoison voluptueuse...

Léautour,

l'interrompant.

Arrête!... tu n'as pas le droit de me poser ces questions, tu n'as pas le droit de me faire souffrir! *Il boit une grande gorgée de son verre.*

Barran.

Tu vois donc bien que j'ai raison, n'est-ce pas? Je savais que c'était le démon du désir, exacerbé par l'aiguillon de la jalousie, qui te tourmenterait d'abord, et c'est pourquoi je voulais retenir pour toi, du bec et des ongles, comme on retient une proie, ce bien suprême de la possession, cette chose vraiment à toi, que, dans ton aberration inconcevable, tu as bénévolement donnée à un autre, qui, à cette heure, s'en dilecte...
Léautour,

se levant, furieux.

Tais-toi! te dis-je, bourreau!

Il vide fiévreusement son verre et ardente la Scène à grands pas agités

Barran, calme.

Soit; n'en parlons plus.

Il remplit les verres

. Tiens, nous allons prendre encore un verre, et tu dois goûter ces cigares, ils sont vraiment exquis.

Léautour.

Non, rien, laisse moi tranquille.

Barran.

Comme tu voudras.

Scène III

Les Mêmes, Baptiste.

Baptiste,

apportant une lettre.

Monsieur, il y a deux dames en bas, qui attendent la réponse.

Barran.

Ah!... *Il ouvre la lettre et lit.* Tiens, tiens!... Baptiste?

Baptiste.

Monsieur?

Barran.

Priez ces dames de vouloir monter. *Baptiste s'incline et sort.*

Léautour.

Tu reçois des visites? Je m'en vais.

Barran.

Ah! mais non, pas du tout. Tu vas voir deux jeunes femmes absolument charmantes.

Léautour.

Qui?

Barran,

se frotte les mains en riant.

Rosette et Rosine, mon cher, deux soeurs.

Léautour.

Deux soeurs. Quelles soeurs?

Barran.

Mais deux soeurs, donc. Tu ne comprends donc plus rien, toi! L'une est la mienne, et l'autre peut être à toi, si tu veux.

Léautour,

faisant un pas vers la porte.

Je te dis que je pars.

Dans la coulisse on entend un bruit de voix et de rires étouffés

Barran,

se levant.

Trop tard, mon ami,... et tant mieux!

Scène IV

Les Mêmes, Rosette, Rosine.

Rosette, entr'ouvre la porte et avance curieusement sa tête rieuse.

Est-ce vrai qu'on peut entrer?

Elle aperçoit Léautour et se retire précipitamment

. Oh!...

Barran,

courant à la porte qu'il ouvre.

Non non, ce n'est rien, entrez, il n'y a pas d'empêchement; c'est un ami.

Il attire Rosette à l'intérieur; et Rosine, souriante, suit d'elle-même

. Je vous présente monsieur Henri Léautour, mon ami.

à Léautour

. Mon cher Henri, voici les deux charmantes petites dont je viens de te parler: mademoiselle Rosette, ma petite amie, et mademoiselle Rosine, sa soeur.

Léautour s'incline, silencieux. Barran embrasse Rosette et serre la main à Rosine

Rosette, à Barran.

Eh bien, ça va-t-il?

Barran.

Mais oui, ça va, puisque tu le désires. Et nous demanderons à Léautour de nous accompagner.

Léautour

Mon cher, je suis bien au regret, mais tu sais que je suis attendu. Non, vraiment, je dois partir.

Barran,

aux jeunes filles.

Mesdemoiselles, il ne dit pas la vérité. Il n'a plus rien du tout à faire, si ce n'est à dépouiller le vieil homme et à se remonter le moral, qui est un peu délabré. A vous de le convaincre.

Rosine, d'un ton caressant, à Léautour.

Mais restez, monsieur.

Rosette,

avec vivacité, à Léautour:

C'est un oncle, monsieur, le frère à ma mère, qui nous vient ce soir à diner, et il est si fatigant! Alors, pour échapper à la corvée, nous avons demandé à monsieur Barran de nous faire diner à l'Impérial. Maman consent toujours, quand il est avec nous.

Barran,

riant.

Ha! ha! Maman qui consent! Elle est bonne, celle-là.

Rosine, à Léautour.

Oh! il n'est pas mauvais pour un soir, monsieur, mais il est si gros et il mange si bruyamment, que ça nous tape sur les nerfs.

Rosette.

Moi je le trouve inconvenant, à table.

Rosine.

Oh! oui. Quand il dine c'est comme s'il prenait un bain de vapeur. Il se met en manches de chemise et il sue, non mais il sue! Et puis avec ça il vous conte de lourdes histoires...

Barran, riant.

Ah! les méchantes petites pies jacassières! Entends-tu ça, Léautour, comme elles vous arrangent les hommes? Allons, c'est entendu, on reste ensemble.

Léautour.

Non, Alfred, je t'assure...

Barran.

Non non, c'est dit. Allons, mes petites, enlevez vos chapeaux et prenez place. Baptiste! Baptiste!

Il sonne

Rosette.

Nous ne pouvons pas rester, mon chéri, nous ne faisons qu'une apparition rapide.

Barran.

Pourquoi?

Rosette.

Mais, parceque maman nous attend, donc.

Barran.

Et tu disais tout à l'heure que maman est toujours rassurée quand vous êtes près de moi! C'est donc qu'elle peut vous croire ailleurs? Ah! mais non, vous n'allez pas vous enfuir comme ça. Vous allez du moins vous asseoir quelques instants et prendre un verre de champagne,

à Léautour

. Voyons, Henri, donne le bon exemple.

Léautour,

se rasseyant à contre-cœur.

Rien qu'un moment, tu sais.

Rosette et Rosine s'asseyent également

.

Barran.

Bien oui, c'est entendu, à *Baptiste, qui entre*. Deux verres, Baptiste, et encore du champagne, à *Rosette et Rosine*. Eh bien, mes petites, je suis vraiment ravi de cette bonne surprise que vous me faites, et vous allez m'aider, n'est-ce pas? à consoler notre pauvre ami. Il a éprouvé de grands malheurs, vous savez?

Rosette et Rosine, ensemble.

Vraiment? à cause d'une femme?

Barran.

Evidemment! Oh! comme elles vous devinent ça tout de suite, ces mignonnes!

Rosette et Rosine,

d'un ton apitoyé.

Oh!...

Léautour,

vidant fiévreusement son verre.

Ce n'est pas la peine d'en parler, mesdemoiselles. Parlons plutôt d'autre chose.

Barran.

Si, si, il faut au contraire qu'on en parle. C'est le meilleur moyen de le guérir.

Remplissant le verre de Léautour

. Figurez-vous que...

Léautour,

l'interrompant.

Cesse, Barran, tu m'exaspères!

Barran.

Eh bien, soit, je t'exaspérerai! Figurez-vous.

Léautour boit machinalement de son verre et Baptiste entre. Changeant de ton

. Figurez-vous, dis-je, qu'il fasse mauvais temps pour cette excursion.

Rosette, éclatant de rire.

Nous mettrons nos imperméables.

Tous rient, excepté Léautour. Baptiste remplit les verres et sort.

Barran,

regardant vers la porte, d'un ton tragi-comique.

Ch... tt! mesdemoiselles; pas de propos risqués, n'est-ce pas? Il faut de la tenue dans ma maison.

Rosette,

rieuse.

Eh bien, quoi! de la tenue?

Léautour boit à son verre et secoue tristement la tête

Barran.

Non, mais, plaisanterie dans le coin, figurez-vous que notre pauvre ami a été abandonné par sa femme!

Rosette et Rosine.

Oh!... elle est partie comme ça, avec un autre?

Barran.

Comme vous dites.

Rosine.

Mais c'est affreux!

Rosette, à Barran.

C'est comme la tienne, alors...

Barran.

Précisément,... ou à peu près, enfin. Il y a bien une légère différence, mais, au fond, c'est la même chose.

Rosine.

Oh! moi, si j'étais un homme et que ma femme me quitte, je ne passerais pas mon temps à la pleurer, je t'assure. J'aurais vite fait d'en trouver une autre.

Barran.

N'est-ce pas? Eh bien, Rosine, c'est à toi de consoler notre pauvre ami.

Rosine, riant.

Mais, je veux bien, moi, si c'est possible.

Barran.

Tu n'as personne en ce moment? tu es veuve?

Rosine.

Personne... Veuve depuis plus de deux mois déjà.

Barran.

Oh! mais c'est parfait, alors,

à Léautour

. Tu entends, Henri? Voici ta consolation toute trouvée.

Léautour,

cynique.

On peut aussi se consoler à boire. Donne-moi encore un verre.

Barran,

remplissant le verre.

Volontiers; mais tu n'es guère galant, tu sais. Tu ne veux pourtant pas dire que cette bonne et charmante Rosine ne vaille pas mieux qu'une coupe de champagne. Il faut les deux, mon cher, les deux.

Léautour,

sombre.

Je ne dis rien. J'ai soif et je bois; voilà tout.

Rosette,

se levant, à Barran.

Ecoute, mon chéri, nous devons vraiment partir. Si nous ne sommes pas tôt rentrées, maman...

Barran,

l'interrompant.

Pourrait gronder, n'est-ce pas?

Rosette.

Oui, je t'assure. Et nous empêcher de sortir ce soir.

Rosine,

se levant également.

Ce ne serait pas la première fois que ça arrive.

Barran,

moqueur.

Ah!...

Rosette,

embrassant Barran.

A ce soir, n'est-ce pas? Quelle heure? Huit heures, dans le salon?

Barran.

Mais, restez donc encore un peu. C'est idiot de vous sauver comme ça.

Rosette.

Non, mon chéri, je t'assure que nous devons rentrer. A ce soir, à ce soir! *Tendant la main à Léautour, qui s'est également levé, à ce soir, monsieur?*

Léautour.

Je n'ose vous le promettre, mademoiselle.

Rosine, à Léautour.

Si, si, vous viendrez, à *Barran*. N'est-ce pas, monsieur Barran, que monsieur viendra?

Barran.

Oui, oui, il doit venir.

Rosine, à Léautour,

tendant la main, souriante.

Eh bien, monsieur, à ce soir, n'est-ce pas?

Léautour.

Je n'ose pas le promettre, mademoiselle.

Barran,

reconduisant Rosette et Rosine jusqu'à la porte.

Soyez tranquilles, ça marche, il accompagnera.

Rosette et Rosine.

Au revoir! au revoir!

Elles sortent

.

Barran,

reprenant sa place, après un court silence.

Henri?

Léautour,

l'air sombre, accablé, accoudé sur la table.

Qu'est-ce qu'il y a?

Barran.

Tu ne veux donc pas guérir?

Léautour.

Mon mal est incurable, et, plus tu t'efforces de le guérir, plus j'en sens la douleur déchirante. Vraiment, on dirait que tu t'amuses à me faire souffrir. Laisse-moi donc ronger ma peine dans le silence et dans la solitude.

Barran.

Comme tu voudras, mon pauvre ami. Moi, n'est-ce pas? Je n'ai d'autre but que de te soulager et de te consoler. Je connais ce qui m'a consolé dans des circonstances analogues, et voilà pourquoi je te conseille la même chose. J'ai souffert comme toi dans l'amour sérieux et tragique, et je me suis mis à l'amour superficiel et léger pour me guérir. C'est comme si on suivait un régime lacté ou végétarien après une alimentation trop consistante. Je ne dis pas que ce soit l'idéal, mais, que veux-tu? C'est encore ce que j'ai trouvé de plus simple et de meilleur. Tu me trouves d'un cynisme féroce; mais quoi? Un homme intelligent devient ainsi en connaissant la vie pleine de souffrance. Ah! ne crois donc pas que j'aie moins lutté et moins souffert que toi! Lorsque la tempête de désastre s'est brusquement abattue sur ma vie, je me suis tordu de douleur, comme un arbre se tord aux rafales de Novembre. J'en ai été brisé, j'en ai été comme mort. Puis, malgré tout, j'ai revécu quand même, et j'ai joui de ce que la vie pouvait me donner encore. Du bien suprême de l'existence qu'elle me semblait d'abord, la femme est devenue pour moi un simple objet de jouissance physique, comme un bon plat, comme un vin fin, comme cet exquis cigare qui me flatte le palais pendant que je le goûte, mais auquel je ne penserai plus, lorsque mon désir contenté se sera évanoui dans sa fumée. Que veux-tu? C'est ça ou renoncer à vivre. Et la vie, même brisée, m'est trop douce encore pour y renoncer. Oui, mon cher: manger, boire, fumer, aimer, c'est désormais tout la même chose pour moi, mais c'est mieux que rien.

Léautour,

se levant brusquement.

Adieu, je pars.

Barran,

se levant également.

A ce soir, alors?

Léautour,

violent.

Non, je ne veux pas; je ne puis.

Acte III

Un coin isolé de jardin public.

Scène I

Barran, Renier.

Au lever du rideau Renier est assis sur un banc. Barran, l'ir absorbé, arpente la Scène de long en large. Au fond, à moitié cachés par les feuillages, passent, de temps à autre, de solitaires promeneurs. On entend parfois de lointains roulements de voitures et des grelots de bicyclettes.

Renier.

Alors, ça n'a pas réussi non plus.

Barran,

grave.

Oh! non.

Renier.

Je crois que vous auriez mieux fait de le laisser tranquille. En tout cas, pour le consoler, il aurait fallu autre chose que ce que vous prétendiez lui offrir. Comment voulez-vous que l'on tombe sans transition de la tragédie dans le vaudeville? Léautour est un garçon trop sérieux et qui a trop souffert pour trouver là une consolation.

Barran.

Mais, il devenait fou, docteur; il se serait suicidé. J'ai fait ce que j'ai pu pour le sauver.

Renier.

Je le crois. Je suis persuadé que votre intention était excellente; seulement son caractère n'est pas le vôtre. Là où, dans votre scepticisme, vous trouviez un réel soulagement, il ne pouvait, lui, rencontrer qu'amertume et déboire... Au début, pourtant, ça marchait assez bien, n'est-ce pas?

Barran.

Tout au début, non, mais, après deux ou trois entrevues, certainement oui. J'étais plein d'espoir. Je me disais: bon, ça y est! Le voilà en voie de guérison.

Renier.

Et?...

Barran.

Eh bien, c'est au moment où ça devenait sérieux tout à fait, que tout s'est gâté, paraît-il.

Renier.

La petite n'a pas voulu être gentille?

Barran.

Mais si, c'est une si bonne fille! Seulement, voilà: au lieu de lui faire oublier l'autre, ça la lui a intensément rappelé. Il paraît que ça a été terrible...

Renier.

Comment?

Barran.

Il a pleuré, il a hurlé comme un enfant, comme un fou. Il a voulu se jeter par la fenêtre et la pauvre petite s'est sauvée, à demi-morte d'effroi, en appelant au secours.

Renier,

secouant la tête.

Hm!...

Barran.

Je ne sais pas pourquoi, mais j'ai un mauvais pressentiment, docteur. Je n'attends rien de bon de ce voyage. Je l'ai supplié de ne pas l'entreprendre, supplié de me laisser aller à sa place, mais tout a été en vain. Il vit sous l'obsession d'une idée-fixe, il n'écoute pas ce qu'on lui dit, il ne donne pas de réponse, il reste obstinément enfermé dans ses sombres pensées, et ses yeux fixes ont quelque chose d'halluciné qui me fait peur.

On entend un bruit dans les feuillages, au fond

. Ch... tt! Je crois qu'il est là.

Deux promeneurs, un homme et une femme, passent lentement, enlacés. Barran s'avance vers le fond et regarde quelques instants, attentif et immobile. Revenant près de Renier

. Non,... je me suis trompé.

Il tire sa montre

. D'ailleurs nous sommes en avance; il n'est que six heures moins dix.

Renier.

Je me demande ce qui va se passer. Je ne crois pas du tout qu'elle consente.

Barran.

Ni moi, oh! non. J'ai l'impression qu'elle est heureuse, maintenant, égoïstement heureuse, et qu'elle ne pense plus à lui.

Renier.

Eh bien, ce n'est pas juste. Je conçois qu'elle renonce à reprendre la vie avec lui; on sent que ça n'est plus possible; mais, après l'immense sacrifice qu'il a fait pour elle, elle aurait au moins du le recevoir, et, à son tour, faire tout ce qu'elle pouvait pour le consoler et le réconforter.

Barran.

Oui, oui, docteur, vous dites bien: elle aurait dû. Et lui donc, le chenapan, qui la lui a enlevée! Mais, voyez-vous, notre pauvre ami s'est lui-même puni d'avance. Il a naïvement donné son trésor à un autre, puis, quand il s'est trouvé dans la misère, il a non moins naïvement pensé qu'il lui suffirait d'aller le réclamer pour le ravoïr. C'est tout de même par trop godiche. Quand on se laisse si outrageusement duper il faut pourtant se dire qu'on n'est pas armé pour le rude combat de la vie.

Renier.

Les événements semblent, en effet, vous donner raison, mais ils auraient pu tout aussi bien, et plus probablement, vous donner tort. D'abord, il y a toujours dans ce cas la question de pitié et de devoir sur laquelle nous ne sommes pas d'accord; mais, ceci mis à part, était-ce donc, en raisonnant d'une façon abstraite et générale, un cadeau si enviable qu'il cédaït à son rival: une femme en train de devenir folle.

Barran.

Non, mon cher docteur, seulement votre raisonnement pêche par la base, attendu que Laurianne, au lieu de tomber en démence, comme vous le pronostiquiez, semble, au contraire, en parfaite voie de guérison.

Renier.

Est-ce bien possible? La chose me paraît incroyable. Certes, notre pauvre science peut faillir, mais, dans ce cas-ci, avec la tare d'hérédité et la fêlure manifeste dans le cerveau de la pauvre malade, j'étais absolument convaincu de l'inévitable issue fatale. D'ailleurs, il faudra voir. Ce n'est peut-être, hélas! qu'un mieux relatif et éphémère. Je suis extrêmement curieux d'en savoir davantage, et même sans le but d'accompagner notre malheureux ami pour le réconforter, j'aurais entrepris ce voyage, uniquement afin de constater par mes propres yeux si cet incroyable revirement dont vous parlez est vraiment une réalité. Pourvu qu'elle consente à venir...

Barran,

se retournant.

Le voilà! Mon Dieu! comme il a l'air pâle et agité!

Scène II

Les Mêmes, Léautour.

Léautour,

s'avance à pas rapides.

Elle vient! Elle a eu pitié de mes supplications! Dans quelques minutes elle sera ici! Allez-vous en! Tenez-vous à l'écart derrière ces buissons! Si j'ai besoin de vous, je vous appellerai.

Barran.

Est-ce que Destin sait qu'elle vient?

Léautour.

Je l'ignore, mais elle vient! elle vient! Vite, allez vous-en!

Renier.

Pourquoi a-t-elle refusé de vous recevoir chez elle?

Léautour.

Je l'ignore. Je l'ignore. Je le saurai dans quelques minutes. Partez! Cachezvous!
Barran et Renier disparaissent à gauche, derrière les buissons. Léautour s'avance vers le fond, d'un pas agité. Un silence. Soudain, avec une exclamation sourde, il recule, pendant que Laurianne, habillée de sombre, le visage couvert d'une épaisse voilette, s'avance rapidement vers lui.

Scène III

Léautour, Laurianne.

Laurianne,

levant sa voilette.

Vite!... Qu'est-ce que tu as à me dire? Oh! J'ai si peur!

Elle regarde anxieusement autour d'elle

. Il fait encore si clair et tout le monde ici me connaît déjà.

Léautour,

stupéfait.

Peur!... de quoi? de qui as-tu peur? De moi,... ton mari?

Laurianne.

Oh! tais-toi, tais-toi, ne parle pas si haut, je t'en supplie! On pourrait nous entendre. Ecoute, il passe du monde dans les allées, des promeneurs, des bicyclistes. Parle bas

et vite. Personne ne sait que je suis ici. Je me suis enfuie sans rien dire. Dis? Qu'est-ce?
Que me veux-tu?

Léautour,

la voix heurtée et haletante.

Mais qu'est-ce que tu as d'être si pressée? Que s'est-il donc passé en toi?... Qui t'a ainsi changée?... Ce n'est pas... pour te dire... quelques mots... dérobés à la hâte... que je suis venu... de si loin... Je veux causer avec toi,... longuement,... et librement.

Laurianne.

Oh! non, non, c'est impossible! impossible! Je n'ai pas le temps! Dépêcheto! Dis-moi vite ce que tu as à dire! Dis, qu'est-ce? Que me veux-tu?

Léautour.

Ce que je te veux! Mais je t'en veux!

Laurianne.

Oh! c'est impossible, te dis-je. Je ne peux pas; Je suis remariée! tu sais pourtant que je suis remariée!

Léautour, lui saisissant brusquement les poignets.

Je te veux! te dis-je. Je veux te reprendre, de même que je t'ai donnée, parceque j'en deviens fou à mon tour, moi, parceque je ne peux plus vivre sans toi!

Laurianne,

luttant pour se dégager.

Oh! laisse-moi, je t'en supplie, Henri, laisse-moi, laisse-moi! Tu sais pourtant bien que ce n'est plus possible. (*se tordant.*) Non, non, je ne peux pas, je ne veux pas! Lâche-moi! Tu me fa[...]⁽¹⁾.

Léautour.

Ah! tu ne veux pas!

Il serre Laurianne si fortement qu'elle pousse un cri de douleur. Tous deux se regardent un moment en silence, haletants et immobiles

Laurianne.

Henri!... ce que tu fais est d'un lâche, d'un lâche!

Léautour.

Tu es ma femme!

Laurianne.

Non.

(1) Onleesbaar door gat in het handschrift.

Léautour.

Tu es ma femme!

Laurianne.

Non! Je suis la femme d'un autre!

Léautour.

Dis moi ce qui s'est passé en toi? Pourquoi tu es soudain totalement changée?
Pourquoi tu as refusé de me recevoir dans ta maison?

Appendix

Tussen de tekst van het hiervoor afgedrukte handschrift noteerde Buysse, in potlood, het begin van een Nederlandse vertaling. De titel *Henri Léautour* werd geschrapt en vervangen door *Een Misdaad*. Enkel de dialogen zijn vertaald, niet de regieaanwijzingen. Wat hier volgt zijn de vertaalde Nederlandse replieken, waarbij de namen werden overgenomen.

Een Misdaad **Scène I**

Prosper.

Meneer?

Léautour.

Weet ge zeker dat meneer Bertrand hier in mijn afwezigheid niet geweest is.

Prosper.

Absoluut zeker, meneer.

Léautour.

En Vladimir.

Prosper.

Ook niet, meneer.

Léautour.

Welnu, telefoneer opnieuw. Zeg aan de Bank dat ze mij Vladimir onmiddellijk zouden sturen.

Prosper.

Best, meneer.

Léautour.

En zodra meneer Bertrand daar is zult gij hem hier laten komen.

Prosper.

Ja meneer.

Prosper.

Meneer Bertrand is daar, meneer.

Léautour.

Ha, eindelijk.

Scène II

Barran.

Hier ben ik. Hebt ge mijn telegram ontvangen? Zoodra uw akelig bericht mij in handen kwam, heb ik alles laten liggen om naar hier te snellen. Waar is Laurence? Kom ik nog in tijd om u beiden te beletten dat krankzinnig, misdadig plan ten uitvoer te brengen? Of was het maar 'n lugubere grap.

Léautour.

'n Grap! O mijn God, ik wou dat 't waar was. Gij komt nog juist bij tijds om haar te zien, ja, maar niet om de uitvoering te beletten van wat gij een misdaad noemt.

Barran.

Maar ik zweer u dat ik het beletten zal, tenzij ge beiden stapelgek geworden zijt.

Léautour.

Ik ben ten einde raad, mijn vriend, ik ben op.

Zij gaat weg, zij verlaat mij, ze staat op 't punt om te vertrekken, en hij die met haar meegaat kan elk oogenblik komen om haar af te halen

Barran.

Hij? wie hij

Léautour.

Wel. Hij zelf d'Hollain

Barran.

Wat! hij komt haar halen, hier, in ùw huis, en gij... *(met een heftige beweging)* O!

Léautour.

In vredesnaam, Alfred, doe toch zoo geexalteerd niet. Luister. Laat mij spreken.

Barran.

Het is dan tòch waar! Gij hebt dan toch werkelijk gedaan zooals ge mij geschreven hebt. Zij gaat weg, met een ander, en met uwe toestemming! Het is dus géén lugubere grap! En gij zijt dan toch ook krankzinnig geworden, mijn arme vriend, zoo krankzinnig als zij zelve?

Léautour.

Ik smeeek u nog eens, Alfred, wees kalm, hoor mij met kalmte aan. Ik ben tè diep, te wanhopig-diep ellendig. Help mij, ik heb uw hulp zoo noodig. Ik ben zwak, ik schrei als 'n kind; maar zeg niet dat ik gek ben: laten wij in Godsnaam onzen tijd in nuttelooze woorden niet verspillen.

Barran.

Welnu, Henri, 't is goed. Een enkel woord nog maar; maar rechtzinnig en oprecht, hoor:

(langzaam met nadruk)

Zoudt ge misschien gaarne van uw vrouw verlost zijn?

Léautour.

Ik! O mijn God! o mijn God!

Barran.

Niet?... welnu dan zijt ge krankzinnig geworden.

Léautour.

Maar enfin Alfred ik smeeek u

Barran.

Neen, ik luister niet meer. Het is mij onmogelijk met een gek te redeneeren. Het verontwaardigt mij, het degouteert me, het zou me uit mijn vel doen springen.

Het niet onbesproken drietal uit *De Schandpaal* door J. van de Castele

Dat Nevele een belangrijke rol vervult in het oeuvre van Buysse is algemeen bekend. Niet alleen dient het als decor, maar de inwoners en hun dialect, Nevelse politieke en sociale toestanden, Nevelse familiale aangelegenheden worden in sommige van zijn werken duidelijk uitgebeeld en beschreven. Doch een volkomen natuurgetrouw beeld van dat alles zal de schrijver wel niet geven. Het past hier de uitspraak van Buysse zelf aan te halen in verband met het aandeel van de werkelijkheid in zijn romans en novellen. Wat hij in 1913 aan E. d'Oliveira verklaart is zeer relevant: 'Ik zie de werkelijkheid vóór mij en op de werkelijkheid, die als beeld in mijn hoofd zit, ga ik bouwen. Maar er komt zoveel bij en er gaat zoveel af'⁽¹⁾.

Als een Nevelaar die met het recent verleden van zijn dorp wat vertrouwd is *De Schandpaal*⁽²⁾ leest, wordt hij getroffen door de vele Nevelse elementen die erin liggen verstrooid. In dat werk van de ouder wordende Buysse - in 1928 gepubliceerd - is het opvallend hoe het Nevele van toen nog zo duidelijk in de herinnering van de schrijver voortleeft. In de roman spelen de gebeurtenissen zich af in een periode die ligt tussen 1900 en 1920. Hoe de schrijver het zag voor een bepaald geval zullen we trachten te achterhalen. Het betreft drie personages en we toetsen de uitbeelding ervan aan de werkelijkheid.

(1) E. D'Oliveira, *De Jongere Generatie*, Amsterdam 1913, p. 71.

(2) Cyriel Buysse, *De Schandpaal*, Gent 1928. Cyriel Buysse, *Verzameld Werk*, Brussel 1974-1982, dl. 3, p. 648-800. Bij de citaten uit Buysse's werk wordt naar de paginering van het *Verzameld Werk* verwezen.

‘Meneer en madam Venneman bewoonden het “Kasteelken” juist op de hoek van de Grote Dorpsstraat en de mindere buurt, waar Lowiezeken met haar ouders leefde’ (p. 657).

Diezelfde woning wordt in de novelle *Het Hoffe* geëvoceerd met een nadere bepaling: ‘Aan de hoek der Zijstraat... en der Grote Dorpsstraat staat de prachtige woning...’. In het verhaal *De Operatie* wordt dat ‘... het deftig herenhuis dat daar... om de hoek der Zijstraat en der Grote Dorpsstraat prijkte’⁽³⁾. Er wordt hier bedoeld op de huidige Langemunt en Zeistraat (officiële schrijfwijze) met haar verlengde naar de Blasiusdriesstraat. In *De Schandpaal* wordt de mindere buurt door de Zijstraat nader bepaald.

Er staat nu nog altijd overeind een gedeelte van die woning op de oosthoek van de Langemunt en de Blasiusdriesstraat. Achter het huis lag toen een prachtige tuin met een vijver en op de verhoogde vijverrand stond een prieeltje. Van die tuin zijn er nog foto's bewaard waar men de sierlijk aangelegde paden, allerlei grote planten in bloembakken, de vijver en het prieeltje kan zien. Buysse heeft het ook zo gezien maar voegt er een pikante wijziging aan toe: hij situeert het prieeltje midden op het eilandje en zo kan ‘madam’ er ongezien met haar adorateur vertoeven. Of de toenmalige inwoners van Nevele de benaming ‘Het Kasteelken’ gebruikten hebben we niet kunnen achterhalen maar we menen nochtans van niet. Buysse schrijft dat in de tuin vroeger een kasteel had gestaan. Daarvan is in de dorpsgeschiedenis geen spoor te vinden.

‘Daar woonden, sinds vele jaren, meneer en madam Venneman. Zij begonnen reeds oud te worden en hadden geen kinderen... Eens, jaren geleden, was daar een meneer van zowat hun eigen leeftijd op het “Kasteelken” gekomen. Meneer Aamidé heette hij’ (p. 657). En deze heeft er voorgoed zijn intrek genomen.

De identiteit van hen die model gestaan hebben voor de drie

(3) *Het Hoffe* in *Verzameld Werk*, dl. 4, p. 1130. *De Operatie* in *Verzameld Werk*, dl. 5, p. 862. J. Van De Castele, *Het Rusthof te Vosselare en zoals C. Buysse het zag in Het Hoffe* in *Driemaandelijks berichtenblad van de heemkundige kring Het Land van Nevele*, 1975, afl. 4.

personages is gemakkelijk aan te tonen. Het betreft hier Adolphe Victor Schatteman (1811-1885), zijn echtgenote Adèle Charlotte Fobe (1826-1898); de derde persoon is Auguste Marie Joseph de Deurwaerder (1813-1892) die na het overlijden van Schatteman met diens vrouw in het huwelijk treedt⁽⁴⁾.

Wat allereerst opvalt is het anakronisme: de eerste gebeurtenissen in *De Schandpaal* spelen zich af om de eeuwwisseling en dan zijn de personen die model gestaan hebben reeds overleden en begraven. En ten tweede heeft Buysse de rollen omgekeerd: August de Deurwaerder - alias meneer Aamidé - was in feite de rijke eigenaar van het herenhuis dat trouwens zijn vaderhuis was en het echtpaar Schatteman-Fobe is bij hem in 1877 komen inwonen.

‘... het werd een onafscheidbaar drietal... Zij gingen met hun drieën deftig uit wandelen; zij gingen met hun drieën deftig naar de kerk...’ (p. 658).

Wat dat drietal in de werkelijkheid was vernemen we uit een paar belangrijke getuigenissen. Er is eerst een merkwaardige brief van Adolphe Victor Schatteman die toen burgemeester van Nevele was - na zijn pensionering als kantonrechter deed hij aan gemeentepolitiek. Hij heeft het over ‘le trio légendaire’, een drietal dat dus als zodanig in de kijker liep bij familieleden, vrienden en bekenden. Die brief is bovendien ook nog merkwaardig omdat hij is geschreven naar aanleiding van de huldiging van Virginie Loveling door het Willemsfonds. Er wordt in verwezen naar de blijde intrede van Leonce Mulle de Terschueren, die in augustus 1882 in de echt getreden was met Isabella gravin d'Alcantara. Deze gebeurtenis wordt door Buysse in de schets *Meneer de Burgemeester* verhaald⁽⁵⁾. Wat schrijft Schatteman:

(4) Gemeentearchief Nevele, bevolkingsregisters van 1866-1880, 1881-1890 en 1891-1900.

(5) *Meneer de Burgemeester* in *Verzameld Werk*, dl. 4, p. 1088. J. Van De Castele, *Het burgemeesterschap van Leonce Mulle de Terschueren: zoals het was en zoals Buysse het zag* in *Driemaandelijks berichtenblad van de heemkundige kring Het Land van Nevele*, 1975, afl. 2.

Nevele, le 28 octobre 1882.

Chère Mademoiselle,

Aussitôt que j'ai appris qu'un banquet vous était offert par le Willems-Fonds et qu'on se proposait de vous décerner une récompense bien méritée, je me suis empressé d'envoyer ma souscription, comptant bien vous présenter mes félicitations de vive voix. Mais, vous le savez, l'homme propose et... les événements disposent. Ne voilà-t-il pas, en effet, que c'est ce jour mémorable de demain que notre 'Seigneur du village' a choisi pour faire son entrée matrimoniale à Nevele, escorté de tous ses manants d'en deça et d'au-delà et suivi de tous les attelages raccolés de-ci de-là.

La foule, paraît-il, sera grande et ma 'grandeur' municipale hélas! m'attache au rivage chargé comme je le suis de veiller à la sûreté des rues et au calme des esprits.

Veillez donc, chère Mademoiselle, m'excuser si je ne dispose pas mon hommage à vos pieds et recevoir par écrit les chaleureuses félicitations du *trio légendaire*.

En attendant le plaisir de vous voir bientôt en ville, nous vous donnons tous une cordiale poignée de main.

(handtekening) A. Schatteman⁽⁶⁾

Het Frans was de voertaal van het drietal, zo ook in *De Schandpaal*, maar met het dienstpersoneel en burens spraken ze het Nevels dialect.

Een tweede getuigenis over de drie komt van Paul Fredericq (1850-1920). Onder de Duitse bezetting in W.O. I werd hij samen met professor Pirenne, wegens Duitsvijandige activiteiten, naar Duitsland gedeporteerd. Hij werd tenslotte naar het Duitse dorpje Bürgel, in de omgeving van Jena, overgeplaatst, waar hij als enige Belgische banneling verbleef. Hij genoot een nogal ruime vrijheid en leefde mee met de dorpsgemeenschap. Bürgel

(6) R.U.G., Centrale Bibliotheek, archief Virginie Loveling hs. 3426 E (62). J. Van De Castele, *Adèle Charlotte Fobe, de Nevelse vriendin van Virginie Loveling in Driemaandelijks berichtenblad van de heemkundige hing Het Land van Nevele*, 1973, afl. 1.

herinnert hem aan Nevele. Op 8 maart 1917 noteert hij in zijn dagboek dat hij aan zijn gedenkschriften werkt⁽⁷⁾. Hij schrijft over Nevele en gewaagt terloops van de ‘wandelingen met de tantes en de drie jugen’: dit laatste alludeert op kantonrechter Schatteman. In zijn jeugdherinneringen wordt het bewuste zinnetje uitgewerkt: ‘Te Nevele werden wij meer en meer als groote menschen behandeld. De tantes Loveling namen ons mee op hunne wandelingen met den vrederechter Schatteman, zijne vrouw en den heer August De Deurwaerder, die een onafscheidbaar trio van deftige buitenburgers vormden. Mijnheer de juge, zooals men den vrederechter noemde, was een lange magere man met een profiel, die aan den dromedaris denken deed en met beenen en armen zoo lang dat hij er geenen weg mee kon. Het was een beschaafd, stil, wel opgevoed man, zeer verstandig in zijn gesprekken. Zijne vrouw was een vriendelijke, wel geconserveerde dame en de heer August De Deurwaerder, die reeds dan haar adoreur was en, na Schatteman's overlijden met haar getrouwd is, was een rijke rentenier en grondeigenaar, bereisd en belezen, maar die zich te Nevele geheel en al gemummifieerd had. Het deftig drietal was overigens de kruim der intellectueelen van Nevele’.

Is meneer Venneman maar ‘een droge, saaie, sullige man...’ (p. 658), dan stelt Paul Fredericq de kantonrechter Schatteman - alias Venneman - heel wat sympathieker voor en dat klopt trouwens met wat *De Gazette van Gent* d.d. 1 juni 1885 schrijft bij het overlijden: ‘De H.A. Schatteman was een geleerd man en kon met bevoegdheid spreken, niet alleen over alle vraagpunten van rechtswetenschap, maar ook over letterkunde en kunst.’

Van Schatteman hebben we nog geen portret gevonden, wel zijn er foto's bewaard van August de Deurwaerder en Adèle Fobe en we zien dat wat Buysse deze laatste toedicht ook aan de werkelijkheid beantwoordt: ‘Madam was dan ook werkelijk een knappe vrouw...’ en verder ‘... de kittige en precieuzere meneer Aamidé...’ (p. 658).

(7) R.U.G., Centrale Bibliotheek, archief Paul Fredericq hs. 3708 en 3706.

Zoals we reeds aanstipten was Virginie Loveling goed bevriend met het drietal. Ze herdacht A. Schatteman in een gedicht dat nogal nuchter aandoet:

Ter nagedachtenis van den Heer Victor-Adolf Schatteman Ridder der Leopoldsorde Oud-Vrederechter, Oud-Burgemeester van Nevele aldaar overleden den 29 mei 1885

Zijn ambt was vredelievend,
En vreedzaam zijn gemoed.
Van hem zegt men met waarheid:
'Hij was zo wijs als goed.'

Hij hield, getrouwe Rechter,
Den evenaar gelijk;
Hij oogste een ieders achting,
En 's Konings huldeblijk.

De stroom, hoe kalm hij vloeie,
Stort in den oceaan;
De zon, hoe hel zij schijne,
Moet een maal ondergaan.

Ook zoo de mensch op aarde:
Door stormen heen of rust
Voert hem het levensschuitje
Voor vast naar de eeuwige kust.

Wij zagen 't zijne zinken, -
Allengs - hij voelde 't niet;
Maar wij, wij blijven treuren,
Omdat hij ons verliet⁽⁸⁾.

Het echtpaar De Deurwaerder-Fobe was reislustig zoals trouwens Virginie Loveling. De schrijfster heeft dan ook met hen een reis naar het zuiden van Frankrijk en Italië ondernomen. Ze

(8) *Gedichten van Rosalie en Virginie Loveling*, Gent, 3e uitg., p. 239.

verhaalt dat omstandig in *Een Winter in het Zuiderland*, in 1890 in boekvorm uitgegeven. De opdracht van het boek luidt: ‘Den Heere en Mevrouw de Deurwaerder met trouwe vriendschap opgedragen’. En in het ietwat geromanceerd reisverhaal wordt het bevriend echtpaar met de doorzichtige schuilnaam ‘Mijnheer en Mevrouw de Poortere’ bedacht. In een brief⁽⁹⁾ aan zijn tante Virginie zal Buysse uiting geven aan zijn enthousiaste bewondering voor het boek en hij alludeert eventjes op de reisgenoten van Virginie Loveling: ‘De voortreffelijkste kapittels van het boek, deze die er als zoovele glanspunten in schitteren zijn, mijns inziens, deze welke handelen over het leven van de pension in Nizza. Eerst vroeg ik mij af: Is het wellicht omdat ik enkele dezer personen ken, dat ze mij zoo levensvol voorkomen?’. Die personen zijn natuurlijk de Nevelse vrienden van Virginie Loveling.

Bij het overlijden van August de Deurwaerder in 1892 schrijft ze een doorvoeld gedicht dat op een gedachtenisprentje wordt verspreid:

Op allerheiligen.

Aan mijne vriendin, bij het overlijden van haren echtgenoot den Heere August de Deurwaerder.

Ik heb den tuin hier groen zien staan,
Toen ben ik heen en ver gegaan.

En 'k droeg een beeld van liefde en vree,
Verkwikkend uit dees woning mee.

Bij menschentwist en werelddruk,
Zag ik in droom uw groot geluk.

Nu torst de tuin, waar alles sterft,
Het lichtend loover van den herft

(9) A. van Elslander en A.M. Musschoot, *Cyriel Buysse. Brieven aan familieleden in Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, Gent 1985, afl. I, p. 68.

De mist hangt in der beuken kruin;
De paden ros, de perken bruin;

De lucht als lood; geen vogelschal;
Geen wind; geen rimpel op den wal.

De zwanen wagg'len om mij heen,
Gewoon aan brood - en 'k bracht er geen.

Ver luidt een klok - der dooden stem!
Ik denk aan u, ik denk aan hem,

En aan des Noodlots gruwzaamheid,
Dat levens van elkander scheidt.

Waar hij met u genieten zou,
Moet gij alleen als weduuvrouw.

Nooit hoort gij weer zijn stemgeluid;
Hij strekt u nooit de hand meer uit;

Hij lacht u nooit meer aan - en toch!
Hij blijft u bij, gij hebt hem nog:

Zijn hart heeft gansch u toebehoord,
Uw heil duurt in herinring voort!

VIRGINIE LOVELING

Nevele, 1 November 1892⁽¹⁰⁾.

‘Ze (meneer en madam Venneman) deden veel goed, gaven veel weg aan de armen en genoten de algemene achting’ (p. 657). Eigenlijk was de grote rijke August de Deurwaerder, wat in *De Schandpaal* ook benadrukt wordt: ‘Er werd ook verteld, dat meneer Aamidé nog heel wat rijker was dan meneer Venneman...’ (p. 658). In de novelle *De Operatie* is het ‘meneer Agúst’ die bereid is om een aanzienlijk bedrag te besteden aan een heelkundige ingreep die Feelken uit de Zijstraat moet ondergaan.

(10) Archief oud notaris Antoine Fobe, Wetteren.

Tenslotte zal Adèle Fobe de kroon op hun vrijgevigheid zetten. Ter nagedachtenis van haar tweede man zal zij in 1895 een liefdadige stichting bekostigen: ze laat als huisvesting voor bejaarden een kompleks van tien huisjes rond een binnenpleintje optrekken. Het gebouw - dat nu gesloopt is - lag op het grondgebied van Vosselare in de nabije buurt van het herenhuis dat te Nevele stond. ‘Het Rusthof’ heette die stichting. Door Buysse wordt ze in *Het Hofje* uitgebeeld, maar de schrijver voert er ten tonele twee donateurs die nog de plechtige inwijding bijwonen. Hun fysieke typering wijkt dan ook volledig af van het innemend voorkomen op de portretten van De Deurwaerder en Adèle Fobe. Deze laatsten zijn nog eens in reliëf gekonterfeit op een wit marmeren plaat die in medaillon prijkte op het middengebouw van ‘Het Rusthof’: het onderschrift ervan luidde: ‘Ter nagedachtenis van den Heer Aug. de Deurwaerder 1813-1892’⁽¹¹⁾.

Uiteraard heeft Buysse het drietal heel goed gekend: hij woonde te Nevele tot 1896 en tante Virginie zal ook wel een en ander over haar vrienden hebben verteld. Is het geen natuurgetrouw beeld van de werkelijkheid, toch kan de schrijver zijn personages natuurlijk en ongedwongen laten handelen in een beroerde periode als Wereldoorlog I. Het leert ons wat over zijn manier van uitbeelden, maar hij zelf heeft het ons voorgezegd: ‘Het is wel gebeurd dat sommige mensen zeiden: Mijnheer Buysse heeft over ons geschreven. Maar dan werd er weer aan getwijfeld, omdat sommige dingen niet precies klopten. Je componeert je boeken, nietwaar? Je neemt iets van die en neemt iets van een ander, en daarvan maak je je personages; de mensen in mijn boeken zijn niet helemaal integraal zoals zij langs de wereld lopen’⁽¹²⁾.

- (11) R. (W. Rogghé), *Eene edelmoedige vrouw* in *Het Volksbelang* 20 juni 1896. Bij de sloping van het gebouw is het de heer Antoine Janssens gelukt het medaillon te recupereren; dit prijkt nu in het Rietgaverstedemuseum te Nevele.
- (12) E. D'Oliveira, *a.w.*, p. 69-70.

Kroniek

Cyriel Buysse, mei 1985-september 1986^(*)

Het was te verwachten dat de stroom herdenkingsactiviteiten en publikaties rond en over Buysse na het hoogtepunt van 1982 langzaam weg zou ebben. Toch is het rond Buysse ook in het afgelopen jaar niet helemaal stil geworden. De kroniek die in de eerste aflevering van onze *Mededelingen* werd afgebroken in april 1985 kan hier dus gewoon worden voortgezet.

Eerst echter een aanvulling. Naar aanleiding van het verschijnen van het zevende en laatste deel van het *Verzameld werk* bracht BRT-radio, op maandag 29 november 1982, in het Woord-programma 'kroniek' (BRT-3) een gesprek van Jean Pierre Rondas met A. van Elslander en ondergetekende. Uittreksels uit de bijdrage van A. van Elslander werden opgenomen in het BRT-blad *Muziek en woord*, februari 1983, nr. 101, p. 5-6.

Van Bert Decorte, die eerder al 'Indrukken en kanttekeningen bij het werk van Cyriel Buysse' had gepubliceerd, verscheen in de *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, Nieuwe Reeks 1985, afl. 1, p. 78-84, een studie over 'Het dramatisch element in het werk van Buysse'.

De juli-augustus-september-aflevering van het tijdschrift *Hand in hand voor het liefhebberstoneel* (Tijdschrift van het K.N.T.V., afd. Oost-Vlaanderen, 1985, nr. 3) signaleert, met een foto op de voorpagina, dat de toneelvereniging TOBOKA van Kaprijke in het afgelopen seizoen een opvoering bracht van *Het gezin Van Paemel*.

(*) We herhalen onze oproep om aanvullende informatie over ons onbekend gebleven Buysse-opvoeringen en publikaties mee te delen bij het secretariaat van de redactie.

Begin augustus 1985 verscheen in de pers het bericht dat *Het gezin Van Paemel* zou worden verfilmd door Kunst en Kinoproducent Jan van Raemdonck. Hugo Claus schreef het scenario. De filmcommissie had eerder scenario-versies van Paul Cammermans en Jan Blokker afgekeurd. Pas in december 1985 kon de productie - een langspeelfilm in samenwerking met de BRT en de KRO, geregisseerd door Paul Cammermans - uitvoeriger aan de pers worden voorgesteld (nadat de Raad van Beheer van de BRT een negatief advies van de dienst drama had genegeerd). De opnamen zelf zijn in de zomer van 1986 gebeurd. Op deze film wordt in een volgende 'Kroniek' nog uitgebreider teruggekomen.

De BRT-televisie bracht op zondag 13 oktober 1985 een heruitzending van *Grueten Broos* in de reeks *Made in Vlaanderen*, terwijl de succesrijke televisiebewerking van *Tantes* opnieuw was te zien op 26 oktober 1985 (beide op TV 2), op een avond met programma's voor Nederlands kijkpubliek, overgenomen door de kabelnetten van Friesland, Groningen en Drente. *Tantes* werd uitgeroepen tot een 'topper' van de reeks *Made in Vlaanderen* en aan Sien Eggers werd de Oscar de Gruyterprijs toegekend (tegelijk met regisseur Sam Bogaerts) voor haar vertolking van Adrienne in de film. De prijs, toegekend door V.A.B.-V.T.B., werd uitgereikt op maandag 25 november 1985 te Antwerpen.

Voor eind november 1985, meer bepaald vrijdag 22 en zaterdag 23, werden door Jo Decaluwe, directeur van Arca/NET te Gent, twee gala-voorstellingen gepland van zijn solo-optreden 'De raadsheren van Nevele'. Deze honderdste voorstelling zou worden georganiseerd door service-club KIWANIS. In september leek het erop dat er een kink in de kabel zou komen: de raadszaal te Nevele, aangevraagd voor deze hulde-voorstelling, kon niet beschikbaar worden gesteld. Het schepencollege van Nevele heeft uiteindelijk wél zijn toestemming verleend. De voorstelling werd daarna nog gegeven voor de Federatie Vlaamse Vrouwengroepen, afdeling Drongen (28 januari en 13 maart 1986).

Het gezin Van Paemel bleef verder op het repertoire van het amateurtoneel. De Koninklijke Toneelvereniging 'Vrank en Vroom' vierde haar vijftigjaar bestaan met opvoeringen van Buysse's meest gespeelde drama op vrijdagen 15 en 22, zaterdag 16 en 23 en zondag 24 november 1985 in de parochiale feestzaal, Latemstraat 32, te St.-Martens-Latem. De regie was in handen van Giedo D'hont. De groep Klavernier bracht hetzelfde werk op 1, 6, 7 en 8 december in de zaal Ons Huis, Markt, te Lennik. Eind december werd *Het gezin* ook opgevoerd te Lokeren, in de parochiefeestzaal St.-Antonius. Hier werd het gezelschap 'De Sinfravrienden' geregisseerd door Marcel van der Aa.

Nog een bijzonderheid: het werk van Cyriel Buysse inspireerde kineast Roger van Brakel, stichter en voorzitter van filmclub 'De Drake', Gent, tot een genrefilm, met poëtische beelden uit het Nevelse. De film werd vertoond in het Museum voor Volkskunde te Gent op vrijdag 22 augustus 1986 in het kader van een driedaags feest ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen.

Tot slot kunnen we nog enkele nieuwe publikaties signaleren. Bij Manteau Antwerpen - nog onder directeur Weverbergh - verscheen een herdruk van *Schoppenboer* (gmp 292, februari 1986). Op de laatste bladzijde, een advertentie voor *Het recht van de sterkste*, wordt meegedeeld dat Buysse hier het leven beschrijft in de beruchte Zijstraat van het Westvlaamse Nevele. De meeste Buysse-lezers zullen de gewenste kleine correctie zelf wel aanbrengen. Speciale vermelding verdient het kaftontwerp van Jan Vanriet. De reeks zal worden voortgezet onder de nieuwe Manteau-directeur Lionel Deflo.

Bij de Nederlandse uitgeverij Veen (Utrecht/Antwerpen, 1985) was eerder al in de reeks Amstel Klassiek een herdruk uitgebracht van *'t Bolleken*. De editie werd bezorgd naar de 3de druk, uit 1928 (Bussum, Van Dishoeck). In het nawoord van Frank Engering, gedateerd Nijmegen, mei 1985, wordt Buysse geïntroduceerd als zoon van een suikerfabrikant (de Buysse-kenner zou hier wel liever *suikerij* hebben gelezen dan *suiker*). Te waarde-

ren bij deze editie is dat ze voor de Nederlandse lezers enkele bladzijden wel niet overbodige informatie over Buysse meegeeft.

In maart 1986 verscheen als deel veertien van de heel exclusieve reeks Sjaalmancahiers, uitgegeven door de Sjaalmanpers, Utrecht-Bunnik, een klein boekje onder de titel *Verkiezingen op het Vlaamse platteland*. Hierin zijn opgenomen: 'Verkiezing' van Cyriel Buysse (uit *In de natuur*) en 'Verkiezing op het dorp' van Karel van de Woestijne (uit *NRC*, 26 oktober 1907).

C.S.C.-Nevele gaf een brochure uit *Cyriel Buysse achterna*. Deze *Gids bij de Cyriel Buysse-wandeling in het land van Nevele* (36 blz.) werd samengesteld onder redactie van Johan Taeldeman (C.S.C.-Nevele), Jan Luysaert (Heemkundige Kring Nevele) en Herman Goethals (Producer BRT 1 - radio); Antoine Janssens (Museum Rietgaverstede, Nevele) zorgde voor de foto's.

Naturalisme: boeken en artikelen

Bij het Davidsfonds Leuven is een bloemlezing met *Romans en verhalen* van Cyriel Buysse verschenen (september 1986; ISBN 90-6152-196-3). In de receptiegeschiedenis van Buysse is dit een belangrijke gebeurtenis, te vergelijken met de publikatie van de Omnibussen in de D.A.P. Reinaert-uitgaven in de jaren zestig. Het is een fiks en goed verzorgd boekdeel geworden (460 blz.), met vier novellen: *De biezenstekker*, *Een levensdroom*, *De wraak van Permentier*, *Lente*, en twee romans: *Tantes* en *Uleken*. Een keuze bestemd voor een zeer breed publiek. Het geheel wordt voorafgegaan door een inleiding over 'De wereld van Cyriel Buysse' van de hand van dr. Romain Debbaut (met medewerking van ondergetekende), waarin een synthetisch beeld wordt gegeven van de ontwikkeling in Buysse's werk.

Romain Debbaut had eerder al zijn jarenlange vertrouwde omgang met naturalistische teksten ten volle kunnen benutten bij het samenstellen van *Tijden van beroering en andere naturalistische verhalen*, uitgegeven bij Manteau, Antwerpen, 1985 (ISBN 90-223-1004-3). Vooraan staan *De biezenstekker* en *Een levensdroom* (ook in de Davidsfondsbundel). Boeiend in deze bloemlezing is de confrontatie van onderling zeer verschillende schrijverspersoonlijkheden, waarbij tegelijk zeer nadrukkelijk de diverse aspecten van het naturalisme naar voren komen.

Bij Reimond Stijns (1850-1905), hier vertegenwoordigd met het 'boerenverhaal' *Op het Kraaienveld* en de 'typen-schets' *Peerke de zwingelaar*, treft, ondanks de authenticiteit van de opgeroepen wereld, een nogal onbeholpen en onbehouden schrijfrant. Gustaaf D'Hondt (1865-1938) krijgt hier een soort rehabilitatie als krachtig naturalist met de 'zedenschets' *De Bock de Meerhove* en met het titelverhaal *Tijden van beroering*, een bewogen sociale novelle die met een opmerkelijke soberheid wordt verteld vanuit het geïdualiseerde perspectief van uitgebuite en opstandige arbeiders. Het gebeuren is gesitueerd in een milieu van mijnwerkers en kolenlossers, waar een algemene staking uit-

breekt. Van Piet van Assche (1867-1950) heeft Debbaut drie bijdragen opgenomen: *Marcus en Theus*, een verhaal over twee broers die in een verlaten polderhoek elkaar verscheuren als beesten omdat ze beiden in vlam zijn gezet door een dierlijke passie voor 'een wijf'; het al even sombere *De ogen*, waarin het leven en de dood worden beschreven van een gierig en vereenzaamd man die de dood van zijn moeder op zijn geweten heeft, en ten slotte *En het westen vlamde als de hel...*, een portret van een oude boer, geschreven in een totaal andere, impressionistische stijl, een ware proeve van schilderende en klanknabootsende taalvirtuositeit.

Gustaaf Vermeersch (1877-1924), bekend bij het grote publiek door een recente t.v.-filmdocumentaire over zijn leven, komt aan bod met twee 'deterministische' verhalen. *De gewone gang*, een beschrijving van een spoorwegbeambte die verlangt snel bij zijn zieke moeder thuis te zijn maar jammerlijk omkomt, munt uit door een verbluffende taalplastiek. Soberder is het verhaal *De aanslag*, waarin de wraakactie van een vernederd arbeider, toonbeeld van absolute onderworpenheid aan zijn meester en de voorzienigheid, aannemelijk wordt gemaakt.

Tot slot zijn vier verhalen van Lode Baekelmans (1879-1965) opgenomen: *In de schemering*, *Een kat*, *Gretchen* en *De Kaaizot*. In de laatste twee stukken treffen vooral de voor die tijd gewaagde onderwerpen: *Gretchen* is een met sympathie en milde weemoed geschreven verhaal over Antwerpse 'venusdiertjes'. Het boek wordt afgerond met verzorgde en nuttige bio- en bibliografische notities.

Wie het naturalisme in een internationale context gesitueerd wil zien kan nu terecht bij de bijzonder interessante *Actes* van een colloquium dat van 20 tot 22 september 1984 te Warschau werd gehouden. De teksten zijn in april 1986 verschenen onder de titel *Le naturalisme en question*, ingeleid door de Franse specialist Yves Chevrel. Ze zijn te bestellen bij Presses de l'Université de Paris-Sorbonne; 18 rue de la Sorbonne, 75 230 Paris Cedex 05. Kostprijs : 135 FF (+ 10 FF porto), te storten op postrekening

9 150 56 G. Paris, Régisseur des Recettes des P.U.P.S. de l'université de Paris IV. De studies die hier zijn opgenomen vormen een onderdeel van een groot onderzoeksproject en brengen als zodanig ook een vervolg op een eerder verschenen deel over *Le naturalisme dans les littératures de langues européennes* (teksten van een te Nantes gehouden colloquium, september 1982, gepubliceerd 1983). Aan deze collectieve onderneming op lange termijn, gericht op een gestructureerde synthetische publikatie, ligt een door Chevrel zelf voorgesteld raster van te onderzoeken aspecten ten grondslag. Coördinator van de verschillende onderzoeksteams is J. Weisgerber.

De nieuwe bundel dient zich bescheiden aan als 'rien d'autre qu'(...) une étape dans la recherche qui se développe actuellement sur le naturalisme', maar bevat fundamenteel onderzoek, waarover R. Debbaut reeds verslag heeft uitgebracht in *Kultuurleven*, 51e jg. nr. 9, november 1984 ('Naturalisme in de Europese letterkunde. De jongste bevindingen').

Debbaut zelf heeft voor dit internationaal gezelschap het naturalisme in het Nederlandse taalgebied twee keer belicht: te Nantes werden twee onderdelen van het 'raster' behandeld, nl. de 'thématique et technique d'écriture'; in Warschau beschreef hij het doordringen en de receptie van de Franse naturalisten in de Nederlanden, de eerste verdedigers en de (tijdelijke) theoretici ervan in Nederland en Vlaanderen en ten slotte de verbanden van het naturalisme met de andere doctrines. Zijn conclusie, dat het naturalisme in de Nederlanden het resultaat was van een amalgaam van ideeën en opvattingen en dat er in feite dus slechts van een 'overgangsliteratuur' sprake kan zijn, vindt een opmerkelijke parallel in het onderzoek van andere Europese literaturen. Zeer vruchtbaar bleek de behandeling van het naturalisme in Nederlandstalig verband, zonder daarom de directe samenhang met de Frans-Belgische en de Franse literatuur uit het oog te verliezen. De thematiek en schrijftechnieken van de Frans-Belgische literatuur worden in *Le naturalisme en question* overigens apart bestudeerd door Paul Delsemme, die daarnaast nog voor de *Revue de l'université de Bruxelles* samen met Raymond Trousson een

geheel nummer heeft samengesteld, gewijd aan *Le naturalisme et les lettres françaises de Belgique* (1984, nr. 4-5).

Auteurs uit Nederland zijn voorlopig nog minder geneigd bij hun onderzoek van het naturalisme de Nederlandse en Vlaamse literatuur als een geheel te zien. Dit blijkt uit de diverse publikaties van Ton Anbeek en wordt ook elders bevestigd: de bijdrage van M.G. Kemperink, 'Wat wil het naturalisme? Een invulling van het Nederlandse naturalistische concept op basis van poëtische teksten', opgenomen in *Dit is de vreugd die langer duurt. Een bundel opstellen voor W. Blok* (Groningen, Wolters-Noordhoff, 1984), betreft alleen Noordnederlandse schrijvers in het onderzoek van de naturalistische poëtica. Hetzelfde geldt voor het artikel van Leo den Os over 'Het naturalisme in Frankrijk en Nederland' in het Aletrino-nummer van *Bzzlletin* (nr. 99, oktober 1982) en in de recentere bijdragen van Pim Lukkenaer over Couperus als naturalist en van Bernt Lüover de rol van Netscher in het *Bzzlletin*-nr. 129 (oktober 1985), gewijd aan De Tachtigers. We komen op dit probleem terug in onze volgende 'Kroniek'.

Anne Marie Musschoot

Buyse in licentieverhandelingen en proefschriften

Jozef CAUBERGS, De bouw van den roman bij Cyriel Buyse. Bijdrage tot de romantiek van Cyriel Buyse. Gent, R.U.G., 1943 (niet meer beschikbaar).

R. HENRY, Afwijkingen van het algemeen beschaafd Nederlands in de taal van Cyriel Buyse. Luik, R.U.L., 1950.

T. HOEDEMAEKERS, Cyriel Buyse en het landleven. Leuven, K.U.L., 1952.

Fr. VAN HEUVERBEKE, Cyriel Buyse's romankunst. Luik, R.U.L., 1953.

Ant. SCHELSTRAETE, Cyriel Buyse. Zijn Nevelse periode (1859-1896). Gent, R.U.G., 1960.

Luk GEUKENS, Cyriel Buyse en de kritiek. Gent, R.U.G., 1965.

P.H.S. VAN VRECKEM, De invloed van het Franse naturalisme in het werk van Cyriel Buyse. Diss., Brussel, V.U.B., 1965 (Gepubliceerd in de Studiereeks van het Tijdschrift van de V.U.B., nr. 2, 1968).

Diana MENTEN, Stijn Streuvels en Cyriel Buyse ten opzichte van de boerenroman. Brussel, V.U.B., 1972.

Leo PEETERS, Over de mens bij Stijn Streuvels en Cyriel Buyse. Een vergelijkende studie in enkele van hun werken. Leuven, K.U.L., 1972.

Fred VANDERPOORTEN, Theatersociologische case-study: Het gezin Van Paemel, B.R.T., 1 mei 1963. Antwerpen, U.I.A., 1975.

Linda VERHELST, Cyriel Buyse in de kritiek. De receptie van het werk van Cyriel Buyse in Vlaanderen en Nederland. Antwerpen, U.I.A., 1976.

Yolande ORBAN, De schandpaal (1928) van Cyriel Buyse. Een geromanceerd sociaal document. Luik, R.U.L., 1976.

Leopold RITS, Cyriel Buyse. Een studie van het idealisme in zijn romans. Leuven, K.U.L., 1978.

Rita RYSMAN, Het degradatieproces van de vrouw en de man in Cyriel Buysses 'Het recht van de sterkste', George Moore's 'Esther Waters'. Leuven, K.U.L., 1978.

Hilde SABBE, Cyriel Buyse. Het gezin Van Paemel. Gent, R.U.G., 1978.

Maria-Pia VANDENBULCKE, 'Het volle leven' van Cyriel Buysse. Een ruimtestudie. Leuven, K.U.L., 1978.

Jenny DHEEDENE, Cyriel Buysse's prozawerk gerecenseerd (1887-1975). Een literair-sociologische benadering. Gent, R.U.G., 1979.

Alex EYCKENS, Eerste naturalistische periode in het werk van Cyriel Buysse. Leuven, K.U.L., 1979.

Jacqueline JANSSENS, Cyriel Buysse als schilder van het Vlaamse platteland. Een sociologisch onderzoek. Brussel, U.L.B., 1979.

Martine CLAES, De sociologische visie op landelijk Vlaanderen in 'De schandpaal' van C. Buysse en 'De teleurgang van De Waterhoek' van Stijn Streuvels. Een vergelijking. Luik, R.U.L., 1980.

Kathleen LERNOUT, Inventaris en Studie van de volkskundige elementen in het werk van Cyriel Buysse, in het bijzonder de volksgebruiken met betrekking tot de levenscyclus. Leuven, K.U.L., 1980.

Monique L. REMINSEN, De karaktertypering in de romans van Cyriel Buysse. Gent, R.U.G., 1980.

André WALRAVENS, Ruimteaspecten in het naturalistisch toneel van Hauptmann, Heyermans, Buysse en Ibsen. Leuven, K.U.L., 1981.

Marc WUSTENBERG, Cyriel Buysse: 'Het leven van Rozeke van Dalen'. Een narratologische studie. Leuven, K.U.L., 1982.

Carine CARTON, Een sociale misdaad. Dramatische bewerking van de novelle De wraak van Permentier. Een analyse. Gent, R.U.G., 1982.

Katrien MOERMAN, Cyriel Buysse. Een thematiekstudie van zijn kort prozawerk. Gent, R.U.G., 1982.

Patrick NYS, Cyriel Buysse: 'n Leeuw van Vlaanderen: Een Studie van de sociale en politieke thema's in de romans en novellen van Cyriel Buysse. Gent, R.U.G., 1982.

Carla DE RUYCK, Inventaris en Studie van de volkskundige elementen in het werk van Cyriel Buysse, in het bijzonder de volksgebruiken met betrekking tot de levenscyclus. Leuven, K.U.L., 1982.

Luc VERREYNT, Cyriel Buysse. Het aandeel van de experimentele methode, het determinisme en fatalisme in zijn vroeg-naturalistisch werk. Gent, R.U.G., 1983.

Vera LOYSCH, Een literatuursociologische benadering van de romans van Cyriel Buysse. Leuven, K.U.L., 1984.

Carine POLLET, Pension Vives en Polder: een vergelijking met Villa des Roses en De biezenstekker. Gent, R.U.G., 1984.

Hilde VERVLOET, Een literatuursociologische benadering van de romans van Cyriel Buysse. Leuven, K.U.L., 1984.

Eric DE LEEUW, Klerikalisme en antiklerikalisme in het toneelwerk van Cyriel Buysse. Gent, R.U.G., 1985.

Annik DE VOGELAERE, Cyriel Buysse en Amerika. Gent, R.U.G., 1985.

Hilde DE BRAUW, Beeld- en woordcultuur: de TV-film naar Cyriel Buysse's 'Tantes' belicht. Gent, R.U.G., 1986.

Erik DE JAEGER, Het 'Amita'-syndroom van Max Dufour. Naar een literatuursociologische benadering van Cyriel Buysse's 'Tantes'. Gent, R.U.G. (speciale lic. A.L.W.), 1986.